



UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK POLITOLOGIJA
MEĐUNARODNI ODNOSI I DIPLOMATIJA

**STRANE INVESTICIJE U ENERGETSKI SEKTOR KAO
FAKTOR ODRŽIVOG RAZVOJA PRIVREDE U BOSNI I
HERCEGOVINI**

-Magistarski rad-

Kandidat
Milić Goran
Broj indeksa: 890-II-PIR

Mentorica
prof.dr. Ehlimana Spahić

Sarajevo, septembar 2023.godina

SADRŽAJ

Popis tabela i skraćenica	4
UVOD	6
I TEORIJSKE OSNOVE RADA	8
1.1 Teorijske osnove rada	8
II METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA	12
1. Problem istraživanja	12
2. Predmet istraživanja	14
3. Ciljevi istraživanja	15
3.1. Naučni cilj	15
3.2. Društveni cilj	15
4. Sistem hipoteza	16
4.1. Generalna hipoteza:	16
4.2. Posebne pojedinačne hipoteze:	16
7. Metoda istraživanja	18
8. Vremenski plan istraživanja	18
III TEORIJSKA ELABORACIJA TEME	19
PRVI DIO: "Uopšteno o stranim investicijama, pojam i podjele stranih investicija i doprinos privrednom razvoju"	19
1. Pojam stranih investicija	19
1.1. Portfolio investicije	21
1. Direktne investicije	22
2. Razlike između portfolio i direktnih investicija	25
3. Direktne strane investicije	27
3.1 Karakteristike direktnih stranih investicija	27
3.2 Efekti i vrste stranih direktnih investicija	30
5. Koncesije i B.O.T. sistemi	33
6. Osnovni motivi za preduzimanje stranih direktnih investicija	36
4.1. Strateški motivi	37
4.2. Subjektivni (bihevijoralni) motivi	39
4.3. Ekonomski motivi	40

DRUGI DIO: "Koncept održivog razvoja, evolucija shvatanja i savremene percepcije održivog razvoja"	41
1. Koncept održivog razvoja	41
1.1. Pojam održivog razvoja	41
1.2. Evolucija shvatanja o održivom razvoju	44
1.3. Savremena percepcija održivog razvoja	47
2. Globalni ciljevi za održivi razvoj	54
3. Evropski "Zeleni plan" - dekarbonizacija energetskog sektora	59
TREĆIO DIO: "Razvojni projekti Bosne i Hercegovine u službi energetske stabilnosti, privrednog razvoja i mogućnosti koncesivnih ulaganja"	61
1. Direktne strane investicije u Bosni i Hercegovinu ,stanje i performanse	61
1.1. Struktura direktnih stranih ulaganja.....	64
2. Energetika	67
2.1. Strane direktnе investicije u sektor energetike.....	68
3. Energetski resursi Bosne i Hercegovine	69
3.1. Ugalj	69
3.2. Energija vodotoka	73
3.3. Sirova nafta	75
3.4. Prirodni gas	77
3.5. Energija biomase	79
3.6. Geotermalna energija	80
3.7. Energija vjetra	80
3.8. Energija sunca	82
4. Strane direktnе investicije u sektor energetike.....	83
4.1. Najznačajniji strani investitori u energetskom sektoru BiH:	83
4.2. Projekti sa početkom realizacije	90
4.3 Najavljeni i realizovani projekti stranih investitora u sektor energetike u BiH	96
IV ZAKLJUČAK.....	100
V LITERATURA.....	102
VI BIOGRAFIJA	107

Popis tabela i skraćenica

Tabele

1. Tabela broj 1. Iznosi DSI po godinama u Bosni i Hercegovini (iznosi u milionima eura) str. 66.
2. Tabela broj 2. Zemlje sa najviše DSI u BiH str. 68.
3. Tabela broj 3. DSI u BiH po sektorima str. 69.
4. Tabela broj 4a. Rezarve uglja u BiH str. 73.
5. Tabela broj 4b. Rezarve uglja u BiH str. 74.
6. Tabela broj 5. Termoelektrane u BiH str. 75.
7. Tabela broj 6. Hidroelektrane u BiH str. 77.
8. Tabela broj. 7. Najznačajnije lokacije za izgradnju vjetroelektrana u BiH.....str. 85.
9. Tabele broj 8. Iznosi DSI po godinama.....str 88.
10. Tabela broj 9. DSI u BiH prema sektorima po godinama.....str.89.

Skraćenice

1. BiH – Bosna i Hercegovina
2. B.O.T. – build –izgraditi, operate – koristiti, transfer – vratiti
3. CBBiH – Centralna banka Bosne i Hercegovine
4. COVID19 – pandemija korona virusa
5. DERK – Državna regulatorna komisija za električnu energiju
6. DSI- direktne strane investicije
7. EU – Evropska unija
8. FbiH – Federacija Bosne i Hercegovine
9. FERK – Regulatorna komisija za energiju u Federaciji Bosne i Hercegovine
10. FIPA – Agencija za unapređenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini
11. GDP – bruto nacionalni dohodak
12. HE – hidroelektrana

- 13. IMF – Međunarodni monetarni fond
- 14. MW – megavat
- 15. OLI – ownership adventages location internalization
- 16. OECD – Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
- 17. PPP-public private partnership –javno privatno partnerstvo
- 18. RS – Republika Srpska
- 19. SAD – Sjedinjene Američke Države
- 20. SGR- održivi razvoj
- 21. SPI – strane portfolio investicije
- 22. SE – solarnaelektrana
- 23. TE- termoelektrana
- 24. TNK – transnacionalne kompanije
- 25. UNCTAD – Konferencija Ujedinjenih nacija o trgovini i razvoju
- 26. VE – vjetroelektrana

UVOD

Master rad “Strane investicije u energetski sektor kao faktor održivog razvoja privrede u Bosni i Hercegovini”, sastoji se iz pet dijelova.

Prvi dio rada „**Teorijsko metodološki okvir istraživanja**“ ukazuje na polazišta istraživanja izražena kroz problem, predmet, ciljeve, hipoteze koji se namjeravaju provjeriti istraživanjem, te metode koje će u istraživanju biti korištene.

U drugom dijelu rada pod nazivom “**Uopšteno o stranim investicijama, pojam i podjele stranih investicija i doprinos privrednom razvoju**”, predstavlja pojmovno određuje samog pojama stranih investicija, oblici i motivi kretanja stranih direktnih investicija kao oblika međunarodnog kretanja kapitala. Strane direktne investicije predstavljaju jedan od najvažnijih instrumenata posredstvom kojih jedna nacionalna ekonomija podstiče proizvodnju, uvoz know-how-a ¹, rast zaposlenosti, razvoj infrastrukture, smanjenje siromaštva itd. Strane direktne investicije predstavljaju izvor finansijskih sredstava za zemlje u tranziciji . DSI pored finansijskih sredstava doprinose razvoju tehnologije, marketinških i menadžerskih znanja i vještina kao i dostupnost tržištima i finansijskim institucijama.

U trećem dijelu master rada “**Koncept održivog razvoja, evolucija shvatanja i savremene percepcije održivog razvoja**” analizira se uticaj stranih direktnih investicija na ostvarivanje održivog razvoja nacionalne ekonomije. U ovom dijelu je definisan koncept održivog razvoja. Održivi razvoj se zasniva na principima koji su zajednički za više oblasti – ekonomsku, socijalnu ,ekološku i političku. U ovom dijelu se razmatra i kako strane direktne investicije utiču na socijalnu dimenziju održivog razvoja, posebno na zaposlenost, nejednakost u raspodeli dohotka kao i na siromaštvo i socijalnu uključenost. Razmatrani su i efekti stranih investicija na ekološku dimenziju održivog razvoja tj. Na korištenje prirodnih resursa i na životnu sredinu.

¹ (engl.: znati kako), znanje i umijeće; znanje i iskustvo; opšteprihvaćeni naziv za tehnološko znanje, iskustvo i podatke potrebne za praktično ostvarenje i primjenu neke tehničke vještine u industrijske svrhe.

U četvrtom dijelu rada obrađeni su “**Razvojni projekti Bosne i Hercegovine u službi energetske stabilnosti, privrednog razvoja i mogućnosti koncesivnih ulaganja**”. Prikazan je obim, dinamika i sektorska usmerenost stranih direktnih investicija u BiH kao i energetski potencijali i mogućnosti za njihovo iskorištenje.

Posljednji dio rada, **Zaključna razmatranja i preporuke**, ukazuje na konačne rezultate istraživanja do kojih se došlo. U zaključnom dijelu će se prezentovati argumenti kojima se hipoteze dokazuju ili opovrgavaju, kao i preporuke. Na kraju rada dat je popis korištene literature kao i popis ilustracija.

I TEORIJSKE OSNOVE RADA

1.1 Teorijske osnove rada

Teorijska osnova rada zasniva se na razvojnim teorijama iz perspektive političkog, ekonomskog i socijalnog razvoja.

Razvoj je politički , društveni i ekonomski fenomen što znači da se teorije političkog razvoja u većoj ili manjoj mjeri oslanjaju na sociološke i ekonomске teorije.

Teorije političkog razvoja su:²

1. Teorija modernizacije. Politički razvoj je odgovor političkog sistema na promjene u društvenom i međunarodnom okruženju, posebno odgovor sistema na izazove izgradnje države, izgradnje nacije, participacije i distribucije.
2. Teorija zavisnosti preuzima četiri glavne tačke:
 - a) razviti učinkovitu unutrašnju potražnju u smislu domaćeg tržišta,
 - b) prepoznati da je industrijski sektor ključan za postizanje beljeg nivoa nacionalnog razvoja,
 - c) povećati prihode radnika kao sredstvo stvaranja više agregatne potražnje u nacionalnim tržišnim uslovima,
 - d) unaprediti učinkovitiju ulogu države kako bi se pojačali uslovi za zacionalni razvoj i povećanje nacionalnog standarda življenja.
3. Teorija svjetskih sistema. Analize na nacionalno-državnom nivou nisu jedine determinante za proučavanje razvoja. Determinante koje imaju najveći uticaj na unutrašnji razvoj malih zemalja su: novi globalni sistemi komunikacije, novi svjetski trgovinski mehanizmi, međunarodni finansijski sistemi kao i prenos znanja i vojne veze.
4. Teorija globalizacije ima osnovne pretpostavke:

² Spahić. E., (2021.) Politička ekonomija, Fakultet političkih nauka, Sarajevo , str 105.

- a) kulturološki faktori odlučujući su aspekti u svakom društvu,
- b) u sadašnjim uslovima u svijetu više nije nužno koristiti nacionalne države kao jedinicu mjere,
- c) sa više standardizacije u tehnološkom napretku , sve više društvenih sektora moći će se povezati sa drugim skupinama širom svijeta.

Uticaj rastuće globalne međupovezanosti na ekonomije savremenih država je jasno izražen i vidan. Sve zemlje u tranziciji, u koje spada i Bosna i Hercegovina, pokušavaju ostvariti kontinuiran privredni razvoj koji se temelji na povećanju investicija, poboljšanju tehnološke i naučne osnove i povećanju konkurentnosti na međunarodnom tržištu. Strane investicije imaju važnu ulogu jer doprinose procesu tranzicije direktno, kroz priliv kapitala, i indirektno, kroz transfer tehnologija, stvaranjem novih prodajnih veza za domaća preduzeća , jačanjem konkurenčije i doprinose procesima restrukturiranja u domaćoj privredi.

Mogućnosti ostvarivanja vizije održivog razvoja na početku novog milenijuma su znatno umanjene najvećim dijelom zahvaljujući načinu na koji se upravlja aktuelnim procesom globalizacije. Osnovni pokretači ovog procesa je globalizacija trgovine, proizvodnje i finansija koja nudi nove mogućnosti za izvoz ekološki podobnih tehnologija, smanjenje otpada i poboljšanje stanja u domenu životne sredine. Nepostojanje koordinisane akcije između institucija koje podržavaju proces globalizacije i ekološki interesnih grupa i dalje predstavlja prepreku za efektivno korišćenje pozitivnih strana globalizacije u svrhe održivog razvoja.

Glavni politički izazov na početku XXI vijeka je pronalaženju načina za ostvarivanje bolje koordinacije između institucija koje su nadležne za promociju privrednog rasta i onih koje se bave ekološkim posledicama ekonomskih aktivnosti. Budući da održivi razvoj poziva na integraciju ekoloških pitanja u proces donošenja odluka u područjima kao što su industrija, poljoprivreda, trgovina, energetika i finansije, jedino kroz takvu integraciju u sve sektorske politike moguće je obezbjediti sigurne ekološke dobitke. Ključno je razumjevanje prirode odnosa između globalizacije i modela korišćenja prirodnih resursa. Taj odnos je oblikovan politikama, institucijama i procesima na lokalnom, regionalnom i globalnom nivou. Predmet naučnog istraživanja u ovom radu je način na koji strane investicije doprinose privrednom odnosno održivom razvoju.

Održivi razvoj objedinjava brigu za prirodnu sredinu sa društvenim i ekološkim izazovima sa kojima su suočeni svako društvo i država. Pojam održivog razvoja predstavlja balansiranje i traženje zlatne sredine između zaštite životne sredine, planiranja društvenog razvoja, ekoloških, ekonomskih i političkih pitanjima.

Izučavajući ekonomski rast i razvoj kako u širem tako i u užem smislu razlikujemo više vrsta Teorija ekonomskog razvoja:

1. Šumpterijanska teorija razvoja u čijoj osnovi ekonomskog razvoja je čovjek.
2. Neoklasična teorija rasta polazi od pretpostavke da se rast zasniva na pronalaženju najučinkovitije kombinacije temeljnih proizvodnih činitelja sa tehnologijom.
3. Nova teorija rasta (endogena) smatra da je znanje i inovativnost u osnovi razvoja a ne resursi i kapital.
4. Evolucionarne teorije ekonomskih promjena ima u fokusu ljude čija znanja , inovativnost i vještine predstavljaju pokretačku snagu promjena.
5. Strateški pristup razvoju zasniva se na inovacijama o pdrživim izvorima rasta, mobilisanju resursa za razvoj, upravljenju razvojem i mjerenjem napretka.
6. Modeli i koncepri razvoja Ujedinjenih nacija zasnivaju se na Milenijskim razvojnim ciljevima i Agendi razvoja nakon 2015. godine
7. Modeli i koncept razvoja Grupacije svjetske banke zasniva se na indikatorima: poljoprivreda i ruralni razvoju, učinkovitosti pomoći, klimatske promjene, ekonomija i rast, obrazovanje, energija, rudarstvo, okoliš, vanjski dug, finansijski sektor, ravnoravnost polova, zdravlje, infrastruktura, rad, socijalna zaštita, siromaštvo, privatni sektor, javni sektor, nauka, tehnologija, društveni razvoj, trgovina i urbani razvoj.³

Strane investicije su bitan faktor u ostvarivanju stabilnog, kontinuiranog i dugoročnog privrednog rasta zasnovanog na povećanju investicija, poboljšanju tehnologije i konkurentnosti na globalnom tržištu. Strane investicije obezbjeđuju savremenu tehnologiju u zemlju domaćina direktno, investiranjem u osnivanje sopstvenih filijala (afilacija) ili prodajom tehnologije domaćim proizvođačima. Pored razvoja tehnologije investicije

³Isto, str. 107.

doprinose i povećanju ekonomске efikasnosti, jačanjem konkurenčije na tržištu zemalja domaćina.

Efekat na povećanje industrijske proizvodnje, zaposlenost i izvoz je relativno ograničen.

Održivi razvoj je sistemski proces koji se definiše kao ciljno orijentisan, dugoročan, kontinuiran i sveobuhvatan proces koji djeluje na ekonomске, ekološke, socijalne i institucionalne aspekte. Dugoročni cilj održivog razvoja je konstantan ekonomski rast koji pored ekonomске efikasnosti, tehnološkog razvoja, primjene zelenih tehnologija i socijalno odgovornog poslovanja, obezbjeđuje i smanjenje siromaštva i odgovorno korištenje resursa. Osnovni cilj održivog razvoja je otvaranje novih radnih mesta i smanjenje stope nezaposlenosti.

Koncept održivog razvoja podrazumjeva potrebu za promišljanjem željenog kvaliteta i realnog tempa društvenog razvoja, kao i potrebu za balansiranjem različitih društvenih vrijednosti. Održivost u ovom smislu podrazumjeva usklađivanje ekonomskog rasta i razvoja sa interesom zaštite životne sredine i društvenim razvojem.⁴

Priliv stranih investicija je pozitivan za domaću privredu. Dosadašnja iskustva pokazuju da se uglavnom radilo obrownfield⁵ ulaganju odnosno o kupovini postojećih preduzeća, a znatno manje o uvozu nove tehnologije i greenfield⁶ investicijama. Veći dio priliva stranih investicija ostvaren je kroz privatizaciju, tako da nije ostvaren veći uticaj na privredni rast i izvoz. Strane investicije su uglavnom bile usmjerene na kupovinu preduzeća u primarnoj preradi (čelik, metali, nemetali, cement itd.), kao i investicije u trgovinu, bankarstvo, osiguravajuće kuće i druge tercijalne djelatnosti.

⁴ Kokić Arsić A., Milivojević J., Đorđević M (2011). Održivi razvoj regiona i konkurentnost, Festival kvaliteta, Mašinski fakultet, Zbornik radova, Kragujevac. str. 243.

⁵Ulaganje u postojeće poslovne subjekte.

⁶ Ulaganje u osnivanje novih preduzeća.

II METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

1. Problem istraživanja

Problem istraživanja je analiza postojećih energetskih kapaciteta Bosne i Hercegovine koji predstavljaju polaznu osnovu za ekonomski razvoj i jačanje energetske stabilnosti i nezavisnosti. Bosna i Hercegovina posjeduje ozbiljne potencijale koji još uvijek nisu iskorišteni.

Bosna i Hercegovina posjeduje različite izvore energije kao što su: mrki ugalj i lignit, hidro potencijal, energija vjetra, bio-masa, geo-termalna i solarna energija kao i preliminarna istraživanja nafte i plina.⁷

To je njena komparativna prednost koja joj daje razvojnu šansu kroz revitalizaciju postojećih i izgradnju novih energetskog sistema kroz iskorištavanje prirodnih resursa u vidu hidropotencijala, nalazišta uglja ali i razvoj zelene energije u vidu vjetroelektrana i iskorištenja energije sunca. Energetski sektor je najsnažnija privredna grana Bosne i Hercegovine sa značajnim potencijalima za investicije. Bosna i Hercegovina je članica Energetske zajednice jugoistočne Europe koja je osnovana između EU i zemalja jugoistočne Europe kako bi se proširilo energetsko tržište što predstavlja ozbiljni potencijal koji je neophodno iskoristiti.

Iskorištenje prirodnih resursa u cilju ekonomskog razvoja se kosi sa očuvanjem životne sredine te je neophodno pridržavati se osnovnih principa održivog razvoja.

Koncept održivog razvoja je proces u kome se odvijaju konstantne promjene između društvenih, ekonomskih i prirodnih sistema i procesa. Koncept održivog razvoja podrazumjeva: razvoj ekološke svijesti o važnosti životne sredine, povećanje odgovornosti i uključivanje nauke u rješavanje ekoloških problema. Bit koncepta održivog razvoja je etički princip odnosno briga o nasljeđu.

⁷ Agencija za unapređenje stranih investicija u BiH- FIPA http://www.fipa.gov.ba/ataktivni_sektori/energetika/default.aspx?id=59&langTag=bs-BA (pristup 21.11.2021.godine)

Najvažnije karakteristike koncepta održivog razvoja su:

- Jednakost – briga za buduće generacije i jednak kvalitet života današnje i budućih generacija.
- Etičnost – potrebe sadašnje generacije se ne smiju zadovoljavati na štetu budućih generacija - međugeneracijska pravičnost.
- Efikasnost – optimalno korišćenje prirodnih resursa.⁸

U ovom radu razmatraju se mogućnosti energetskog sektora za privlačenje stranih direktnih investicija. Energetski sektor Bosne i Hercegovine odlikuje zastarjelost proizvodnih kapaciteta i proizvodnja energije najvećim dijelom iz neobnovljivih izvora (ugalj, koks i fosilna goriva) kao i veliki potencijali eksploatacije obnovljivih izvora energije (hidro, energija vjetra i sunca). Do sada su direktne strane investicije u energetski sektor uglavnom su dolazile iz Evropske unije, dok u zadnjim godinama se pojavljuju kineske i ruske kompanije kao kreditori, izvođači i investitori.

Prema ukupnim iznosima ili stanje DSI, zaključno sa decembrom 2020. godine, zemlje koje su investirale najviše u BiH: Austrija (2,781 miliona KM), Hrvatska (2,417), Srbija (2,190) i Slovenija (1,178 miliona KM). Uz investicije iz Ruske Federacije i sa Bliskog istoka i dalje najznačajniji investitori u Bosni i Hercegovini su evropske zemlje. Investicije iz EU zemalja čine 64% ukupnih DSI u BiH.⁹

Strane investicije najviše su zastupljene kroz akvizicije¹⁰, što je posledica privatizacije. Postoje značajna ulaganja u energetske objekte na fosilna goriva ali nedostaju greenfield investicije u "zelenu energiju"¹¹. Razvoj energije iz obnovljivih izvora potiče od visokorazvijenih država, koje su i najveći zagađivači životne sredine, a taj trend se nameće i zemljama u razvoju koje teško da mogu da prate visoke ekološke sandarde. Potencijalni pozitivni efekti stranih direktnih investicija u vidu transfera tehnologija, stvorili su jaku konkureniju na globalnom tržištu slobodnog kapitala. Nakon svjetske ekonomске krize koja je dovela do pada investicija

⁸ Hussen, A.(2004). Principles of Environmental Economics, Routledge, New York. pp. 269.

⁹ Agencija za unapređenje stranih investicija u BiH –FIPA (2021.) Analiza direktnih stranih investicija u Bosni i Hercegovini za 2020. i 2021. godinu, str.7.

¹⁰ Preuzimanje (kupovina) poslovnog subjekta od strane druge kompanije pri čemu se imovina ciljane kompanije preuzima u cijelosti ili u većinskom procentu

¹¹ Energija dobijena iz obnovljivih izvora (hidroenergija, energija sunca i vjetra).

konkurenčija na svjetskom tržištu kapitala je postal sve izraženija. Energetski sektor predstavlja pokretački osnov za dugoročni održivi razvoj ekonomije i privrede u Bosni i Hercegovini.

BiH ima komparativnu prednost u sektoru energetike, a naročito u oblasti hidroenergije, kao i veliki dugoročni razvojni potencijal. BiH je jedina zemlja neto izvoznik elektične energije u regiji Zapadnog Balkana. Postoje i značajna nalazišta rude uglja koji se u najvećoj mjeri koristi u termoelektranama. Potencijal za korištenje energije vjetra kao i solarne energije u BiH je veliki, a u narednom periodu se očekuje značajna ekspanzija. I pored toga značajno se zaostaje i u ovom sektoru, naročito zbog nepostojanja sveobuhvatne strategije i energetske politike na državnom nivou, kao i zbog niske energetske efikasnosti i velike zavisnosti od uvoza fosilnih goriva.¹²

Za održivi razvoj veoma je bitna činjenica da BiH raspolaže značajnim obnovljivim izvorima energije koji predstavljaju važan potencijal. To je prilika da se pridobiju investicije u zemlju, i da se unaprijedi tehnološka osnova za proizvodnju finalne energije, koja je zastarjela i koja se zasniva na eksploataciji fosilnih goriva.

2. *Predmet istraživanja*

Glavni izazov 21.vijeka ogleda se u pronalaženju načina za ostvarivanje bolje koordinacije između institucija koje su nadležne za promociju privrednog rasta i onih koje se bave ekološkim posledicama ekonomskih aktivnosti. Održivi razvoj poziva na integraciju ekoloških pitanja u proces donošenja odluka u područjima kao što su industrija, poljoprivreda, trgovina, energetika i finansije. Jedino kroz takvu integraciju u sve sektorske politike moguće je obezbjediti sigurne ekološke dobitke. Od vitalnog je značaja razumjevanje prirode odnosa između globalizacije i modela korišćenja prirodnih resursa. Taj odnos je oblikovan politikama, institucijama i procesima na lokalnom, regionalnom i globalnom nivou.

Predmet naučnog istraživanja u ovom radu je način na koji strane direktnе investicije u energetiku kao najveći prirodni resurs Bosne i Hercegovine, doprinose privrednom tj. Održivom razvoju. Održivi razvoj objedinjuje zaštitu živog svijeta i životne sredinu sa društvenim i

¹² Vijeće ministara BiH (2015.) Direkcija za ekonomsko planiranje
<http://www.dep.gov.ba/naslovna/DEP%20Strateski%20okvir%20za%20BiH.pdf> (pristup 07.09.2023.godine)

ekološkim izazovima u kojima se nalaze svaka zajednica i država. On povezuje zaštitu prirodne sredine, planiranje društvenog razvoja, ekološka, ekonomska i politička pitanjima. Koncept održivog razvoja predstavlja pozitivan primjer razvoja, novu strategiju i filozofiju društvenog razvoja. Svijet se danas nalazi u situaciji koju karakteriše ekstremno siromaštvo, ekonomska nestabilnost, društvene nejednakosti i degradacija životne sredine i oni predstavljaju izazove koji se mogu rješavati samo saradnjom na globalnom nivou.

3. Ciljevi istraživanja

3.1. Naučni cilj

Glavni cilj naučnog istraživanja sastoji se u predočavanju energetskih potencijala Bosne i Hercegovine kao njene komparativne prednosti u oživljavanju privrede i razvoja ekonomije. U vremenu ekonomske krize strane direktnе investicije predstavljaju jedini način finansiranja u revitalizaciji postojećih i izgradnji novih energetskih kapaciteta. Koncept održivog razvoja jasno pokazuje da dosadašnja praksa izgradnje energetskih objekata ne doprinosi dobrobiti šire društvene zajednice već samo profit pojedincima.

3.2. Društveni cilj

Društveni cilj istraživanja je da ukaže da Bosna i Hercegovina kao zemlja u tranziciji pokušava da oživi svoju ekonomiju kroz razvoj energetike koja može da doprinese boljem i stabilnijem razvoju ekonomije u budućnosti. Definisani problem istraživanja upućuje na temeljni cilj istraživanja, a to je empirijskim istraživanjem dati odgovor na pitanje koliki je uticaj stranih ulaganja na rast i razvoj elektroenergetskog sektora u Bosni i Hercegovini.

S obzirom da država deklarativno podstiče strana ulaganja, osnovni cilj rada je izraditi model za procjenu jesu li strane investicije za elektroenergetski sektor bolje od drugih načina finansiranja, donose li termoelektrane, hidroelektrane i vjetroelektrane u stranom vlasništvu ili suvlasništvu veću korist i kome, te koju korist ima lokalna zajednica, kantoni, entiteti, država. Neophodno je determinisati pozitivne i negativne posledice takvih investicijskih odluka te izvući zaključke koliko su strane investicije u ovaj sektor bitne za ekonomiju Bosne i Hercegovine. Iz

navedenog proizlazi sljedeći cilj rada, a to je istražiti strukturu i obim dosadašnjih stranih investicija u elektroenergetski sektor Bosne i Hercegovine te analizirati njihov učinak na podizanje kvaliteta i uspješnost poslovanja. Polazna osnova za empirijsku analizu je istraživanje dosadašnjih teorijskih i empirijskih saznanja o utjecaju stranih investicija na razvoj privrede te posebno elektroenergetskog sektora kao specifične i za nacionalnu privrednu značajne djelatnosti. Istraživanje će se usmjeriti na determinante stranih investicija na nacionalnu privredu i važne parametre u privlačenju investicija.

4. Sistem hipoteza

4.1. Generalna hipoteza:

Neadekvatna institucionalna i regulatorna rješenja u oblasti energetike u Bosni i Hercegovini ograničavaju investicije u ovaj sektor te usporavaju ostvarivanje održivog razvoja.

4.2. Posebne pojedinačne hipoteze:

1. P.H. Privlačenje direktnih stranih investicija u energetski sektor Bosne i Hercegovine nužno je uskladiti s održivim razvojem.
2. P.H. Ostvarivanje održivog razvoja uslovljeno je racionalnim i ekonomičnim korištenjem prirodnih resursa, te je u tom kontekstu nužno adekvatno angažovati raspoložive energetske resurse u Bosni i Hercegovini.
- 3.P.H. Ostvarivanje energetske nezavisnosti i stabilnosti Bosne i Hercegovine uslovljeno je usvajanjem adekvatnih institucionalnih i regulatornih rješenja koja će biti stimulativna za privlačenje direktnih stranih investicija, a što će osim energetske stabilnosti osigurati i održivi razvoj.

5. *Varijable*

(X) Nezavisna varijabla

Bosna i Hercegovina mora uskladiti zakonske okvire i pravne norme na državnom, entitetskim i kantonalnim nivoima kako bi obezbjedila pravnu sigurnost kako za investiture tako i za zaštitu životne sredine i stanovništa i obezbjeđenje održivog razvoja.

(Y) Zavisna varijabla

Jedan od načina izgradnje novih energetskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini su strane investicije. Iskorištenje hidropotencijala, potencijala vjetra i sunca, mora biti u skladu sa savremenim shvatanjima održivo grazvoja. Država mora institucionalno djelovati tj. uskladiti zakone na državnom, entitetskom, kantonalm i lokalnom nivou. Samo takav institucionalno jak sistem je garancija da će investicije u energetski sektor imati pored ekonomske dimenzije i ekološku i socijalnu dimenziju razvoja.

6. *Indikatori*

Izvori indikatora za (X) Nezavisnu varijablu	Izvori indikatora za (Y) Zavisnu varijablu
- strategije energetskog razvoja	- strategije energetskog razvoja
- stanje u energetskom sektoru	- stanje u energetskom sektoru
- izvještaji komisija	- izvještaji komisija
- izvještaji agencija	-izvještaji agencija
- izvještaji Ministarstava	-izvještaji Ministarstava
- izvještaji banaka	- izvještaji banaka
- zakoni	- zakoni
- deklaracije	- deklaracije
- konvencije	- konvencije
- rezolucije	- rezolucije
- zaključci	- zaključci
- samiti	- samiti

7. Metoda istraživanja

Istraživačka metoda i tehnika koja će biti korištena u fazama prikupljanja i obrade podataka:

- Analiza stručne građe (analiza sadržaja).
- Sinteza
- Komparativna analiza

8. Vremenski plan istraživanja

Period od tri do četiri mjeseca planiran je za analizu postojećih različitih tački gledišta na dešavanja , dok će pisanje i finalizacija rada trajati dva do tri mjeseca.

III TEORIJSKA ELABORACIJA TEME

PRVI DIO: "Uopšteno o stranim investicijama, pojam i podjele stranih investicija i doprinos privrednom razvoju"

1. Pojam stranih investicija

Ekomska transakcija je razmjena vrijednosti u kojoj dolazi do promjene vlasništva nad određenim dobrima, uslugama ili financijskim potraživanjima. Ako se ta razmjena odvija između rezidenata različitih zemalja, to je međunarodna ekomska transakcija.¹³

Nacionalne privrede svoje vanjskotrgovinske odnose ostvaruju na tri načina:

- Izvoz i uvoz roba i usluga,
- izvoz i uvoz kapitala i novca,
- jednostrani prenosi ili transferi (ekomska pomoć, poklon)¹⁴

Pri uvozu i izvozu roba i usluga finansijska sredstva se prebacuju u suprotnom smjeru i radi se o međunarodnom plaćanju. Kod jednostranih transfera imamo transfer roba, usluga, kapitala i novca iz jedne zemlje u drugu, ali nakon toga ne slijedi nikakav obrnuti tok sredstava. Međunarodno finansiranje u užem smislu uključuje uvoz i izvoz kapitala i novca te prodaju roba i usluga na kredit a u širem smislu uključuje i međunarodne jednostrane transfere.

Međunarodno kretanje kapitala je transfer realnih i finansijskih sredstava između privrednih subjekata različitih zemalja, sa kontratransferom odloženim za određeni period, a radi ostvarenja ekonomskih i političkih interesa učesnika u tom transferu.¹⁵ Ekomska nauka poznaje tri glavna oblika kretanja međunarodnog kapitala.

¹³ Kovač, O., (1994.) Platni bilans i međunarodne finansije, Beograd CESMECON str.54.

¹⁴ Jovanović Gavrilović, P., (1986.) Međunarodno poslovno financiranje,Beograd, Ekonomski fakultet str. 12.

¹⁵ Unković, M., (1980) Međunarodno kretanje kapitala i položaj Jugoslavije, Beograd, Naučna knjiga str. 11.

Tri glavna oblika međunarodnog kretanja kapitala su:

- međunarodno kretanje zajmovnog kapitala,
- portfolio investicije i
- direktne investicije u inostranstvu.¹⁶

Prema udjelu vlasništva u zavisnosti od procenta kontrole dionica razlikujemo strane investicije shodno procentu kontrole preduzeća.

Prema Kindlebergeru: "Strane direktne investicije predstavljaju direktno ulaganje u preduzeće u inostranstvu radi stjecanja trajne kontrole nad proizvodnjom, trgovinom i finansijama preduzeća u koje se ulaže".¹⁷

Portfolio investicije su investicije gdje investitor kontroliše manje od 10% akcija kompanije a samim tim i upravljačkih prava. Direktne strane investicije su investicije iznad 10% vlasničkog udjela.

U 21. vijeku, direktne strane investicije su uz trgovinu, primarni razvojni ciljevi i predstavljaju osnovne mehanizme globalizacije svjetske privrede i ekonomije.

U drugoj polovini prošlog vijeka, kretanje zajmovnog kapitala je bio osnovni i glavni oblik međunarodnog kretanja kapitala u zemljama u razvoju. Važno je napraviti razliku između portfolio i direktnih investicija jer je razlika između ova dva vida investiranja često nejasna i teško je povući razliku između njih.

Finansijsku aktivu čine:

- bankarski depoziti,
- obveznice i
- akcije koje ne daju kontrolu.

Realnu aktivu čine:

- strana sredstva za proizvodnju koja u cjelini posjeduje investitor (full owned)¹⁸
- investitor ima kontrolu nad tim sredstvima na osnovu posedovanja dovoljnog broja akcija.

Prema vremenu posmatranja, sticanje finansijske aktive u inostranstvu može se podjeliti na :

- kratkoročne finansijske investicije i

¹⁶ Kovač, O., (1994) Platni bilans i međunarodne finansije, Beograd CESMECON str.274.

¹⁷ Jovanović Gavrilović, P., (2004.) Međunarodno poslovno financiranje, Beograd, Ekonomski fakultet, str.100.

¹⁸Vlasništvo u 100% iznosu

- dugoročne finansijske investicije-portfolio investicije.

Sticanje realne aktive u inostranstvu se svrstava u direktne strane investicije.

1.1. Portfolio investicije

Portfolio investicije obuhvataju ulaganja kapitala putem različitih vrsta hartija od vrijednosti. Najbolji primjer portfolio investicija je emitovanje i plasman obaveznica. Da bi se prikupio novac za određene potrebe, državne institucije, banke i preduzeća emituju obaveznice, koje plasiraju na finansijskom tržištu.¹⁹

Osnovna oblici portfolio investicija su :

Ulaganje u obveznice, bonove i hartije od vrijednosti koje emituje strana vlada (institucije, preduzeća) u cilju pribavljanja sredstava na međunarodnom tržištu kapitala. Kamatna stopa nije fiksna, već je promjenljiva. Promjenljiva kamatna stopa se smatra kao marža koja se dodaje na baznu kamatu (libor ili prime rate). Investitor u određenom vremenskom periodu, bez obzira na ostvarene rezultate posla, dobija pozajmljena sredstva zajedno sa kamatom. Ovaj tip ulaganja se smatra najmanje rizičnim.

Ulaganje kapitala u strana preduzeća. Ulaganjem se ne obezbjeđuje kontrola (do 50% vlasničkog udjela) i upravljanje, niti uticaj na poslovnu politiku preduzeća. Cilj ovih investicija je pribavljanje finansijske aktive koja će u budućnosti prodati po većoj cijeni nego što je kupljena, uz kapitalnu dobit za investitora. Povrat uloženog kapitala nije ograničen vremenskim rokom, već se on vraća u trenutku kada investitor procjeni da je najbolji trenutak za prodaju aktive koju poseduje. Dobiti ili gubitk uslovljen je od uspešnosti poslovanja preduzeća u koje je investirano.

Portfolio investicije imaju povoljan odnos između rizika i dobiti koju ostvaruje investitor. U odnosu na sredstva od bankarskih depozita, portfolio investicije imaju niži rizik i prinos nego kod direktnog investiranja. Investitori koji su manje skloni neizvjesnosti i riziku, često pristupaju

¹⁹Jovanović Gavrilović, P. (2008.), „ Međunarodno poslovno finansiranje“, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd, str. 177-178.

diverzifikaciji²⁰ svojih portfelja ulazući u veći broj odabranih hartija od vrednosti. Portfolio investicije u kojima postoji minimum rizika, povoljne su institucionalnim investitorima kao što su penzioni fondovi, osiguravajuća društva, koji su motivisani da uvećaju svoj kapital na duži vremenski period.

Investicioni fondovi vrše posredovanje u finansijskim transakcijama. Fondovi profitiraju od prodaje akcija i zarađena sredstva ulažu u diverzifikovane portfolio vrijednosne papire. Od ulagačkih ciljeva fondova zavise i vrste hartija od vrijednosti u koje se investira.

Ulaganje u fondove je primamljivije fizičkim licima od ulaganja u banke zbog razlike u dobiti od fondova nego od bankarskih kamata ili akcija. Investicioni fondovi koriste strategiju diverzifikacije i visoko specijalizovanih znanja o berzanskim kretanjima i kretanjima u nacionalnoj i svjetskoj ekonomiji. Investicioni fond vodi poslove plasmana sredstava i pojedinačnom investitoru omogućava da i on učestvuje u preraspodjeli profita ostvarenih poslovanjem na svetskom i nacionalnom tržištu.

Spekulativni kapital je pokretačka snagu ekonomske aktivnosti čij je cilj uvođenje novih tehnoloških inovacija. Osnovna odlika ovog kapitala je visok stepen rizika, ali i visok stepen profitabilnosti.²¹

Ulaganje u investicioni fond donosi veću dobit nego štednja u banci ili ulaganje u akcije. Pored povećanja ukupnih sredstava za finansiranje investicionih projekata, poslovanje investicionih fondova primorava banke da aktivnije identifikuju investicione projekte.

1. Direktne investicije

Svaki oblik ulaganja preduzeća jedne zemlje u preduzeće druge zemlje predstavlja strane investicije. Razlikujemo dvije kategorije stranih investicija: DSI (strane direktne investicije) i portfolio investicije.

Fenomen DSI se može posmatrati sa dva međusobno povezana, ali suštinski različita aspekta: sa aspekta međunarodnog finansiranja ili makroekonomskog aspekta, i sa aspekta industrijske organizacije ili mikroekonomskog aspekta.

²⁰ Nastojanje države ili neke kompanije da proširi svoj assortiman proizvoda ili usluga, kroz obezbjeđivanje raznovrsnosti, odnosno razlicitosti, čime se obezbjeđuje stabilnije privređivanje i smanjuju rizici. Širina diversifikacije zavisi od veličine i finansijske snage kompanije.

²¹ Marković , N.(2007.) "Preduzetništvo", Cekom-books, Novi Sad.

Sa makroekonomskog aspekta, DSI predstavljaju poseban oblik kretanja kapitala preko granica nacionalne ekonomije, od zemlje investitora ka zemlji domaćina, i registruje se u kapitalnom delu bilansa plaćanja. Značaj ovog kretanja kapitala preko granica nacionalne ekonomije se ogleda u povećanju zaliha kapitala u zemlji domaćina, tj. vrijednosti investicija zemlje investitora u konkretno preduzeće (što je svojstveno velikim korporacijama) koji se nalazi pod kontrolom inostranih investitora ili u kome inostrani investor posjeduje određeni procenat glasačkih prava. Mikroekonomski aspekt posmatranja datog fenomena je usmjeren ka objašnjenju motivacije za preuzimanje direktnih investicija u inostranstvu sa aspekta investitora. On se takođe bavi proučavanjem posljedica preuzimanja ovakvih aktivnosti multinacionalnih korporacija ili afilijacija, koje nastaju na osnovu ovih investicija, kako po investitora, tako i na zemlju investitora i zemlju domaćina.²² Motivi i posljedice su povezani sa kontrolom afilijacija od strane investitora i sposobnosti multinacionalnih korporacija da koordinišu aktivnosti matičnog preduzeća i afilijacija u inostranstvu.

Kompanije ili preduzeća kod investiranja u strane zemlje imaju veliki broj različitih alternativa. Od načina definisanja direktnih stranih ulaganja zavisi i koje će investicije biti smatrane kao direktna strana ulaganja a koje kao poslovi multinacionalnih kompanija. Način definisanja pojma DSI se u suštini razlikuje u zavisnosti od toga da li se definicija utvrđuje za potrebe sastavljanja bilansa plaćanja ili za potrebe istraživanja ponašanja preduzeća.

Definisanje stranih direktnih investicija je različito u raznim zemljama i definicija se mjenja kroz vrijeme kako se mjenja i globalna ekonomija. Međunarodni monetarni fond kod definisanja direktnih stranih investicija zanemaruje aspekt kontrole nad kompanijom i daje neodređenu definiciju. „Direktne investicije su kategorija međunarodnih investicija koja odražava pojavu kada rezident koji se nalazi u jednoj zemlji (strain direktni investor ili matično preduzeće) ostvaruje trajne koristi nad preduzećem koje je rezident neke druge zemlje (DSI preduzeće, ili preduzeće afilijacija ili inostrana afiliacija).“²³

²² Vladan Stankovic , Gordana Mrdak , Miloš Miljković, Centar za ekonomska i finansijska istraživanja ; http://www.cefi.edu.rs/wp-content/uploads/2021/01/4_EKONOMSKO-PRAVNA ANALIZA MEĐUNARODNIH INVESTICIJA.pdf. (pristup 25.09.2023.)

²³ Lipsey E. R. (2001.) "Foreign Direct Investment and Operation of Multinational Firms: Concept, History and Evidence", National Bureau of Economic Research Working Paper, No. 8665, p. 2.

Direktne strane investicije su kao pojam nejasano definisane ali je njegova konkretna primena je određenija. „Preduzeće u koje se direktno investira definiše se kao akcionarsko ili neakcionarsko preduzeće u kome inostrani investitor posjeduje 10% ili više procenata običnih akcija ili glasačkih prava nad akcionarskim preduzećem ili odgovarajući ekvivalent u nekom neakcionarskom preduzeću. Postavljeni uslov za posjedovanje najmanje 10% akcija preduzeća u kome se investira daje pravo direktnom investitoru da utiče ili učestvuje u upravljanju preduzećem, ali ne podrazumjeva stoprocentnu (apsolutnu) kontrolu od strane direktnog investitora.“²⁴

Američki sistem nacionalnih plaćanja kod definisanja direktnih stranih investicija zadržava ideju kontrole i odražava mikro stanovište. Američko shvatanje direktnih stranih investicija registruje proizvodnju, potrošnju i investicije, radije nego opis knjiženja tokova kapitala.

Kompanije ili preduzeća u kojima strani kapital kontroliše više od polovine dionica smatra se za pomoćne jedinicu matičnog preduzeća. Kompanije u kojima strani kapital kontroliše vlasničke dionice od 10% do 15%, mogu biti uključena ili isključena iz pojedinih zemalja prema kvalitativnim procjenama učešća inostrane kontrole. Prema gledištu zemlje primatelja investicija , kao i za potrebe analize proizvodnje, zaposlenosti i trgovine, kontrola i dalje ostaje prioritetan element u definisanju direktnih stranih investicija.

Prema definiciji Međunarodnog monetarnog fonda za direktne strane investicije, glavni kriterijum od 10% vlasništva je granica za kontrolu aktive. „Direktne investicije se odnose na vlasništvo jedne osobe, a ne na vlasništvo svih stanovnika u zemlji.“²⁵

Međutim, termin osoba je široko definisan tako da uključuje različite vrste organizacije ili čak udružene grupe. Poslednju kategoriju čine „dvije ili više osoba koje koriste svoje glasačke privilegije na sporazumno način – ostvarivanjem aktivnosti, po sporazumu ili dogовору – u cilju ostvarivanja uticaja nad upravljanjem preduzećem.“

Napuštanje ideje kontrole nije samo posledica razlike u kriterijumima po kojima se određuju direktne investicije u odnosu na teorijske modele ovog fenomena. Direktno investiciono preduzeće može predstavljati sastavni dio nekoliko različitih multinacionalnih preduzeća iz nekoliko zemalja. Dupliranje podataka o investicionim tokovima i ukupnom investicionom stanju je izbjegnuto alociranjem finansijskih agregata jedne afilijacije na različite vlasnike prema

²⁴Ibid. p. 3.

²⁵Ibid. p. 5.

stepenu njihovog vlasništva. Sjedište transaktora, a ne krajnjeg vlasnika, određuje njihovu nacionalnost. Stoga, preduzeće koje posluje u SAD a koje poseduje jednu ili više afilijacija u svom vlasništvu van nacionalnih granica, klasificuje se i kao matično preduzeće u SAD, iako se ono nalazi pod kontrolom nekog inostranog preduzeća. Iz tog razloga, preduzeće u SAD se može označiti i kao američko matično preduzeće i kao afilijacija nekog inostranog predzeća u SAD.

2. Razlike između portfolio i direktnih investicija

Osnova za definisanje razlike između portfolio i direktnih investicija je pravo kontrole i upravljanja u preduzeću u koje se investira. Investitor koji na osnovu uloga u preduzeće stekne pravo svojine i time, pravo direktne kontrole i upravljanja preduzećem, ta investicija je direktna investicija. Ulog koji je investiran ne obezbjeđuje pravo kontrole i upravljanja subjektom u koji je investirano, tada je reč o portfolio investiciji.

Razlike između direktnih portfolio investicija mogu da se podjele na tri osnovne kategorije :

- motiv investiranja – preovladavajući motiv kod portfolio investitora jeste učešće u profitu lokalnih kompanija u koje su investirali preko kapitalnih dobitaka i dividendi. Oni nisu zainteresovani za učešće u upravi-kompanije, što je primarna preokupacija i motiv stranih direktnih investitora ;
- vremenski horizont ulaganja – za razliku od DSI, portfolio investicije su ulaganja na kratak rok, nekoliko nedelja ili mjeseci, mada on može biti i produžen i na 10 i više godina, posebno u slučaju kada se portfolio investicije realizuju putem tzv. «Venture capitala»²⁶. Venture-capital firme su partnerstva sa ograničenom odgovornošću u kojima se fond formira u toku fiksnog vremenskog perioda, koji tipično traje 10 godina. Na kraju životnog vijeka fonda, firma vraća investorima uloženikapital i procenat profita (obično 80%), a nosioci posla zadržavaju ostatak profita tzv. «carru» (obično 20%) i naknadu za upravljanjem fondom i investicijama, tzv. Fee (tipično 2% od kapitala na godišnjem nivou). Danas je u razvijenim kapitalističkim zemljama uobičajeno da venture kapitalisti, osim što obezbjeđuju potrebni kapital novim firmama, obezbjeđuju i pomoći u

²⁶Rizični kapital

njihovom poslovanju, pronalaženju kvalitetnih kadrova za ključna radna mjesta, pronalaženju kupaca i dobavljača, pomažu pri definisanju operativnog plana, formulisanju i implementaciji strategije i pripremi za izdavanje akcija, odnosno izlazak na berzu, što i jeste njihov poželjni oblik izlazne strategije.

- tip investitora – prve dvije odlike portfolio investicija uslovjavaju da se kao realizatori investicija uglavnom javljaju finansijske institucije, institucionalni investitori, ili pojedinci prvenstveno zainteresovni za ostvarenje finansijske dobiti na svoje uloge. Kao DSI investitori sa druge strane obično se javljaju kompanije angažovane u proizvodnji roba i usluga. Strane direktnе investicije možemo definisati kao investicije sa ciljem ostvarenja dugoročnog interesa u stranoj privredi, pri čemu investitor stiče odlučujuću ulogu u upravljanju preduzećem. Pitanje je : Koji je to nivo vlasništva i kontrole koju investitor dobija sa investicijom da bi se takva investicija mogla okarakterisati kao portfolio ili direktna investicija ?

U slučaju direktnih investicija nije neophodan potpun (100%) uticaj investitora, ali stepen kontrole i upravljanja treba da bude takav da od njega zavise način rukovođenja i poslovna politika preduzeća.

Zemlje se razlikuju prema visini praga stranog učešća u vlasništvu koji investicionom angažmanu daje status strane direktnе investicije. Riječ je o nivou učešća običnih akcija s pravom glasa koje obezbjeduje odlučujući uticaj u upravi poslovanjem kompanije. Prihvaćeni prag učešća u vlasništvu kreće se između 10% i 50%, s tendencijam da se poslednjih godina u većini zemalja približava donjem pragu od 10 odsto.

UNCTAD u Izvještaju o svjetskim investicijama izdvaja IMF i OECD elaboracije o pragu učešća vlasničkog kapitala. Preciznije prema revidiranom izdanju IMF Manual-a (1993), prag od 10% učešća u vlasničkom kapitalu preduzeća kvalificuje investitora u kategoriju stranih direktnih investitora. Prema definiciji OECD-a, preduzeće u koje je direktno investiran strani kapital je samostalno ili udruženo preduzeće u kojem, jedan strani investitor posjeduje 10% ili više običnih akcija sa pravom glasa preduzeća (osim ako se ne može dokazati da 10% vlasništva preduzeća ne daje investitoru odlučujuće pravo uprave preduzećem), ili posjeduje manje od 10% običnih akcija s pravom glasa preduzeća, ali ipak zadržava odlučujuće pravo uprave preduzećem. Odlučujuće pravo uprave preduzećem samo znači da strani investitor može da utiče na upravljanje preduzećem, ali ne znači i da ima absolutnu moć nad upravom te kompanije.

Najvažnija karakteristika DSI koja ih razlikuje od portfolio investicija, jeste da su preduzete radi sticanja kontrole nad određenim preduzećem.²⁷

Značaj i prisustvo portfolio i direktnih investicija mjenjao se tokom veremena. Portfolio investicije su bile dominantan oblik međunarodnog kretanja kapitala do velike ekonomske krize tridesetih godina prošlog veka. Do 1914. godine čak 90% kapitala plasiranog u inostranstvo bilo je u obliku portfolio investicija.

Tokom pedesetih i šezdesetih godina povećavao se značaj direktnih investicija i one su postajale dominantan oblik investiranja na međunarodnom planu. U tom periodu, DSI tokovi rasli su dvostruko brže od svjetske ekonomije, a trostruko brže od rasta međunarodne trgovine. Usporavanje DSI kretanja tokom sedamdesetih godina rezultat je opšteg pada ekonomske aktivnosti u svjetu, rasta inflacije i dva naftna šoka (1973. i 1979.). U periodu osamdesetih godina, nakon izvršenih strukturnih prilagođavanja u privredama zapada, dolazi do izuzetnog rasta DSI tokova od oko 30% na godišnjem nivou.

Početkom devedesetih dolazi do određene stagnacije DSI, pa čak i opadanja u pojedinim regionima. Već 1993. godine DSI tokovi imaju uzlaznu putanju, što je povezano sa izlaskom zapadnih privreda iz recesije.

3. Direktne strane investicije

3.1 Karakteristike direktnih stranih investicija

Osnovni oblici međunarodnih tokova investicionog kapitala:

1. Strane portfolio investicije – SPI (Foreign Portfolio Investment)
2. Strane direktne investicije – DSI (Foreign Direct Investment)

Osnovna razlika između njih je u kontrolnoj strukturi i upravljačkoj funkciji. Strane portfolio investicije su ulaganje kapitala u vlasništvo, dok su upravljačke i djelimično kontrolne funkcije prenjete na menadžere. Kod stranih direktnih investicija su vlasničke, upravljačke i kontrolne funkcije objedinjene i nalaze se u rukama investitora. Strane portfolio investicije imaju problem u posredovanju između menadžera i vlasnika, pa su strane direktne investicije dosta efikasnije u provođenju. Direktni investitori, koji djeluju kao menadžeri njihovih vlastitih projekata, vise su

²⁷ UNCTAD, (1997.) - World Investment Report (WIR) , pp. 107.

informisani od portfolio investitora u pogledu promjena u izgledima njihovih projekata. Ove informacije im omogućavaju da efikasnije upravljaju svojim projektima. Ovaj efekat generiše prednost, sa dodatom vrednošću na tržištima kapitala, direktnim investicijama u odnosu na portfolio investicije. DSI opterećuju investitora sledećim troškovima koji su vezani za ekspertize neophodne za direktno upravljanje investicijom i informaciono bazirani troškovi, koje investitori snose u vidu postizanja niže cijene u slučaju prodaje investicije pre zrelosti. Zbog toga su direktni investitori najčešće velike firme ili transnacionalne korporacije – TNK (Transnational Corporations), koje imaju nisko očekivane potrebe likvidnosti, za razliku od portfolio investitora. Udio direktnih stranih investicija i stabilnost njihovog priliva u ukupnim tokovima međunarodnog investicionog kapitala je veći od rasta međunarodne trgovine tokom poslednje dvije decenije. Ukupno, postoji stabilna i pozitivna veza između globalnih tokova DSI i rasta svjetskog bruto domaćeg proizvoda (GDP). Proizvodnja ostvarena iz aktivnosti DSI imala je dinamičan rast tokom devedesetih, pa je sa 5% od ukupne svjetske proizvodnje u 1985, porasla na 6% u 1990, i preko 10% u 2000. Godini. Promjena vlasništva postala je veliki dio tokova DSI vremenom a posebno tokom 1990-ih. Vrijednost spajanja i preuzimanja porasla u odnosu na vrijednost tokova DSI i u odnosu na svjetsku proizvodnju.”²⁸

Karakteristike direktnih stranih investicija su jasno definisane u teoriji i aktima međunarodnih organizacija. DSI su vrsta međunarodnih investicija koje preduzima stanovnik iz jedne zemlje u cilju ostvarivanja djelimičnog ili potpunog vlasništva nad kompanijom koja posluje u drugoj zemlji. Trajano vlasništvo postoji ako je direktni investitor preuzeo minimalno 10% vlasničkih akcija ili glasačkih prava u kompaniji u kojoj je ostvarena direktna investicija.

Prema zemlji investitora i zemlji destinacije, DSI se dele na :

- Unutrašnje direktne strane investicije – investicije nerezidenata u kompanije koje imaju sjedišta u posmatranoj državi. Posmatrajući bilansno, ove investicije predstavljaju prлив kapitala u jednu privredu ili zemlju.
- Spoljne direktne strane investicije – investicije rezidenata u firmama filijalama u inostranstvu. Prema bilansu, ovaj vidi investicija predstavlja odliv kapitala iz države.

²⁸ Lipsey, Robert E.,(2002.) “Home and Host Country Effects of FDI”, NBER Working Paper 9293, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA, pp. 2–3.

Direktne strane investicije obuhvataju kako početne (osnovne) tako i sve naknadne investicije od strane direktnog investitora u obliku vlasničkog kapitala, zajmova, ili reinvestirane zarade. Investicije filijala u inostranstvu koje su u vlasništvu direktnog investitora, smatraju se direktnim stranim investicijama.

Glavni analitički pokazatelji direktnih stranih investicija:²⁹

- 1.Tokovi stranih direktnih investicija, koji predstavljaju nove investicije u toku posmatranog perioda (najčešće period od godinu dana). Oni predstavljaju pozicije kapitalnog računa platnog bilansa. Ukupni tokovi se dijele prema instrumentima korišćenim pri investiranju, i predstavljaju ih: vlasnički kapital (vlasništvo u filijalama), i akcije u zavisnim i pridruženim preduzećima; reinvestirana zarada kao dio neraspoređene zarade investitora koja nije raspoređena; ostali kapital DSI, koji čini zaduživanje i kreditiranje fondova, uključujući dužničke finansijske instrumente i trgovačke kredite između investitora i firme direktne investicije.
- 2.Tokovi stranih direktnih investicija su vrijednosti investicija na kraju perioda. Bilansno, spoljne strane direktnе investicije su aktiva, a unitrašnje pasiva za posmatranu zemlju. Stokovi stranih direktnih investicija se dijele na : vlasnički kapital i reinvestirane zarade, koje čini vrijednost sopstvenog kapitala firme, uključujući i vrijednost sopstvenih rezervi akumuliranih iz ranije reinvestiranih zarada ; ostali kapital stranih direktnih investicija je stok dugovanja (aktive i pasive) između direktnog investitora i firme direktne investicije.
- 3.Dohodak stranih direktnih investicija je dohodak pripisan direktnim investitorima tokom perioda, tj. Prirast dohotka. On se dijeli na tri kategorije : dividende naplative u posmatranom periodu i profite filijala doznačene direktnom investitoru, bez odbitka poreza na prihod ; reinvestirane zarade ; kamate na zajmove, koje čine pripisane kamate u posmatranom periodu na zajmove filijalama, bez odbitka poreza na dobit.

²⁹ Popović, G. (2009.), Ekonomija Evropske unije, makroekonomski aspekti i zajedničke politike. Ekonomski fakultet u Banjoj Luci str. 114-116.

Pored ovih pokazatelja, važan je i intenzitet DSI, koji se mjeri kao procenat od GDP³⁰, i dobija podjelom prosjeka tokova unutrašnjih i spoljnih DSI sa GDP. Pri tome, viši intenzitet znači veći obim DSI u odnosu na veličinu privrede mjerene vrijdnošću GDP.

Bilansno posmatrano, prilivu kapitala korespondira trgovinski deficit. Sa jednog aspekta, sa pozitivnim neto prilivom investicionog kapitala, stranci stiču više imovine u zemlji nego što njeni rezidenti stiču u inostranstvu ; a sa drugog, investicije u zemlji premašuju domaću štednju, pa zemlja troši (uvozi) više nego što proizvodi. Takva situacija neminovno dovodi do deficita trgovinskog i tekućeg bilansa. Zbog analitičke i praktične važnosti, najviše se prate tokovi DSI i njihova dinamika. Statistički podaci iz platnih bilansa, koji se najčešće koriste u analizama, nisu dovoljni za kompletno razumjevanje DSI. One su povezane sa brojnim drugim faktorima, pa je neophodna primjena i drugog koncepta mjerjenja, koji je baziran na ekonomskim aktivnostima (proizvodnja, zaposlenost).

Šac (Shatz) i Venables (Venables)³¹ su istraživali porjeklo i geografsku distribuciju DSI, pa je, očekivano, zaključak bio da najveći dio DSI dolazi iz razvijenih zemalja. Tako su one kontrolisale 92,5% svetskog stoka DSI u periodu 1988–1992, da bi taj udio opao na 85,3% u 30eserv 1993–1997, zadržao se u zadnjoj godini na 89,8%, i opet porastao na 91% u 2003. Ti odnosi se u narednim godinama nisu bitnije izmjenili. Odlučujući faktori destinacije DSI su bili veličina tržišta i rastojanje, pa je najveći njihov dio usmjeren u razvijene industrijske zemlje. Tokom devedesetih, dolazi do izvjesne promjene u pravcima tokova DSI, koje se usmjeravaju prema zemljama u razvoju (uključujući i tranzicione zemlje).

3.2. Efekti i vrste stranih direktnih investicija

Direktne strane investicije proizvode dva efekta na tržištu zemlje domaćina:

- efekat konkurenциje,
- efekat veza.

Efekat konkurenциje se ispoljava zamjenom domaćih finalnih proizvoda i jačanjem konkurenциje na tržištu. Negativno djelovanje ovog efekta na domaću industrije i prisustvo stranih firmi se

³⁰Bruto nacionalni dohodak

³¹Howard J. Shatz Anthony J. Venables (2000.) University of Oxford ; Centre for Economic Policy Research (CEPR), vol . 71.

kompenzuje kroz djelovanje efekta veza. Strane firme uspostavljaju nizvodne veze sa domaćim firmama koje su kupci njihovih proizvoda, i uzvodne veze kao kupci domaćih proizvoda.

Efekat veza dovodi do komplementarnosti stranih i domaćih firmi na tržištu. Mnogo važniji potencijalni rezultat stvaranja veza, koje podržavaju proizvodnju i trgovinu međufaznim proizvodima, su tehnološke eksternalije: prelivanje (spillover) tehnologija, znanja i produktivnosti. Obim prelivanja je u direktnoj proporciji sa količinom novih tehnologija. „Prelivanje se ne može materijalizovati ako je tehnološki jaz između stranih i lokalnih firmi preveliki, zbog toga što one mogu imati mali kapacitet učenja.”³²

Prema namjeni investicija i vrstama veza koje se uspostavljaju između matične firme i njenih filijala u inostranstvu, direktne strane investicije se dijele na :

- horizontalne,
- vertikalne i
- izvozne platform DSI.

2. Horizontalne direktne strane investicije

Horizontalne direktne strane investicije se nazivaju i tržišno orijentisanim (market-seeking Foreign Direct Investment), a njihov lokacioni izbor određuju veličina tržišta (i visina GDP) I rastojanje od matične zemlje. Najveći dio tokova horizontalnih DSI odvija između razvijenih industrijskih zemalja. Izvoz iz zemlje porijekla i DSI su u ovom slučaju supstituti, jer su proizvodni pogoni u zemlji domaćinu namjenjeni snadbjevanju lokalnog tržišta. Osnovni motiv horizontalnih DSI je ušteda u troškovima (transport i carina), jeftinija i brža isporuka i pravovremene reakcije na lokalne preferencije. „U odsustvu troškova trgovine horizontalne DSI nemaju ekonomskog opravdanja.” ³³ One su svom karakteru pretežno intra-industrijske, i čine najveći dio DSI između razvijenih zemalja, koje karakterišu visoki dohoci i tražnja, i visoki troškovi proizvodnje. Horizontalne DSI su preovlađujuće na globalnom nivou.

3. Vertikalne direktne strane investicije

³² Blomström, Magnus, and Sjöholm, Fredrik,(2015.) “Technology transfer and spillovers: Does local participation with multinationals matter?”, European Economic Review, vol. 43.

³³ Helpman, Elhanan, (2006.) “Trade, FDI, and the Organization of Firms”, NBER Working Paper12091, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA, p. 13

Vertikalne direktne strane investicije su resursno orijentisane i određene su jeftinom radnom snagom, geografskom blizinom, i regionalnom integracijom. Vertikalne DSI potiču iz razvijenih zemalja prema zemljama u razvoju. Jedan dio poslovanje se reeksportuje u matičnu zemlju i ima karakter dodatnih poslova. „Proizvodnja horizontalne filijale supstituiše trgovinu dok je vertikalna ili izvozno bazirana proizvodnja komplementarna trgovini.”³⁴

4. Izvozne platforme direktnih stranih investicija

Izvozne platforme direktnih stranih investicija imaju elemente i horizontalnih i vertikalnih. Proizvodnja opslužuje veliko tržište sa lokalnom fabrikom kao u horizontalnim investicijama ali je specifična lokacija u okviru regiona izabrana na osnovu razmatranja troškova, kao u vertikalnim investicijama.³⁵

Novi teorijski pravci koji proučavaju savremene fenomene DSI ispituju organizacione izvore pojedinačnih firmi, koji objedinjuju nekoliko aspekata : pravce trgovine, izbor lokacija, sklonosti ka izvozu, tokove kapitala i investicione forme. Osnovna karakteristika DSI je da su one geografski koncentrisane i više klasterisane od drugih organizacionih oblika proizvodnje. „Veličina tržišta i modeli faktorskog obilja sugerisu da sve lokacije imaju neku proizvodnju, ali samo neke lokacije će imati DSI, u smislu da izgleda da će DSI biti klasterisane.”³⁶ Razlozi za to mogu biti u razlikama između potencijalnih zemalja domaćina, već zasnovanim DSI, i ponudi i tražnji za međufaznim robama. To naročito važi za oblast visokih tehnologija, informacionih i komunikacionih tehnologija. Kompanije iz visokih tehnologija žele da budu tamo gde su ostale kompanije iz visokih tehnologija. Tako, postoji druga vrsta pozitivne povratne sprege koja se dešava u visokoj tehnologiji – ovaj put regionalna ili prostorna. Ragioni koji prednjače u tehnologiji, kao i kompanije, teže da napreduju dalje, i ovo proizvodi klastere. Stvaranje novih industrijskih klastera, ili njihovo razvijanje na osnovu postojećih tehnologija i proizvodnih kapaciteta, pokazalo se veoma značajnim za ekonomski rast i tehnološki napredak.

³⁴ Ekholm, Karolina, (2003.) et al., “Export-Platform Foreign Direct Investment”, NBER Working Paper 9517, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA, pp. 25–26.

³⁵ Strane direktne investicije: karakteristike, obrasci , vdocuments.mx, <https://vdocuments.mx/strane-direktne-investicije-karakteristike-obrasci-i-62-mp-1-2008-strane.html>. (pristup 25.09.023.)

³⁶ Arthur, W. Brian, (2002.) “How Growth Builds Upon Growth in High-Technology”, Annual Sir Charles Carter Lecture: Report 138, Feb. 2002, Northern Ireland Economic Council, Belfast, p. 5.

5. Koncesije i B.O.T. sistemi

Koncesija je pravo koje koncedent dodjeljuje u cilju obezbjeđivanja izgradnje infrastrukture i/ili pružanja usluga, eksploatacije prirodnih resursa, u rokovima i pod uslovima o kojima se koncedent i koncesionar dogovore³⁷.

Pojam koncesija vodi porijeklo od riječi „concesio“, koja na latinskom jeziku označava posebne dozvole i odobrenja koje su vlasti davale pojedincima. Koncesije se uglavnom koriste u oblastima koje karakteriše prirodni monopol. Na bazi licitacije za dodelu koncesije postiže se određeni stepen konkurencije.

U granama koje nisu prirodni monopoli može se pokazati da je najbolje rješenje ukoliko postoji više zainteresovanih kompanija za koncesiju. Zbog postojanja rizika da jedna kompanija može ostvariti monopol na tržištu zato što nema konkurenčiju i zato izgleda kao najprihvatljivije rješenje da se dodjele dvije ili više koncesije za datu granu. Primjer za to je oblast mobilne telefonije, pa ne iznenađuje činjenica da su strani investitori ovu oblast posmatrali kao vrlo atraktivnu za ulaganje u Bosni i Hercegovini.

Infrastrukturni sektori koji imaju određene elemente prirodnog monopola predstavljaju najatraktivnija područja za koncesije: to su putevi, proizvodnja, prenos i distribucija električne energije, železnička infrastruktura, prenos vode, prenos i distribucija gasa, itd. Prilikom odobravanja koncesije mora se voditi računa da koncesije koje predstavljaju velike projekte imaju neuporedivo snažnije višestruke efekte za domaću privredu i na ostale privredne grane u poređenju sa malim koncesijama. Koncesije u velike projekte smanjuju konkurenčiju na tržištu, pa samo velike firme mogu da se pojave na licitaciji. Prilikom odobravanja koncesija mora se voditi računa o tome da period koncesije mora biti dovoljno dug da koncesionar povrati uložena sredstva i da ostvari predviđeni profit. Mnoge vlade prilikom odobravanja koncesija u prirodne monopole ujedno odobravaju i ekskluzivitet koncesionaru. Ekskluzivitet ne mora trajati isti vremenski period koliko i sama koncesija, već se to pitanje reguliše klauzulom u ugovoru. Ekskluzivitet u granama koje predstavljaju prirodne monopole ne mijenja bitnije proviziju

³⁷ U Bosni i Hercegovini koncedent je ministarstvo ili drugi organ Bosne i Hercegovine koji odredi Savjet ministara Bosne i Hercegovine da dodjeljuje koncesiju u skladu sa članom 4. stav 1. Koncesionar je poslovni subjekat osnovan u skladu sa zakonima Bosne i Hercegovine u vlasništvu domaćeg i/ili stranog pravnog lica, kome se dodjeljuje koncesija i koje izvršava ugovor o koncesiji u skladu sa ovim zakonom. Zakon o koncesijama BiH ("Službeni glasnik Bosne i Hercegovine", br. 32/02 i 56/04).

koncesionara, dok u granama koje su podložne konkurenciji pravo ekskluziviteta značajno smanjuje konkureniju.³⁸ Strani koncesionar po pravilu je zainteresovan za ekskluzivitet jer se time manje ugrožava njegov profit. Zemlje u kojima je visok ekonomski i politički rizik za strane investitore mogu pokušati da dodeljujući ekskluzivitet koncesionaru lakše ustupe određenu granu na koncesiju.

Sistem koncesionalnih aranžmana predstavlja vid stranih ulaganja gdje država – koncedent očekuje značajne pozitivne efekte od koncesija. Najznačajniji efekti koncesija su:

- privlačenje dodatnih inostranih sredstava čime se stvaraju mogućnosti za investiranje u zemlji;
- transfer znanja i tehnologije;
- angažovanje proizvodnih domaćih kapaciteta u izvođenju investicionih radova i povećanje nivoa zaposlenosti u zemlji;
- povećanje kreditnog rejtinga zemlje na međunarodnom tržištu kapitala;
- povećanje opšte efikasnosti u zemlji i povećanje kvaliteta usluga u domenu odobravanja koncesije;
- uvođenje inostranih standarda u domaće poslovanje.

Zakon o koncesijama Bosne i Hercegovine propisuje način i uslovi pod kojima se mogu dodjeljivati koncesije u Bosni i Hercegovini, nadležnost za dodjelu koncesija, institucionalna struktura i druga pitanja vezana za rad Komisije za koncesije Bosne i Hercegovine, tenderski postupak, sadržaj i djelovanje ugovora o koncesiji, prava i obaveze koncesionara i druga pitanja vezana za koncesije, koja su od znacaja za Bosnu i Hercegovinu. Ovim zakonom utvrđuju se uslovi pod kojima se domaćim i stranim pravnim licima mogu dodjeljivati koncesije u sektorima koji su, po Ustavu i zakonima u nadležnosti Bosne i Hercegovine, i u slučaju predstavljanja međunarodnog subjektiviteta Bosne i Hercegovine, kao i kada se koncesiono dobro prostire na Federaciju Bosne i Hercegovine i Republiku Srpsku i to : za osiguranje infrastrukture i usluga, eksploatacije prirodnih resursa i objekata koji služe njihovom iskorištavanju, finansiranju,

³⁸ Strane direktnе investicije kao faktor privrednog rasta, Yumpu,
<https://www.yumpu.com/xx/document/view/38082504/strane-direktne-investicije-kao-faktor-privrednog-rasta-i-ekonomija>. (pristup 25.09.2023.)

projektovanju, izgradnji, obnovi, održavanju i/ili rukovodenju radom infrastrukture i za nju vezanih objekata i uredaja.³⁹

Najpoznatiji model koncesije, kojim se utvrđuju međusobni odnosi učesnika u realizaciji projekta je B.O.T. sistem. B.O.T. model projektnog finansiranja je atraktivan za privlačenje stranog kapitala. Skraćenica je nastala od engleskih reči build – izgradi, operate – koristi, transfer – predaj, i ima čitav niz podvarijanti. Obaveza koncesionara po ovom projektnom modelu je da preda objekat državi koncedentu na kraju koncesionog perioda.

Koncesija prema B.O.T. sistemu podrazumjeva finansiranje, izgradnju ili rekonstrukciju projekta, eksploataciju u ugovorenom roku i vraćanje u vlasništvo Bosne i Hercegovine, entiteta, kantona ili opština. Ugovor o koncesiji zaključuje se na period koji ne može biti duži od 30 godina. Ako se pojave izuzetne okolnosti koje zahtijevaju ulaganja za koja je potreban duži vremenski period, ugovoreni rok može se produžiti, ali ne može biti duži od 50 godina.

Ugovor o koncesiji može se obnoviti za period koji ne može biti duži od polovine prvočitnog roka.⁴⁰ Rok trajanja koncesije određuje se u zavisnosti od predmeta koncesije i očekivane dobiti u obavljanju koncesione delatnosti. Prilikom određivanja roka, a posebno u slučaju ustupanja ekskluzivnih prava, posebno se uzima u obzir stepen preuzetog poslovnog rizika, potreba za izgradnjom objekata u početnom periodu, kao i potreba za razvojem konkurentnog tržišta u domenu djelatnosti koje predstavljaju predmet koncesije. Zakon o koncesijama Federacije Bosne i Hercegovine u članu 6. definiše nadležnosti između Federacije i Kantona. U ovom Zakonu izgradnja hidroenergetskih objekata snage preko 5 MW kao izgradnja i korištenje hidroakumulacija na teritoriji dva ili više kantona je u nadležnosti Federacije.⁴¹

Zakon o koncesijama Republike Srpske član 7. Definiše: Koncesije kojima se predviđa izgradnja ili rekonstrukcija objekata, postrojenja ili pogona mogu se realizovati po BOT modelu (engl. Build-Operate-Transfer), što podrazumijeva izgradnju ili rekonstrukciju i finansiranje kompletног objekta, postrojenja ili pogona, njegovo korišćenje i predaju u svojinu koncedentu u ugovorenom roku ili po drugim modelima⁴²

³⁹Zakon o koncesijama BiH (Službeni glasnik BiH, br. 32/02 i 56/04).

⁴⁰Isto, Član 26.

⁴¹Zakon o koncesijama Federacije BiH (Službeni glasnik FBiH 40/02 i 61/06).

⁴²Zakon o koncesijama Republike Srpske (Službeni glasnik RS broj 59/13, 16/18, 70/20).

B.O.T. model se najviše primjenjuje kod izgradnje infrastrukturnih objekata koji se smatraju za kapitalne investicije. U kapitalnu infrastrukturu spadaju putevi, železnice, aerodromi, mostovi, tuneli, termo i hidro centrale, objekti vodosnabdevanja, objekti za distribuciju nafre i gasa i dr.

Dodjela po BOT modelu koncesija za infrastrukturna i druga značajna područja podrazumijeva izgradnju, rekonstrukciju i financiranje kompletнog objekta, uređaja ili postrojenja, njegovo korištenje i predaju Bosni i Hercegovini (entitetima, kantonima) nakon isteka ugovorenog roka. Osim BOT modela u finansiranju projekata koji zahtijevaju dugo razdoblje za povrat sredstava i velike rizike u predviđanjima, mogu se koristiti i kombinovana finansiranja, tzv. Javno-privatno partnerstvo (PPP – Public Private Partnership), koje podrazumijeva zajedničko ulaganje i zajednički rizik javnog sektora i privatnog kapitala.⁴³

U svijetu se B.O.T. model najviše primjenjuje u oblasti energetike, telekomunikacija i izgradnje saobraćajnica.

Strani investitori koji finansiraju infrastrukturne projekte prema B.O.T. modelu koncesija očekuju podršku države u svojim investicijama, stabilnu političku situaciju u državi, povoljnu ekonomsku klimu i uređen pravni ambijent. Zakon o koncesijama Bosne i Hercegovine jasno definiše da koncesionar može biti domaće ili strano pravno lice: "Koncesionar" znači poslovni subjekt osnovan u skladu sa zakonima Bosne i Hercegovine u vlasništvu domaćeg i/ili stranog pravnog lica, kome se dodjeljuje koncesija i koje izvršava ugovor o koncesiji u skladu s ovim zakonom."⁴⁴

6. Osnovni motivi za preduzimanje stranih direktnih investicija

Nauka poznaјe čitav niz studija koje se bave istraživanjima o motivima i faktorima zbog kojih se strane kompanije odlučuju na investicije u inostranstvo. Te motive je teško sistematizovati i odrediti važnost njihovog uticaja na investicije jer su obično vezani za zaobilaznje carinskih barijera, povećanje prometa, direktno osvajanje stranih tržišta, jačanje konkurenциje u odnosu na

⁴³ Parlamentarna skupština BiH (2006) , Komisija za koncesije BiH , Dokument o dodjeli koncesija u Bosni i Hercegovini.

⁴⁴Zakon o koncesijama Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BiH broj 32/02 i 56/04).

domaće proizvođače, smanjenje proizvodnih troškova, iskorišćavanje prirodnih resursa, jeftine radne snage i raznih prednosti koje pruža aktivnost na globalnom osnovu. Glavni i osnovni motiv svih kompanija koje preduzimaju direktnе strane investicije su povećanje profita na duži vremenski period.

Dunning proučava motive, faktore i lokacije direktnih stranih investicija i razvija tzv. Eklektičku paradigmu poznatu i pod nazivom OLI teorija, koja motiv za pokretanje ulaganja vidi u ispunjenju tri uslova.

Prvi uslov je postojanje vlasničkih prednosti (engl. *Ownership advantages* – O) zbog posjedovanja određene nematerijalne imovine.

Drugi uslov je da su koristi od vlastite proizvodnje, odnosno od internacionalizacije (engl. *Internalization* – I) veće od koristi koje donosi prodaja licenci. Teorija internacionalizacije je zasnovana na teoriji troškova transakcije.

Treći uslov su prednosti lokacije (engl. *Location* – L), a odnosi se na pogodnosti vezane uz inpute na određenoj lokaciji, transportne troškove, pristup tržištu te administrativne mjere.⁴⁵

U literaturi se motivi za preduzimanje SDI dele na : strateške, bihevijoralne (subjektivne) i ekonomske motive.

4.1. Strateški motivi

Strateški motivi koji podstiču transnacionalne kompanije na investicije u inostranstvo dijele se na četiri tipa međunarodne proizvodnje :⁴⁶

- proizvodnja radi obezbeđenja resursa
- proizvodnja radi obezbeđenja tržišta
- proizvodnja radi ostvarenja veće efikasnosti
- proizvodnja radi sticanja strateških resursa/prednosti

1. Prizvodnja radi obezbeđenja resursa

Transnacionalne kompanije preduzimaju investiranje u inostranstvu radi obezbeđivanja resursa po nižoj ceni nego što bi to bilo moguće u matičnoj zemlji. Proizvodi se izvoze u matičnu zemlju

⁴⁵ Dunning, J. H. (1988.) The eclectic paradigm of international production: a restatement and some possible extensions. Journal of International Business Studies, Basingstoke, v. 19, n. 1, p. 1-31, Spring .

⁴⁶ Dunning, J., (1992.) Multinational Enterprises and the Global Economy , Addison-Wesley Publishing Company, p.57-65.

gde investitor stiče određenu konkurentsку предност na osnovu jeftinijih inputa. Motiv za preduzimanje direktnih stranih investicija su resursi:

- fizički resursi – sirovine, minerali, poljoprivredni proizvodi.
- jeftina nekvalifikovana ili polukvalifikovana radna snaga
- tehnološka, menadžerska, marketing i organizaciona znanja.

2. Proizvodnja radi obezbeđenja tržišta

Za tržišnu motivaciju su osnovni ograničavajući mehanizmi koje jedna država uvodi za svoje tržište kroz carinska ili druga ograničenja kao što su fito-sanitarne mjere za određene proizvode. Kod regionalno orijentisanih tržišta , afilacija i njena proizvodnja u jednoj državi pokriva cijeli region. Takvom investicijom se želi postići nastavak opsluživanja lokalnog tržišta i eventualno proširenje na tržišta susjednih zemalja.

Tržište kao motiv za strane investicije obuhvata četiri osnovna razloga za preduzimanje DSI:

- kada glavni snadbjevač ili kupac afilijacije na stranom tržištu neophodno je da se u tome sledije radi održanja posla.
- prilagođavanje proizvoda lokalnim ukusima i potrebama;
- opsluživanje lokalnog tržišta iz bliže lociranog kapaciteta je isplativije nego u slučaju uvoza;
- potreba da se ostvari fizičko prisustvo na svim tržištima na kojima su prisutni glavni konkurenti.

3. Proizvodnja radi ostvarenja veće efikasnosti

Efikasnost kao motiv za preduzimanje investicija je potreba za racionalizacijom već postojećih afilijacija radi ostvarivanja prednosti zajedničkog upravljanja geografski dislociranih kapaciteta. Te prednosti zajedničkog upravljanja uglavnom su vezane za ostvarenje ekonomije obima i ekonomije raznovrsnosti i diverzifikaciju rizika. Koncentracijom proizvodnje na određenom broju lokacija transnacionalne kompanije žele da pokriju veći broj država i iskoriste prednosti kao što su:

- a) raspoloživost različitih proizvodnih faktora na različitim lokacijama,

- b) razlika u kulturi, institucionalnim uslovima, ekonomskim sistemima i politikama,
- c) struktura tržišta između različitih država.

Razlikuju se dva tipa međunarodne proizvodnje orijentisane na veću efikasnost:

- lociranje radno intezivnih djelatnosti u zemlje sa jeftinom radnom snagom, a tehnološki intezivnih djelatnosti u razvijene zemlje.
- osnivanje afilijacije u države sličnog nivoa razvoja, čij je osnovni motiv ekonomija obima, ekonomija raznovrsnosti i razlike u potrošačkim ukusima i kapacitetima.

4. Proizvodnja za sticanje strateških resursa ili sposobnosti

Proizvodnja za sticanje strateških resursa (sposobnosti) se ostvaruje preko kupovine aktive postojeće kompanije koja predstavlja konkurenta na tržištu. Osnovni motiv je udruživanje zajedničkih potencijala i prednosti zbog ostvarenja strateškog ciljeva kao što su veća međunarodna konkurentnost ili eliminacija postojećih konkurenata.

Osnovni cilj ove kupovine je ostvarivanje prednosti ostalom dijelu korporativnog sistema : otvaranje novih tržišta, ostarenje sinergije I&R kapaciteta, kupovinu tržišne moći, sniženje transakcionih troškova, racionalizaciju administracije, povećanje strukturne fleksibilnosti i podjelu rizika.⁴⁷ Strateški motiv ovakvog ulaganja je investicija u inostranstvu zbog osiguravanja političke stabilnosti poslovanja u zemljama u kojima funkcioniše pravna država i gde je mogućnost eksproprijacije minimalna, a privatni kapital zaštićen.

4.2. Subjektivni (bihevijoralni) motivi

Subjektivni motivi poslovanja u inostranstvu se dijele na četiri kategorije :⁴⁸

- a) strah od gubitka tržišta i potrošača što se direktno odražava na poslovni rezultat kompanije,
- b) pojačana konkurenca na domaćem tržištu ;

⁴⁷ Kovačić O., (1994.) "Platni bilans i međunarodne finansije", Beograd, CESMECON.

⁴⁸ Stojanović Jovanović Sandra, (2008.) Transnacionalizacija međunarodne trgovine, Beograd, Prometej, str. 75.

- c) investiranje u inostranstvo po osnovu upućenog poziva iz inostranstva radi obezbeđenja političkog uticaja u zemlji ;
- d) atraktivnost investiranja u inostranstvo u određenu granu zbog njene atraktivnosti.

4.3. Ekonomski motivi

Ekonomski motivi međunarodnog poslovanja direktno su povezani za nesavršenost tržišta roba i faktora proizvodnje. Ekonomski motivi obuhvataju većinu motiva koji spadaju u grupu strateških i subjektivnih motiva investiranja. Transnaconalne kompanije kroz osnivanje afilacija ostvaruju ekonomsku prednost na stranim tržištima.

Ekonomski motivi koji se izražavaju kroz sposobnost :⁴⁹

- a) pribavljanja, usmjeravanja i kontrole novca i novčanih tokova;
- b) dostizanja ekonomije obima;
- c) obezbeđenje tehnoloških prednosti zasnovanih na ulaganjima u istraživanje i razvoj;
- d) usavršavanja marketinga i menadžment iskustava.

Postoje investicije koje se ne uklapaju u postojeće podjele i motive a one se dijele na tri kategorije:

- a) "bjžeće" investicije čije je motiv zaobilaženje pravne, ekološke ili druge regulative u matičnoj zemlji.
- b) podržavajuće investicije čij je motiv da obezbjede matičnoj kompaniji lakši izvoz roba i uvoz sirovina.
- c) pasivne investicije imaju karakter portfolio investicija a osnovni motiv im je kupoprodaja nekretnina.

Krajem dvadesetog vijeka, transnacionalne kompanije ostvaruje pluralističke ciljeve i inteviziraju međunarodnu proizvodnju koja ima odlike svih poznatih strateških motiva međunarodnog biznisa. Sa razvojem transnacionalnih kompanija povećava se važnost međunarodne proizvodnje u cilju dobijanja strateške prednosti i povećanja efikasnosti a smanjuje se važnost sticanja resursa i dobijanja tržišnih pozicija.

⁴⁹ Ibid., str. 76.

DRUGI DIO: “Koncept održivog razvoja, evolucija shvatanja i savremene percepcije održivog razvoja”

1. Koncept održivog razvoja

1.1. Pojam održivog razvoja

Tradicionalni pristup razvoju je bio karakterističan za privredni rast u periodu pedesetih i šezdesetih godina XX vijeka. U posleratnoj ekspanziji, proizvodnja je bila karakteristična za razvijene zemlje i zemlje u razvoju, a stopa ekonomskog rasta je bila glavni pokazatelj razvojnih performansi. Porast proizvodnje je postao takva preokupacija cijelog društva da je zanemarena i narušena integralnost društvenih ciljeva.

U pedesetim godinama pojedini autori su upozoravali na nepoželjne efekte ovako shvaćenog ekonomskog rasta, ali ona nisu dovela u pitanje opšti povoljan utisak o privrednom rastu.

Krajem šezdesetih godina, nakon ekonomskog rasta i oporavka od rata dolazi do socijalno-ekonomskih i ekoloških problema izazvanih naglom industrijalizacijom. Prihvatljive su samo one forme privrednog rasta koje doprinose ostvarivanju blagostanja ljudi.

Ekonomski rast nije doprinjeo značajnjem poboljšanju i blagostanju širokih slojeva stanovništva, prije svega u zemljama u razvoju, i to je uticalo da se početkom sedamdesetih godina mijenja shvatanje privrednog razvoja. Razvoj podrazumjeva smanjenje siromaštva, nejednakosti i nezaposlenosti u uslovima rasta privrede.

Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina javlja se interesovanje za očuvanje prirodne sredine i ukazuje na ekološke problem izazvane naglim privrednim rastom i ubrzanom eksploracijom sirovina. U Stokholmu je 1972. godine održana Konferencija UN o čovjekovoj okolini. Iste godine je publikovana i studija “Granice rasta”,⁵⁰ posle koje započinje debata u naučnom svijetu o mogućnosti i poželjnosti kontinuelne ekspanzije proizvodnje. Jedni se zalažu za zaustavljanje rasta, dok drugi traže da se povede više računa o ekološkim aspektima povećanja proizvodnje.

⁵⁰Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J. , Behrens, W.W., (1972). The Limits to Growth: A Report for the Club Rome's project on the Predicament of Mankind, Earth Island, Universe Books, New York.

Od sedamdesetih godina sve se vise spominje uvjerenje da preraspodjela uz rast nije dovoljna da garantuje povećanje blagostanja onog dijela stanovništva koji živi u absolutnom siromaštvu. To je doprinjelo usmjeravanju novog pristupa razvoju koji se zasnivana osnovnim potrebama. Orijentacija na zadovoljavanju osnovnih potreba ne samo da znači direktan napadna siromaštvo, već doprinosi povećanju produktivnosti rada, čime se podupire proces ekonomskog rasta. Koncept „osnovnih potreba“ se uglavnom zagovarao iz etičkih i humanitarnih razloga. Zadovoljavanje elementarnih potreba ljudi je smatrano moralnim imperativom, što bi trebalo da predstavlja minimalnu obavezu svakog društva, čije je ispunjenje nužno za dostojan život stanovništva širom svijeta. Među pristalicama „bazičnih potreba“ pojavile su se razlike u mišljenjima. „Konzervativni“ pristup je najjasnije predstavljen u publikacijama Svetske banke. Ključ za rješavanje problema siromaštva, prema ovom shvatanju, leži u poboljšanju osnovnih javnih usluga, prije svega obrazovanja i zdravstvene zaštite, koje treba da budu dostupne najugroženijim dijelovima stanovništva. Poboljšanja u sektoru javnih usluga namjenjenih siromašnim slojevima društva, tretiraju se kao investicije u ljudski kapital, pri čemu se naglašavaju potencijalno pozitivni efekti na ekonomske performanse zemlje. Drugi „radikalni“ pristup je afirmisan od Međunarodne organizacije rada, u fokus stavlja bazične potrebe kao što su: ishrana, odjevanje, stanovanje, s tim što veću važnost dobija i širenje mogućnosti za zapošljavanje, čime se stvaraju uslovi za potpunije zadovoljavanje i ostalih osnovnih potreba.⁵¹ Tokom osamdesetih godina uticaj ove razvojne paradigme slabi, da bi, u novije vreme, pristup razvoju koji počiva na osnovnim potrebama bio sasvim napušten. Mada se termin „osnovne potrebe“ danas rijetko sreće, sama ideja još uvjek živi. O tome svjedoči savremeni koncept održivog razvoja u kome ideja osnovnihpotreba ima svoje mjesto.

Globalni izveštaji o stanju životne sredine i prirodnih resursa tokom druge polovine XX veka postali su više nego zabrinjavajući. Naučnici upozorili svijet na potrebu drugačijeg razumjevanja problema i principa zaštite životne sredine i prirodnih resursa. A onda su reagovali političari i eksperti na konferencijama Ujedinjenih nacija o životnoj sredini (Stockholm, 1972) kao i o životnoj sredini i razvoju (Rio de Žaneiro, 1992.).⁵²

⁵¹ Jovanović Gavrilović, B., (2013.) Privredni razvoj sa ljudskim likom, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Beograd str. 13-14.

⁵² Đukić, P., (2011.) Održivi razvoj – utopija ili šansa za Srbiju, Univerzitet u Beogradu, Tehnološki – metalurški fakultet, Beograd, str. 3.

Teorija održivog razvoja je ekonomsko-tehnološki i socijalni, ali i moralni opšte razvojni koncept, kojim se pokušava da obezbjedi uravnoteženo zadovoljenje potreba sadašnjih i budućih generacija, s obzirom da se to smatra ključem reprodukcije i trajanja ljudske vrste.

Čitava filozofija održivosti postavljena je tako da obezbjeđuje kontinuitet pozitivnih civilizacijskih tekovina. Zvanično termin „održivi razvoj“ je upotrebljen u Izveštaju svetske komisije za životnu sredinu i razvoj OUN, tzv. Brundtland komisije, pod nazivom „Our Common Future“ 1987. Pojam „održivi razvoj“ je nastao kao rezultat pomenutog Izveštaja Ujedinjenih nacija o stanju životne sredine i prirodnih resursa u svetu, u kojem je Komisija ponudila i definisala jedan koncept kao moguće rešenje globalnih problema ekološke degradacije, iscrpljivanje prirodnih resursa, siromaštva i uništavanja planete Zemlje od strane ljudi, koji zapravo njoj pripadaju i moraju na njoj da žive.⁵³ Izveštaj Brutlanda uvažava neophodnost ekonomskog rasta za ostvarivanje bržeg napretka zemalja u razvoju, ali se podvlači da ukupni razvoj morada bude održiv. Komisija ga je bliže odredila kao „razvoj u pravcu zadovoljavanja potreba sadašnjih generacija koji ne ugrožava mogućnost budućim generacijama da zadovolje svoje potrebe“.

Izveštaj ukazuje na opasnost od vođenja tadašnje politike privrednog razvoja ukoliko se ne uzimaju u obzir mogućnosti Zemlje za obnavljanje resursa. To je značilo pomjeranje pažnje sa privrednog rasta prema pristupu, koji pored ekonomskih obuhvata i ekološke i socijalne ciljeve razvoja. Tada su razmatrani i drugi problemi : uloga međunarodne ekonomije u budućem razvoju i njene implikacije na životnu sredinu ; izazovi sa kojima se svijet suočava, a koji se odnose na broj stanovnika planete, obezbeđenje sigurnosti i dovoljnosti hrane, zaštita i očuvanje ekosistema, upotreba energetskih resursa, implikacije daljeg industrijskog rasta i promjene u kvalitetu rasta, integrisanje ekoloških i ekonomskih ciljeva razvoja prilikom donošenja odluka.

Održivi razvoj, kako proističe iz Izveštaja Brundtland komisije, objedinjuje dva ključna koncepta :⁵⁴

⁵³ Ibid str.8.

⁵⁴ Jovanović Gavrilović , B., (2007). „Serbia Facing the Challenge of Sustainable Development“, u: G. Rikalović – S. Devetaković (eds.): Contemporary Challenges of Theory and Practice in Economics –Economic Policy and the Development of Serbia, Faculty of Economics of the University of Belgrade – Publishing Centre, Belgrade, p. 87-98;

1. koncept potreba, prije svega osnovnih potreba siromašnih, kojima treba dati najviši prioritet,
2. ideju o ograničenjima, nametnutim stanjem tehnologije i društvenom organizacijom, koja umanjuje sposobnost okruženja da zadovoljava sadašnje i buduće potrebe.

Koncept održivog razvoja obezbjeđuje okvir za integraciju ekološke politike i razvojne strategije, čime se razbija uvjerenje da se ekološka zaštita može ostvariti samo na račun ekonomskog razvoja. Mnoge zemlje i međunarodne organizacije su se saglasile da postoji urgentna potreba za vođenjem politike koja će doprinositi postizanju održivijih formi razvoja.

Kada se došlo do zaključka da su sterilne sektorske rasprave o stanju voda, šuma, obradive zemlje, vazduha i biodiverziteta, mimo odgovarajućeg koncepta društvenog i ekonomskog razvoja – pojavio se koncept održivog razvoja, najprije u ekonomskoj teoriji, a kasnije i kao razvojni koncept u ostalim naukama. Riječ je o ideji da ljudi imaju pravo da bolje žive, više proizvode, uživaju blagodeti veće zaposlenosti i višeg dohotka, ali ne lišavajući buduće naraštaje istog takvog prava, pa se ovaj princip obično definiše kao “međugeneracijska pravda”.

1.2. Evolucija shvatanja o održivom razvoju

Ekonomisti su u fokusu imali razvojne probleme u kontekstu ograničenosti prirodnih resursa, i neograničenih potreba. Smit, Rikardo, Maltus, Džon Stjuart Mil i drugi klasičari bili su zabrinuti zbog ekspanzije potrošnje prirodnih resursa i opadanja njihovih rezervi. Marks je na svoj način tretirao problem prekomerne eksploracije prirode kao isključivo klasni i kapitalistički. Realni socijalizam, tokom svog neuspjelog eksperimentalnog razvoja pokazao, da je u pogledu eksploracije prirode i ugrožavanja životne sredine sličan rasipničkom klasičnom kapitalizmu.

Velika struktorna kriza globalne privrede i stagflacija sedamdesetih godina XX veka, kao i kasnija iskustva sa krizom sirovina, rastućim siromaštvom i problemom gladi u svetu, oštro su upozorili da su prirodni resursi prirode da zadovolji rastuće potrebe ljudske populacije na izmaku. Ograničenja prirodnih resursa s jedne strane, kao i problem zagađenja životne sredine s druge strane, postali su prevelika teret za klasičnu ekonomsku i društvenu teoriju.

Preovladajuća neoklasična struja ekonomске nauke, nastala sintezom marginalističke mikro ekonomije (Alfred Maršal) i kejnjizijanske makro ekonomije (sledbenici Džona Alfreda Maršala), nudila je kao prihvatljivo tržišno rešenje u kome zbog rijetkosti ograničenih i neobnovljivih prirodnih resursa oni postaju manje dostupni i sve vrijedniji, pa njihova rastuća korisnost uslovjava njihovu štednju s jedne strane, kao i traženje alternativnih rešenja, kada je riječ o prirodnim resursima i okolini – novih materijala, drugih oblika energije, čistijih i štedljivijih proizvodnih procesa, s druge strane. Ovakav pristup ima ogromno povjerenje u mogućnosti tehnologije koja djeluje efikasnije ukoliko je tržište slobodnije.⁵⁵

Pojavili su se brojni propusti u neoklasičnom razumjevanju ekonomike zaštite životne sredine i ekonomije prirodnih resursa. Na tom polju najviše su se angažovali proekološki orijentisani autori Mishan, Kneese, Boulding.⁵⁶ Problemi u funkcionisanju tržišne ekonomije, fenomen “zelene” tržišne greške, delovanje države, kao i vrednovanje netržišnih dobara su samo neke od protivrečnosti i problema sa kojima neoklasična ekonomija konvencionalnog ekonomskog pristupa nije mogla da se izbori.

Šezdesetih i sedamdesetih godina XX vijeka održivim razvojem bavili su se ekonomisti koji su počeli i posebno ekonomski da tretiraju zagađenje, odnosno ekonomске aspekte okoline i prirodnih resursa. Kada je 1972. godine u Stokholmu održana Konferencija OUN o čovekovoj okolini, već se uveliko probijala svijest o tome da su životni procesi na Zemlji međuzavisni, a Zemlja jedinstveni životni sistem koji počiva na krhkim ravnotežama koje se moraju održavati samo u zajedništvu.

Ideje o održivom razvoju su relativno sazrele krajem XX veka, jer su, bez obzira na rastuće globalne protivrečnosti, na nivou OUN usvojeni Milenijumski ciljevi. U njima su lideri 189 zemalja postavili sledeće globalne ciljeve:⁵⁷

- iskorenjivanje ekstremnog siromaštva i gladi,
- ostvarivanje univerzalnog osnovnog obrazovanja,
- ostvarivanje ravnopravnosti polova i jačanje položaja žena,
- smanjivanje smrtnosti djece,
- poboljšanje zdravlja majki,

⁵⁵ Đukić , P., (2011). Održivi razvoj – utopija ili šansa za Srbiju, Univerzitet u Beogradu, Tehnološki-metallurški fakultet, Beograd, str.10.

⁵⁶ Mishan, (1976.) The Costs of Economic Growth, Stapples Press. London. pp . 74.

⁵⁷ United Nations Millennium Declaration, Values and Principles, Resolution adopted by the General Assembly, 8th September 2000, http://www.un.org/millennium/declaration/ares_552e.htm (pristup 14.04.2022. godine)

- borbu protiv HIV-a, malarije i drugih bolesti,
- ekološku stabilnost,
- izgradnju globalnog partnerstva za razvoj itd.

Odgovornost, ljudska prava i jednakost su u osnovi ovih principa. U 21. vijeku trebalo bi poštovati sledeća načela i principe: slobodu, solidarnost, toleranciju, poštovanje prirode i zajedničku odgovornost.

Održivi razvoj se definiše kao razvoj koji daje šansu sadašnjim generacijama da ostvare ekonomski napredak ali ne uskraćujući isto pravo budućim generacijama. Održivi razvoj podrazumjeva eksploraciju prirode i njenog korišćenje za ekonomski napredak i dobrobit ljudi, ali na takav način da se očuvaju neophodne prirodne ravnoteže i pretpostavke razvoja koje neće doći u pitanje zbog načina odnosa ljudi prema prirodi.⁵⁸

Ideja održivosti je potekla iz potrebe da se zaštiti već ugrožena životna sredina, ali nije mogla da ostane čisto ideja o prirodnoj okolini, resursima i životnoj sredini, bez ekomske konkretizacije. Život ljudi se temelji na njihovim ekonomskim aktivnostima a način obavljanja tih aktivnosti, preko tehnologije i inženjerstva u velikoj mjeri uslovljava da se dugoročne negativne posledice u najvećoj mjeri prelivaju na stanje životne sredine, resursa i prirode uopšte.

Ekonomija je odgovorna za konkretizaciju pojma održivosti, pa je tako koncept odmah dobio posebna ekomska tumačenja, kao i tumačenja sa socio-filozofskog stanovišta. Održivost se prenijela u sferu ekonomije, prava, politike, sociologije, tako da se počelo govoriti o tri osnovne dimenzije ili tri stuba održivosti (ekonomskoj, socijalnoj i ekološkoj). U ovom kontekstu, se može dodati i četvrta – institucionalna dimenzija, s obzirom da koncept uvek podrazumjeva određene institucionalne aranžmane, koji proističu iz strategija, konvencija, zakona i drugih normativnih okvira, kao i sistema koje ljudi organizuju na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom planu radi sprovođenja razvojnih koncepata i strategija.

Sam održivi razvoj je postao integralni koncept nečega što ne dovodi u pitanje bilo koju dimenziju društvenog razvoja, odnosno u onoj mjeri usaglašava ekomske, tehnološke,

⁵⁸ Đukić, P., Održivi razvoj utopija ili šansa za Srbiju, (2011). Tehnološko - metalurški fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, str. 12.

ekološke, socijalne, političke, kulturne i moralne ciljeve, tako da društvo uspjeva da se razvija ne ugrožavajući bilo koji od ovih aspekata.

1.3. Savremena percepcija održivog razvoja

Održivi razvoj je savremeni razvojni koncept koji istovremeno uvažava i obuhvata tri ključne dimenzije – ekonomsku, socijalnu i ekološku. Ovakav koncept poslednjih nekoliko decenija nalazi široku primjenu kako u strateškim dokumentima poslovног svijeta, tako i u makroekonomskoj politici na nivou državnih institucija.

Održivi razvoj obezbjeđuje usmjeravanje budućeg razvoja, uz uspostavljanje balansa između socijalne, ekonomске i komponente zaštite životne sredine. Od važnosti je sagledati evoluciju ovog koncepta, jer na taj način je moguće predvidjeti buduće trendove i uočiti nedostatke koje bi trebalo ispraviti, kako bi se prirodno bogatstvo planete sačuvalo i za buduće naraštaje.⁵⁹

Početkom sedamdesetih godina prošlog vijeka, naglo je poraslo interesovanje za probleme životne sredine, što je doprinjelo uvođenju nove dimenzije o razvoju. U to vrijeme pojavila su se prva upozorenja o budućem razvoju od strane eminentnih stručnjaka. Počelo je formiranje brojnih ekoloških organizacija na nacionalnom i međunarodnom nivou.

Na konferenciji Ujedinjenih nacija o životnoj sredini, održanoj 1972. godine u Stokholmu, ukazano je na globalnu problematiku zagađenja životne sredine. Konferenciji su prisustvovali predstavnici 113 zemalja i 19 međunarodnih organizacija. Usvojen je dokument poznat kao Stokholmska deklaracija o čovekovoj sredini. Rješenje globalnog problema zagađenja, viđeno je u koordinisanoj međunarodnoj saradnji. Neka od načela međunarodne saradnje u oblasti zaštite i unapređenja životne sredine, obuhvaćena ovom Deklaracijom, su:

- Zaštita i unapređenje životne sredine predstavlja najvažnije pitanje koje utiče na dobrobit ljudi i ekonomski razvoj širom sveta
- U zemljama u razvoju, većina ekoloških problema proizilazi iz njihove nerazvijenosti. Ove zemlje bi trebalo da usmere svoje kapacitete ka privrednom razvoju, ali uzimajući u obzir potrebu za očuvanjem i poboljšanjem životne sredine

⁵⁹ Jovanović, S. , Radukić, S., Petrović-Randelić, M., (2011) Teorijski i institucionalni okvir održivog razvoja, Niš, str. 39.

Deklaracijom je usvojeno i 26 principa koji se odnose na usvajanje odgovorne politike planiranja i upravljanja resursima i kapacitetima Planete.

Prvi princip proklamuje osnovno pravo čovjeka na slobodu, jednakost i adekvatne uslove življenja, ali i odgovornost za zaštitu i unapređenje životne sredine za sadašnju i buduće generacije. Na ovoj konferenciji su postavljeni temelji kodeksa ponašanja prema životnoj sredini za nastupajući period.

U Najrobiju je 1982. godine, održana druga po redu konferencija Ujedinjenih nacija o životnoj sredini.⁶⁰ Tada je upozorenje da nekontrolisani industrijski razvoj i eksploatacija prirodnih resursa ostavljaju velike posledice na životnu sredinu. U Deklaraciji je istaknuto da je Konferencija u Stokholmu imala snažan uticaj na povećanje svijesti javnosti o značaju očuvanja čovekove sredine. U međuvremenu je učinjen značajan napredak u oblasti životne sredine, nauke, obrazovanja. Osnovane su mnoge vladine i nevladine organizacije koje se bave problemima životne sredine, a zaključeni su i brojni međunarodni sporazumi o saradnji u oblasti očuvanja i sprečavanja zagađenja. Važno je uticati na svijest javnosti o značaju očuvanja životne sredine i to kroz širenje informacija i sistem obrazovanja. Od suštinskog značaja za podizanje nivoa svijesti o ovoj problematici jeste odgovorno individualno ponašanje. Takođe je neophodno i društveno odgovorno ponašanje preduzeća, uključujući i multinacionalne kompanije, prilikom donošenja odluka o industrijskoj proizvodnji, upotrebi tehnologije ili izvozu robe u druge zemlje. Na konferenciji Organizacije Ujedinjenih nacija o životnoj sredini i razvoju u Rio de Žaneiru 1992. Usvojena je tzv. Rio deklaracija koja sadrži 27 načela održivog razvoja i preporučuje da svaka zemlja uradi sopstvenu nacionalnu strategiju održivog razvoja, kako bi se ostvarivali zajednički definisani ciljevi. Najznačajniji rezultat ove Konferencije bio je usvajanje sledećih dokumenata: Deklaracije o životnoj sredini i razvoju – Rio deklaracije, Konvencije o promeni klime, Konvencije o biološkoj raznovrsnosti, Principa o upravljanju, zaštiti i održivom razvoju svih tipova šuma, kao i Agende 21. Rio deklaracija se bazira na Stokholmskoj deklaraciji uz

⁶⁰ Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment,
https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (pristup 11.04.2022.)

uvažavanje novih trendova ka ostvarenju koncepta održivog razvoja, dok Agenda 21 predstavlja akcioni plan za implementaciju održivog razvoja.

Na Konferenciji je posebno istaknuta neophodnost saradnje svih zemalja za ostvarenje postavljenih ciljeva. U oblasti životne sredine, transfera tehnologije, međunarodnog zakonodavstva, održivog razvoja i otvaranja međunarodnog zakonodavstva, održivog razvoja I otvaranja međunarodnog tržišta, potrebna su partnerstva i koordinirane aktivnosti u zajedničkim programima različitih zemalja.

Pitanje korporativne odgovornosti prema životnoj sredini je bilo predmet kritičkog preispitivanja javnosti, ali sve do Samita u Riju nisu bili jasno definisani instrumenti međunarodne regulacije koji bi obavezivali privatni sektor na ostvarivanje ekološki prihvatljivog ponašanja. U poslednjoj deceniji 20. vijeka, nekoliko značajnijih institucionalnih momenata presudno je uticalo na promjenu korporativnog odnosa prema životnoj sredini i održivom razvoju. Ključni momenat koji se smatra prekretnicom u razvoju korporativne društvene odgovornosti i preusmeravanju pažnje ka rešavanju globalnih ekoloških problema i ostvarivanju održivog razvoja dogodio se 1992. godine na Samitu u Riju. O potrebi urgentnog preuzimanja zajedničkih aktivnosti kako bi se minimizirao jaz između privrednog rasta i zaštite životne sredine ukazuje princip 14. Deklaracije iz Ria. On postavlja zahtjev za "međudržavnom kooperacijom u sprečavanju realokacije i transfera bilo kakvih aktivnosti i supstanci koje uzrokuju ozbiljnu ekološku degradaciju ili su štetni po ljudsko zdravlje".⁶¹ Deklaracija takođe, obavezuje poslovnu zajednicu na pružanje podrške principu predostrožnosti u pogledu ekoloških problema, ali i na preuzimanje aktivnosti u pravcu promocije ekološke odgovornosti, kao i razvoja i difuzije ekološki čiste tehnologije. U globalnom akcionom planu za XXI vijek, tzv. Agenda 21, postavljeni su brojni zahtjevi koje bi multinacionalne kompanije trebalo da ispune kako bi se obezbjedilo njihovo poslovanje u skladu sa principima održivosti.

Na Milenijumskom samitu održanom u Njujorku 2000. godine, lideri 189 zemalja, uključujući i Bosnu i Hercegovinu, donjeli su Milenijumsku deklaraciju. Značaj ove Deklaracije se ogleda u utvrđivanju globalnih normi na kojima bi trebalo da počivaju međunarodni odnosi u XXI vijeku, a koje se odnose na: slobodu, jednakost, solidarnost, toleranciju, poštovanje prirode i podjelu odgovornosti". Glavna preporuka Deklaracije je da sve zemlje usvoje i implementiraju

⁶¹ Ibid

nacionalne strategije za smanjenje siromaštva kakao bi postavljeni Milenijumski ciljevi razvoja bili postignuti.

Na samitu u Geteborgu, u junu 2001. godine, predstavljena je Strategija održivog razvoja EU. Glavne prijetnje održivom razvoju, koje predstavljaju izazov za dalji razvoj EU, su: klimatske promjene, globalno zagrijavanje, gubitak biodiverziteta, porast obima saobraćaja.

U Johanesburgu je 2002. godine održan Svjetski samit o održivom razvoju (Rio + 10). Na ovom Samitu je učestvovalo više od 60.000 ljudi, aktivista i ekoloških organizacija, predstavnika velikih svjetskih kompanija i preko 170 svjetskih lidera.

Prvi zadatak održivog razvoja energetike BiH je smanjenje energetske intenzivnosti u okviru cijelog životnog ciklusa od dobijanja primarne energije, preko procesiranja sirovina i proizvodnje, do konverzije proizvoda i finalnih oblika energije u novac i kvalitet života. Ovo uključuje i korištenje otpadne toplote u drugim industrijskim pogonima, kao i u poljoprivredi. Drugi zadatak je povećanje energetske efikasnosti korištenja fosilnih goriva (mala kogeneracija energije, korištenje kondenzacionih kotlova, korištenje toplote dimnih gasova). Treći zadatak je postepeni prelazak na nekonvencionalne izvore energije (korištenje bio mase, pasivno korištenje solarne energije, veće korištenje hidro potencijala za male hidroelektrane).⁶²

U junu 2012. godine, održana je konferencija Rio + 20, odnosno Konferencija Ujedinjenih nacija o održivom razvoju u Rio de Ženeiru. Glavne teme ove Konferencije su bile:⁶³

- “zelena ekonomija” u kontekstu održivog razvoja i iskorenjivanja siromaštva, i
- institucionalni okvir za održivi razvoj.

U današnje vrijeme prepoznat je značaj koji ima razvoj “zelene ekonomije” u kontekstu ostvarenja koncepta održivog razvoja. Glavne poruke sa ove Konferencije su sledeće:

- sve zemlje bi trebalo da prilagode sopstvenu nacionalnu politiku i programe u skladu sa “zelenom ekonomijom”, u kontekstu održivog razvoja i smanjenja siromaštva,
- nacionalne razvojne strategije definisati uvažavajući pri tom koncept “zelene ekonomije”,
- definisati institucije koje bi bile zadužene za vođenje politike “zelene ekonomije”,
- razvoj orijentisan prema “zelenoj ekonomiji” u kontekstu održivog razvoja i iskorenjivanja siromaštva zavisi od strukturnih promena u institucijama vlasti;

⁶² Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH, (2002.) PROCJENA ODRŽIVOG RAZVOJA U BOSNI I HERCEGOVINI Izvještaj BiH za Svjetski samit o održivom razvoju (WSSD) Johanezburg

⁶³ Objective and themes of the United Nations Conference on Sustainable Development, Report of the Secretary General, <https://sustainabledevelopment.un.org/rio20> (pristup 09.05.2022.).

- za kreiranje institucionalnog okvira za implementaciju koncepta održivog razvoja, potrebna je bolja koordinacija i saradnja svih raspoloživih resursa.

Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine je 2010. godine, usvojilo Strategiju razvoja Bosne i Hercegovine. Cilj ove strategije je da dovede do ravnoteže tri ključna faktora, odnosno tri stuba održivog razvoja:

- održivi ekonomski rast i privredno-tehnološki razvoj
- održivi razvoj društva na bazi socijalne zaštite
- zaštita životne sredine uz racionalno raspolaganje prirodnim resursima.

Neophodno je sva tri ključna faktora održivog razvoja staviti u jednu cjelinu podržanu odgovarajućim institucionalnim pravnim okvirom.

Strategija u svom četvrtom strateškom cilju definiše “Održivi razvoj kao jedan od ciljeva Strategije razvoja BiH odnosi se na očuvanje životne sredine i ekološke infrastrukture , energije i obnovljivih izvora energije, transportnu infrastrukturu i telekomunikacije te razvoj poljoprivrede i ruralnih područja s ciljem diverzifikacije ekonomskih aktivnosti, a posebno povećanja vlastitog snadbjevanja BiH zdravom hranom.”⁶⁴

Održivi razvoj je osnovni cilj međunarodne zajednice, i savremeno shvatanje održivog razvoja podrazumjeva razvojni put koji osigurava blagostanje u dužem vremenskom periodu. Koncept održivog razvoja treba prihvati kao proces u kome se odvijaju stalne promene u odnosima između društvenih, ekonomskih i prirodnih sistema i procesa. Taj proces je dugoročan i zahteva pažljivo vođenu postepenu politiku razvoja, jer su izazovi na globalnom nivou sa kojima se čovečanstvo suočava veoma kompleksni.

U strategiji održivog razvoja, prihvaćeni su principi koji su definisani u Deklaraciji o održivom razvoju iz Johanesburga, kao i Strategiji održivog razvoja EU. To su:

- Međugeneracijska solidarnost.

Solidarnost unutar generacije treba postići demokratskom raspodjelom raspoloživog prirodnog i stvorenog kapitala, tako da se obezbede osnovne ljudske potrebe za sve društvene grupe; treba

⁶⁴ Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine , (2010.) Strategija razvoja Bosne i Hercegovine.

zadovoljiti potrebe sadašnjih generacija ali tako da se ne ugroze prava budućih generacija da zadovolje svoje potrebe u budućnosti.

- Otvoreno i demokratsko društvo – učešće građana u odlučivanju

Otvoreno i demokratsko društvo znači garantovati građanska prava, obezbjediti pristup informacijama i osigurati dostupnost pravde, učešće građana u donošenju odluka, braniti stabilnost demokratskih institucija na osnovama mira, bezbjednosti i slobode.

- Znanje kao nosilac razvoja

Strategija održivog razvoja promoviše prosperitetnu, inovativnu, konkurentnu i ekološki efikasnu ekonomiju zasnovanu na znanju, koja obezbjeđuje visok životni standard i punu visokokvalitetnu zaposlenost. U njoj se takođe promoviše obrazovanje i razvijanje i jačanje svijesti o ekologiji i održivom razvoju.

- Uključenost u društvene procese

Ovaj princip promoviše punu integraciju građana u društvo, podstiče jednakе mogućnosti za svakoga kao što će se promovisati ljudska prava, posebno rodnu ravnopravnost. Takođe se treba boriti protiv svih oblika diskriminacije afirmativnim mjerama za marginalizovane grupe i smanjenje siromaštva, kao i protiv socijalne isključenosti ljudi i siromaštva.

- Integriranje pitanja životne sredine u ostale sektorske politike

Ideja je promovisati integraciju ekonomskih, socijalnih i ekoloških pristupa i analiza, podržati korišćenje instrumenata kao što je strateška procjena životne sredine. U tom smislu treba podsticati socijalni dijalog, društveno odgovorno poslovanje i javno-privatno partnerstvo.

- Princip predostrožnosti

Ovaj princip zahtjeva očuvanje prirodne ravnoteže. Svaka aktivnost mora biti planirana i sprovedena tako da prouzrokuje najmanju moguću promjenu u životnoj sredini.

- Zagadivač/korisnik plaća – uključenje troškova vezanih za životnu sredinu u cijenu proizvoda

Poštovanjem ovog principa postiže se puna ekomska cijena koja pokriva troškove proizvodnje, upotrebe i odlaganja proizvoda tokom čitavog njegovog "životnog ciklusa". Ovo podrazumjeva da treba uključiti troškove uništavanje životne sredine u ekomske troškove zagadivača /korisnika tj. primjeniti princip zagadivač /korisnik plaća.

- Održiva proizvodnja i potrošnja

Poštovati uravnotežene odnose u eksploataciji prirodnih resursa i obezbjediti visok nivo zaštite ipobiljanja kvaliteta životne sredine. Smanjiti zagađenje životne sredine i promovisati održivu potrošnju i proizvodnju, ali ekonomski rast ne smije da uzrokuje proporcionalni porast degradacije životne sredine.

U literaturi ne postoji opšteprihvaćena definicija koncepta održivog razvoja. U tom smislu, održivi razvoj možemo definisati kao razvojni put koji osigurava da blagostanje per capita⁶⁵ ne opada u dužem vremenskom periodu. Koncept održivog razvoja bi trebalo prihvati kao proces u kome se odvijaju stalne promjene u odnosima između društvenih, ekonomskih i prirodnih sistema i procesa. Taj proces je dugoročan i zahtjeva pažljivo vođenu i postepenu politiku razvoja, jer su i izazovi na globalnom nivou sa kojima se čovječanstvo suočava veoma kompleksni. Neki od izazova za ostvarivanja održivog razvoja su: formiranje nove ekološke svijesti, povećanje odgovornosti, veće uključivanje nauke u rješavanje aktuelnih problema zaštite životne sredine.⁶⁶ Suštinu koncepta održivog razvoja čini etički princip, odnosno briga o nasleđu. To znači da kvalitet budućih generacija ne smije da bude lošiji od kvaliteta života koji ima današnja generacija. Postoji nekoliko karakteristika koncepta održivog razvoja koji proizilaze iz ove definicije.

Najvažnije su:⁶⁷

- Jednakost. Definicija održivog razvoja jasno ističe pitanje jednakosti. Briga za buduće generacije i zahtjev za jednakim kvalitetom života današnjih i budućih generacija eksplicitno naglašavaju ovu dimenziju održivosti.
- Etičnost. Potrebe sadašnje generacije se ne smiju zadovoljavati na štetu potreba tj. Dobrobiti budućih generacija. Ova karakteristika održivog razvoja je poznata kao međugeneracijska pravičnost.
- Efikasnost. Ekomska efikasnost je jedan od ključnih uslova za optimalno korišćenje prirodnih resursa.

⁶⁵ Po glavi stanovnika -izraz koji je u osnovi povezan sa područjem ekonomija i statistika. Koristi se za utvrđivanje odnosa između ekomske promenljive i ukupnog broja ljudi na koje utiče

⁶⁶ Jovanović, S., Radukić, S., Petrović-Randelić, M., (2011), Teorijski i institucionalni okvir održivog razvoja, Niš, str. 53.

⁶⁷ Hussen, A., (2004.) Principles of Environmental Economics, Routledge, New York,str. 269.

Definicija održivog razvoja jedne od uticajnih organizacija, kao što je Londonska komisija za održivi razvoj, (London Sustainable Development Commission) glasi: “održivi razvoj je dinamičan proces koji omogućava svim ljudima da realizuju svoje potencijale i poboljšaju kvalitet života na način koji istovremeno štiti i unapređuje Zemljine sisteme za podršku življenju”.⁶⁸

Fokusiranje koncepta održivog razvoja na poboljšanje kvaliteta života postaje sve više prihvaćeno od strane vlada, kompanija, organizacija. Iz ove definicije jasno proizilazi da je ostvarenje održivog razvoja jedini način da se postigne bolji kvalitet života za svakog pojedinca.

2. *Globalni ciljevi za održivi razvoj*

Ujedinjene nacije su glavno globalno tijelo za kreiranje smjernica održivog razvoja. Agenda 2030. je globalni sporazum kojim se utvrđuje univerzalni, sveobuhvatni program djelovanja za sve zemlje uključujući njihove nacionalne politike. Usvojen je nakon trogodišnjeg procesa konsultacija, u kojem su bile zastupljene sve društvene grupe na svim nivima. Program se nastavlja na osam Milenijskih razvojnih ciljeva (Millennium Development Goals – MDGs) za koje su se države članice Ujedinjenih nacija obvezale da će ostvariti do 2015. godine, ali i na druge dokumente (npr. Zaključke Konferencije Ujedinjenih naroda o održivom razvoju Rio + 20 i Konferencija o finansiranju razvoja).

Agenda 2030. ima ideju ne samo smanjiti već i iskorijeniti siromaštvo, te uključuje visoke rezultate u zdravstvu, obrazovanju i ravnopravnosti polova. Ti su ciljevi univerzalni i primjenjivi u svim zemljama i kod svih ljudi. Agenda također uključuje i pitanja koja nisu bila dio Milenijskih ciljeva razvoja kao što su klimatske promjene, održiva potrošnja, inovativnost te važnost mira i pravde za sve.

⁶⁸London Sustainable Development Commission, http://www.lsdc.org.uk/whysus/page_2760.aspx (pristup 06.05.2022)

Na konferenciji Ujedinjenih naroda o održivom razvoju održanoj u Njujorku 25. septembra 2015. godine, 150 svjetskih čelnika usvojilo je novi Program globalnog razvoja do 2030. (Agenda 2030.) u okviru kojeg je doneseno 17 ciljeva održivog razvoja.⁶⁹

Cilj 1. Iskorijeniti siromaštvo svuda i u svim oblicima.

Iskorjenjivanje ekstremnog siromaštva do 2030. je ključni cilj Agende. Ekstremno siromaštvo, definisano kao preživljavanje sa manje od 2,15 dolara po osobi dnevno prema paritetu kupovne moći iz 2017. godine, svjedočilo je značajnom padu u posljednjih nekoliko decenija.

Cilj 2. Iskorijeniti glad, postići sigurnost hrane i poboljšati ishranu te promovisati održivu poljoprivrednu.

Globalno pitanje gladi i nesigurnosti hrane pokazalo je alarmantan porast od 2015. godine, što je trend pogoršan kombinacijom faktora uključujući pandemiju, sukobe, klimatske promjene i produbljivanje nejednakosti.

Cilj 3. Zdravlje – Osigurati zdrav život i promovisati blagostanje za ljude svih generacija.

Poslednjih godina napravljeni su veliki pomaci u poboljšanju zdravlja ljudi. U 146 od 200 zemalja ili područja već je ispunilo ili je na putu da ispune cilj održivog razvoja o smrtnosti ispod 5 godina. Efikasno liječenje HIV-a smanjilo je globalnu smrtnost uzrokovano AIDS-om za 52 posto od 2010. godine, a najmanje jedna zanemarena tropска bolest je eliminisana u 47 zemalja.

Cilj 4. Osigurati uključivo i kvalitetno obrazovanje te promovisati mogućnosti cjeloživotnog učenja.

Napredak ka kvalitetnom obrazovanju već je bio sporiji nego što je bilo potrebno prije pandemije, ali COVID-19 je imao razorne utjecaje na obrazovanje, uzrokujući gubitke u učenju u četiri od pet od 104 proučavane zemlje. Bez dodatnih mjera, procjenjuje se da će oko 84

⁶⁹ United nations , Sustainable development <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/> (pristup 19.09.2023.)

miliona djece i mladih ostati van škole do 2030. godine, a oko 300 miliona učenika neće imati osnovne vještine računanja i pismenosti neophodne za uspjeh u životu.

Cilj 5. Postići rodnu ravnopravnost i osnažiti sve žene i djevojke.

Rodna ravnopravnost nije samo osnovno ljudsko pravo, već je i neophodna osnova za miran, prosperitetan i održiv svijet. U posljednjih nekoliko decenija ostvaren je napredak, ali svijet nije sposoban da postigne rodnu ravnopravnost do 2030. godine.

Cilj 6. Osigurati pristup pitkoj vodi za sve, održivo upravljati vodama te osigurati higijenske uslove za sve je najosnovnija ljudska potreba za zdravlje i dobrobit. Potražnja za vodom raste zbog brzog rasta stanovništva, urbanizacije i sve većih potreba za vodom iz sektora poljoprivrede, industrije i energetike. Potražnja za vodom nadmašila je rast stanovništva, a polovina svjetske populacije već se suočava sa ozbiljnom nestašicom vode barem jedan mjesec godišnje.

Cilj 7. Osigurati pristup pouzdanoj, održivoj i savremenoj energiji po pristupačnim cijenama za sve je ključni cilj za razvoj poljoprivrede, poslovanja, komunikacija, obrazovanja, zdravstva i transporta.

Svijet nastavlja napredovati ka ciljevima održive energije – ali ne dovoljno brzo. Trenutnim tempom, oko 660 miliona ljudi i dalje će imati pristup električnoj energiji, a blizu 2 milijarde ljudi će se i dalje oslanjati na zagađujuća goriva i tehnologije. Potrošnja energije je dominantan faktor koji doprinosi klimatskim promjenama, čineći oko 60 posto ukupnih globalnih emisija stakleničkih plinova.

Osiguravanje univerzalnog pristupa pristupačnoj električnoj energiji do 2030. Znači ulaganje u čiste izvore energije kao što su solarna, vjetar i termalna energija.

Dobro uspostavljen energetski sistem podržava sve sektore: od poslovanja, medicine, obrazovanja, poljoprivrede, komunikacija i visoke tehnologije.

Pristup električnoj energiji u siromašnijim zemljama je počeo da se ubrzava, energetska efikasnost nastavlja da se poboljšava, a obnovljiva energija ostvaruje impresivne dobitke.

Već dugi niz decenija, fosilna goriva kao što su ugalj, nafta ili plin su glavni izvori proizvodnje električne energije, ali sagorijevanje ugljičnih goriva proizvodi velike količine stakleničkih plinova koji uzrokuju klimatske promjene. Globalna potrošnja električne energije ubrzano raste. Bez stabilnog snabdevanja električnom energijom, zemlje neće moći da napajaju svoje ekonomije.

Kako bi osigurali pristup energiji do 2030. godine, neophodno je ubrzati elektrifikaciju, povećati ulaganja u obnovljive izvore energije, poboljšati energetsku efikasnost i razviti politike i regulatorne okvire.

Cilj 8. Promovisati uključiv i održiv ekonomski rast, punu zaposlenost i dostojanstven rad za sve.

Promovisanje inkluzivnog i održivog ekonomskog rasta, zapošljavanja i dostojanstvenog rada za sve. Višestruke krize stavljaju globalnu ekonomiju pod ozbiljnu prijetnju. Predviđa se da će se globalni realni rast BDP-a po glavi stanovnika usporiti 2023. godine, a sa sve većim izazovnim ekonomskim uslovima, sve vise radnika se okreće neformalnom zapošljavanju.

Cilj 9. Izgraditi prilagodljivu infrastrukturu, promovisati uključivu i održivu industrijalizaciju i podsticati inovativnost.

Ekonomski rast, društveni razvoj i klimatsko djelovanje u velikoj mjeri zavise od ulaganja u infrastrukturu, održivi industrijski razvoj i tehnološki napredak. Suočeni sa brzim promjenama globalnog ekonomskog pejzaža i rastućim nejednakostima, održivi rast mora uključivati industrijalizaciju koja, prije svega, čini mogućnosti dostupnim svim ljudima, a drugo, podržana je inovacijama i otpornom infrastrukturom.

Cilj 10. Smanjiti nejednakost unutar i između država.

Nejednakost ugrožava dugoročni društveni i ekonomski razvoj, šteti smanjenju siromaštva i uništava osjećaj ispunjenosti i vlastite vrijednosti.

Smanjenje nejednakosti unutar i između zemalja zahtjeva pravednu raspodjelu resursa, ulaganje u obrazovanje i razvoj vještina, provođenje mjera socijalne zaštite, borbu protiv diskriminacije,

podršku marginaliziranim grupama i podsticanje međunarodne saradnje za pravednu trgovinu i finansijske sisteme.

Cilj 11. Učiniti gradove i naselja uključivim, sigurnim, prilagodljivim i održivim.

Gradovi predstavljaju budućnost globalnog života. Svjetska populacija dostigla je 8 milijardi 2022. godine. Očekuje se da će 70 posto ljudi živjeti u gradovima do 2050. Godine.

Mnogi od ovih gradova nisu spremni za ovu brzu urbanizaciju, a ona nadmašuje razvoj stanovanja što dovodi do porasta sirotinjskih naselja. Širenje gradova, zagađenje zraka i ograničeni otvoreni javni prostori i dalje su prisutni u gradovima.

Cilj 12. Osigurati održive oblike potrošnje i proizvodnje.

Planeti ponestaje resursa, ali stanovništvo nastavlja rasti. Ako globalna populacija dostigne 9,8 milijardi do 2050. Godine, bit će potreban ekvivalent gotovo tri planete da bi se osigurali prirodni resursi potrebni za održavanje sadašnjeg načina života.

Potrebno je promijeniti potrošačke navike, a prebacivanje naših energetskih zaliha na održivije su jedna od glavnih promjena koje moramo napraviti ako želimo smanjiti razinu potrošnje.

Cilj 13. Poduzeti hitne akcije u borbi protiv klimatskih promjena i njihovih posljedica.

Klimatske promjene uzrokovane su ljudskim aktivnostima i ugrožavaju život na Zemlji kakav poznajemo. Uz rastuće emisije stakleničkih plinova, klimatske promjene se dešavaju mnogo bržim nego što se očekivalo.

Cilj 14. Očuvati i održivo koristiti okeane, mora i morske resurse za održiv razvoj.

Okean je suštinski dio našeg života na Zemlji. Pokrivaju tri četvrtine Zemljine površine, sadrže 97 posto Zemljine vode i po zapremini predstavljaju 99 posto životnog prostora na planeti.

Oni obezbjeđuju ključne prirodne resurse uključujući hranu, lijekove, biogoriva i druge proizvode.

Cilj 15. Zaštititi, uspostaviti i promovisati održivo korištenje kopnenih ekosistema, održivo upravlјati šumama, suzbiti dezertifikaciju, zaustaviti degradaciju tla te spriječiti uništavanje

biološke raznolikosti. Zemljini ekosistemi su vitalni za održavanje ljudskog života, doprinose više od polovine globalnog BDP-a i obuhvataju različite kulturne, duhovne i ekonomske vrijednosti. Svijet se suočava sa trostrukom krizom klimatskih promjena, zagađenja i gubitka biodiverziteta.

Cilj 16. Promovisati miroljubiva i uključiva društva za održivi razvoj, osigurati pristup pravdi za sve i izgraditi učinkovite, odgovorne i uključive institucije na svim razinama. Ljudi treba da budu oslobođeni svih oblika nasilja i da se osjećaju sigurno dok žive bez obzira na njihovu etničku pripadnost, vjeru ili seksualnu orijentaciju. Jačanje vladavine prava i promocija ljudskih prava su ključni cilj, kao i smanjenje priliva ilegalnog oružja, borba protiv korupcije i osiguranje inkluzivnog učešća u svakom trenutku.

Cilj 17. Ojačati načine provedbe te učvrstiti globalno partnerstvo za održivi razvoj.

Agenda 2030 poziva sve zemlje – razvijene i one u razvoju – na djelovanje kako bi se osiguralo da niko ne bude zaostao. To zahtijeva partnerstvo između vlada, privatnog sektora i civilnog društva. Ciljevi održivog razvoja mogu se ostvariti samo uz snažnu posvećenost globalnom partnerstvu i saradnji kako bi se osiguralo da niko ne bude zaostavljen na putu ka razvoju.

3. Evropski "Zeleni plan"- dekarbonizacija energetskog sektora

Evropski zeleni plan predstavlja novu razvojnu strategiju usmjerenu na postajanje Evrope klimatski neutralnim kontinentom do 2050. godine na osnovu dekarbonizacije energetskog sektora, ulaganjem u ekološki prihvatljive tehnologije i ulaganjem u energetsку efikasnost.⁷⁰ Evropska unija očekuje da politiku dekarbonizacije implementiraju zemlje kandidati i potencijali kandidati za članstvo, pa će se i od Bosne i Hercegovine tražiti sveobuhvatan plan dekarbonizacije sektora i implementacija drugih obaveza.

Ako Bosna i Hercegovina i dalje bude kasnila s implementacijom EU energetskih politika, moguće je očekivati zaustavljanje procesa pristupanja članstvu u EU kao i posljedice

⁷⁰ Evropski zeleni plan – prilike i opasnosti za razvoj elektroenergetskog sektora BiH , <https://komorars.ba/evropski-zeleni-plan-prilike-i-opasnosti-za-razvoj-elektro-energetskog-sektora-u-bih/>. (pristup 25.09.2023.)

ekonomskog karaktera. To se odnosi na izostanak sredstava pomoći za energetsku tranziciju kao i uvođenje taksi, kako na izvoz električne energije proizvedene iz fosilnih goriva, tako i na robe proizvedene korištenjem električne energije proizvedene iz fosilnih goriva.

Budući da je u 2019. godine 72 % izvoza BiH išlo u zemlje EU, posljedice uvođenja ovih mjera su vise nego očigledne. Provođenje potrebnih reformi i uopšteno transformacija energetike su složeni politički, ekonomski, tehnički, ekološki i socijalni procesi koji zahtijevaju konsenzus društvenih aktera.

Energetska tranzicija i odustajanje od fosilnih goriva iz kojih se dobija većina električne energije, uzrokuje i negativne socijalne posljedice po veliku industriju eksploracije uglja u Bosni i Hercegovini. Neophodno je sistemski napraviti planove restrukturiranja postojećih kapaciteta kako bi se izvršila pravična tranzicija koji uključuje i ekonomsko restrukturiranje regiona koji značajno zavise od fosilnih goriva .

TREĆIO DIO: “Razvojni projekti Bosne i Hercegovine u službi energetske stabilnosti, privrednog razvoja i mogućnosti koncesivnih ulaganja”

1. Direktne strane investicije u Bosni i Hercegovinu ,stanje i performanse

Bosna i Hercegovina je konkurentna u oblasti energetike, a posebno u bogatstvima hidroenergetskog potencijala. Energetika je razvojna prilika u ukupnom ekonomskom razvoju. Prema potencijalima sa kojima raspolaže, BiH može biti regionalni lider u oblasti proizvodnje i izvoza energije. Od primarne važnosti za BiH je izgradnja kapaciteta za proizvodnju energije iz obnovljivih energetskih izvora kao velikog potencijala koji još uvijek nije razvijen i iskorišten. Proizvodnja energije iz obnovljivih izvora je velika razvojna šansa za BiH jer je to skladu sa preporukama Zelene agende usvojene na nivou Evropske unije.

Prirodni resursi u Bosni i Hercegovini su veliki potencijal za koncesivna ulaganja i mogu pretstavljati razvojnu snagu ukupnog ekonomskog razvoja. Bosna i Hercegovina kao zemlja u tranziciji, sa nerazvijenom ekonomijom i bez vlastitih sredstava, nužno mora stvoriti sve preduslove za strana ulaganja. Pored razvoja energetike, energetske stabilnosti i smanjenja deficit-a, strana ulaganja u energetski sektor doprinose i razvoju ostalih oblasti ekonomije, razvoj infrastrukture, povećanju zaposlenosti, prenalu savremenih tehnologija i znanja i još mnogo drugih direktnih i indirektnih benefita.

Na temelju dosadašnjih istraživanja, Bosna i Hercegovina raspolaže značajnim prirodnim i društvenim resursima: Rezerve uglja procjenjuju se na 3,9 milijardi tona, što je 93% od ukupnog energetskog potencijala Bosne i Hercegovine. Postoje ocjene koje ukazuju na mogućnost pronalaženja značajnih rezervi kamenog ugljena. Voda je vrlo značajan prirodni resurs, a koristi se kao: hidropotencijal brzih planinskih i vrlo izdašnih nizijskih riječnih tokova (procjenjuje se na 4.300 MW električne energije, a iskorišteno je oko 50%). Nalazišta nafte nisu dovoljno istražena, a nafta je pronađena u tragovima na više lokaliteta. Sunce i vjetar kao prirodni resurs za proizvodnju električne energije, naročito u planinskim područjima.

Prema EU direktivi i Ugovorom o Energetskoj povelji, kojeg su potpisale zemlje Jugoistočne Europe sa EU, Bosna i Hercegovina je pristupila izradi Okvirne energetske strategije koja obuhvata planiranje razvoja toga sektora do 2035. Godine.

Okvirna energetska strategija Bosne i Hercegovine definiše pet ključnih prioriteta za razvoj energetike:⁷¹

7. Efikasno korištenje resursa
8. Sigurna i pristupačna energija
9. Efikasno korištenje energije
10. Energetska tranzicija i odgovornost prema okolišu
11. Razvoj i usklađenje regulatorno-institucionalnog okvira.

Bosna i Hercegovina se obvezala na praćenje evropskih i svjetskih kretanja u energetici i ostvarile integraciju u sistem evropske ponude i potražnje. Integracija zahtjeva temeljne reforme, deregulaciju i liberalizaciju koja je započeta u elektroenergetskom sektoru a biće nastavljeni i u ostalim energetskim sektorima.

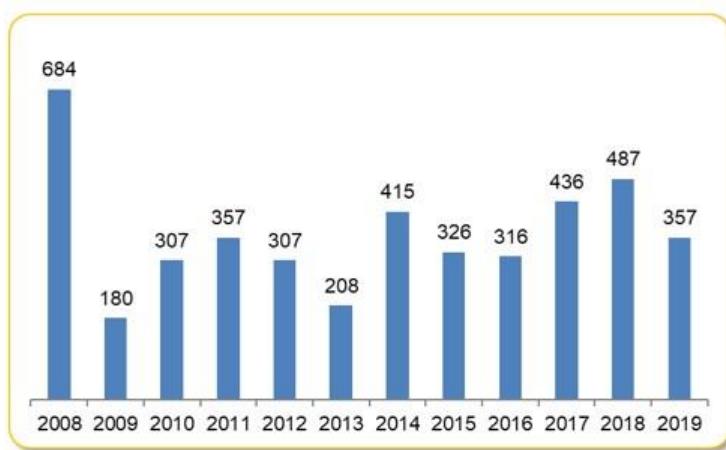
Osnovna odlika energetskog sektora je nedovoljno istraživanje rezervi i potencijala po strukturi (fosilna goriva – ugalj, nafta i prirodni plin, obnovljivi izvori – hidroenergija, geotermalna energija, energija vjetra, sunca, biomase i dr.) i nedovoljna razvijenost kapaciteta u pogledu proizvodnje, prenosa, distribucije, transporta, skladištenja i provoza kroz Bosnu i Hercegovinu.

Bosna i Hercegovina je povoljna destinacija za strana ulaganja, te treba biti optimističan u pogledu priliva direktnih stranih ulaganja u narednom periodu. „Očekivanja o povećanju nivoa stranih ulaganja bazirana su na mogućnostima za ulaganje, planu privatizacije strateških kompanija, izraženom interesu potencijalnih ulagača, kao i projektima koji su u fazi realizacije.“⁷² Na osnovu podataka objavljenih u okviru „Global Location Trends Facts & Figures report“ za 2019. godinu, BiH se nalazi na šestoj poziciji u svijetu po osnovu broja

⁷¹ Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH; Okvirna energetska strategija BiH do 2035. godine, http://www.mvteo.gov.ba/data/Home/Dokumenti/Energetika/Okvirna_energetska_strategija_Bosne_i_Hercegovine_do_2035._BIH_FINALNA.PDF (pristup 20.09.2023.godine)

⁷² Foreign Investors Council, <https://fic.ba/miovci-bih-mora-razvijati-mala-i-srednja-preduzeca/> (pristup 25.09.2023.)

kreiranih radnih mesta u okviru DSI projekata na jedan milion stanovnika, a treći smo prema ulaganjima usmjerjenim na izvoz. Pandemija COVID-19 odrazit će se na direktna strana ulaganja u svijetu i na očekivanja u vezi sa trendom direktnih stranih ulaganja u BiH. Iako su preliminarni podaci za 2019.godinu ukazivali na nastavak rasta DSI i dostizanje rekordne vrijednosti za proteklih deset godina, finalni podaci su pokazali smanjenje u odnosu na 2018. godinu. Direktne strane investicije u 2018.godini su najveći godišnji priliv ostvaren u prethodnom desetogodišnjem periodu.



Izvor: Centralna banka BiH (CBBH), septembar 2020. godine;

Tabela broj 1. Iznosi DSI po godinama u Bosni i Hercegovini (iznosi u milionima eura)

Bosna i Hercegovina je u 2007. godini imala rekordan godišnji priliv DSI od 2.6 milijardi KM, kroz privatizaciju velikih državnih preduzeća. U 2008. godini priliv DSI od 1.3 milijarde KM je realizovan bez velikih privatizacija i sa pozitivnom strukturom (ulaganje u proizvodni 63eserv I visoko učešće greenfield ulaganja). Globalna ekonomska kriza je uticala na pad ulaganja u 2009. Godini. Porast direktnih stranih ulaganja je registrovan u 2010. i 2011. Godini, ali tokovi DSI u 2012. i 2013. Godini nisu zadržali pozitivan trend. U 2014. je registrovano 811 miliona KM što je povećanje za 99.2% u poređenju sa prethodnom godinom. To je bio najviši godišnji iznos DSI zabilježen u periodu od 2009.godine. DSI u 2015. Godini su iznosile 637 miliona KM, što je smanjenje od 21.5% u odnosu na 2014.godinu. Negativan trend priliva nastavljen je u 2016. Godini, kada su DSI, u iznosu od 618 miliona KM, bile manje za 2.9% u odnosu na 2015. Godinu. U 2017. I 2018.godini zaustavljen je negativan trend priliva DSI. Prema revidiranim

podacima, DSI u 2017. godini iznosile su 853.6 miliona KM što predstavlja povećanje od 38% u odnosu na 2016.godinu. Direktne strane investicije u 2018.godini porasle su za 11.5%, a njihova vrijednost od 952 miliona KM predstavlja najviši godišnji iznos priliva od 2009. godine. Direktne strane investicije u 2019. godini iznose 699 miliona KM i za 26.6% su manje u poređenju sa 2018.godinom.

Prema preliminarnim podacima Centralne banke BiH za prvo polugodište 2020. godine, DSI su manje za 46.7% u odnosu na isti period 2019. godine. Direktne strane investicije će u manje razvijenim državama poput BiH biti pod dodatnim pritiskom u 2020/2021, usljud uticaja pandemije COVID 19. Pad globalnih direktnih stranih investicija u 2020.godini procjenjen je na 30-40% kao posljedica pandemije.⁷³ Struktura stranih direktnih investicija je još uvek nepovoljna. Najveći deo stranih direktnih investicija se do sada slio u bankarstvo 25%, telekomunikacije 12%, trgovina 12%, usluge 5%, dok je u oblast proizvodnje uloženo 35% ukupnih stranih investicija.⁷⁴

1.1. Struktura direktnih stranih ulaganja

Ukupne strane investicije u Bosni i Hercegovini od 15,022 miliona KM (7,681 miliona eur), za period maj 1994. – decembar 2019. godine, odnose se na vlasničke udjele i zadržane zarade u iznosu od 11,494 miliona KM (5,877 miliona eura) i ostali kapital u iznosu od 3,528 miliona KM (1,804 miliona eura).

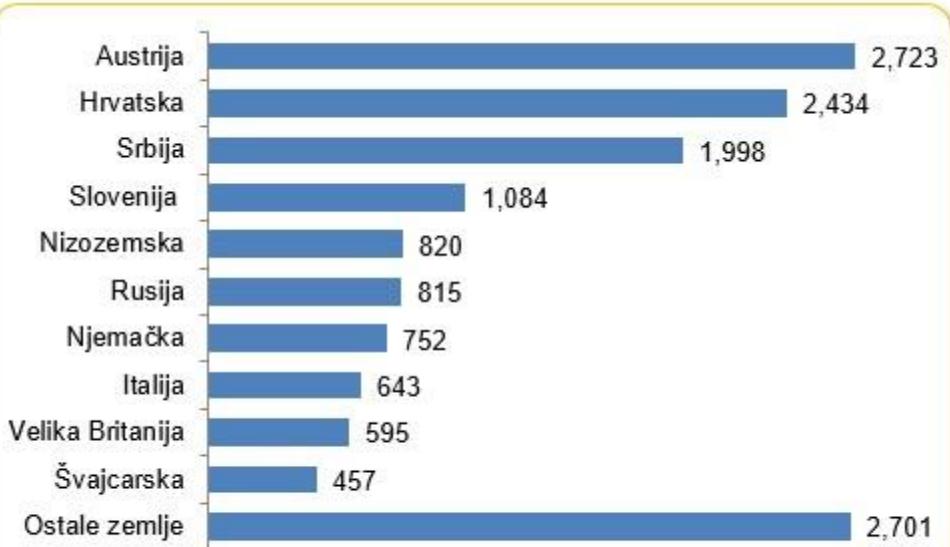
Prema ukupnim iznosima, zaključno sa decembrom 2019. godine, zemlje koje su investirale najviše u BiH : Austrija (2,723 miliona KM), Hrvatska (2,434), Srbija (1,998) i Slovenija (1,084 miliona KM). U prethodnim godinama je registrovano povećanje investicija iz Ruske Federacije i sa Bliskog istoka, ali i dalje najznačajniji investitori u Bosni i Hercegovini su evropske zemlje.Najznačajnije zemlje ulagači u BiH, maj 1994 – decembar 2019. Ukupan iznos ulaganja 15.02 milijardi KM milioni KM ⁷⁵

⁷³ Centralna banka Bosne I Hercegovine ; Preliminarni izvještaj za 2020. godinu

⁷⁴ Agencija za unapređenje stranih investicija u BiH- FIPA

<http://www.fipa.gov.ba/informacije/statistike/investicije/default.aspx?id=180&langTag> (posjećeno 24.09.2021.)

⁷⁵ Agencija za unapređenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini; FIPA. Analiza sektora energetike za 2019. godinu (Odgovor FIPA-e na službeni upit; 23.03.2021.godine



Izvor: Centralna banka BiH (CBBH), septembar 2020. godine

Tabela broj 2. Zemlje sa najviše DSI u BiH

Zahvaljujući dobroj reputaciji i dugoj industrijskoj tradiciji u BiH, najznačajniji iznos DSI je uložen u sektor proizvodnje (35%). Značajan udio u okviru ukupnog priliva direktnih stranih ulaganja ima i bankarski sector (25%).

Stanje DSI po sektorima (%) maj 1994 – decembar 2019.



Izvor: Centralna banka BiH (CBBH), septembar 2020. godine

Tabela broj 3. DSI u BiH po sektorima

Prema zvaničnim podacima Centralne banke BiH, direktna strana ulaganja u Bosni i Hercegovini su u 2019. godini iznosila 699 miliona KM ili 357 miliona eura. U strukturi direktnih stranih ulaganja u 2019. godini, na vlasničke udjele se odnosi 212.8 miliona KM (ili 109.8 miliona eura), zadržane zarade 383.8 miliona KM (196.2 miliona eura), dok je ostali kapital iznosio 102.4 miliona KM (52.4 miliona eura). Registrovani vlasnički udjeli su značajno niži (60%) u odnosu na 2019.godinu.

Manji prliv direktnih stranih investicija uzrokovani je, između ostalog, povećanom isplatom dividend u posljednjem kvartalu 2019. godine, kao i preuzimanjem preduzeća u stranom vlasništvu od strane preduzeća u domaćem vlasništvu.

Zemlje koje su u Bosnu i Hercegovinu u 2019. godini najviše investirale su Rusija (211 miliona KM) i Hrvatska (117 miliona KM). Iste zemlje su bile i najveći investitori u 2018. godini. Zemlje koje slijede su registrovale značajnija povećanja kapitala u 2019. godini (preko 20

miliona KM): Velika Britanija (85 miliona KM), Austrija (61 milion KM), Luksemburg (28), Saudijska Arabija (22) i Slovenija (20 miliona KM).

Posmatrano po djelatnostima, najviše stranih investicija je realizovano u oblasti proizvodnje koksa i rafiniranih naftnih proizvoda (202 miliona KM), finansijskih uslužnih djelatnosti (bankarski sektor, 154 miliona KM), i u oblasti trgovine na veliko (92 miliona KM). Uz navedene djelatnosti značajno povećanje (preko 20 miliona KM) registrovano je za: proizvodnju i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija (75.8 miliona KM), vađenje metalnih ruda (39.2), proizvodnju hemikalija i hemijskih proizvoda (27.9), proizvodnju odjeće (23.3) i gradnju građevina visokogradnje (22.7 miliona KM).⁷⁶

Priliv direktnih stranih ulaganja u Bosnu i Hercegovinu u 2020. godini iznosio je 678,2 milijuna KM, pokazuju podaci Centralne banke Bosne i Hercegovine (CBBiH) koja je objavila rezultate statističkog istraživanja o direktnim stranim ulaganjima za 2020. godinu.

Prema geografskom rasporedu, najveći priliv ulaganja u 2020. godine je iz Hrvatske (149,4 miliona KM), a zatim iz Srbije (135,3 miliona KM).

Prema djelatnostima, najviše ulaganja realizovano je u bankarski sektor u iznosu od 157 miliona KM, trgovine na veliko 93,9 miliona, proizvodnja električne energije 88,6 miliona KM.⁷⁷

2. Energetika

Energetski je jedan od najperspektivnijih i jako razvijenih sektora privrede Bosne i Hercegovine s dugom tradicijom i velikim potencijalima i mogućnostima za daljnji razvitak i ulaganja. Bosna i Hercegovina je članica Energetske zajednice jugoistočne Europe koja je osnovana 2002. godine, između Europske unije i zemalja Jugoistočne Europe kako bi se proširilo unutrašnje energetsko tržište EU na jugoistočnu Europu i šire.

⁷⁶ Agencija za unapređenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini; FIPA.

<http://www.fipa.gov.ba/informacije/statistike/investicije/default.aspx?id=180&langTag=en-US>
(posjećeno 04.03.2021.)

⁷⁷ Centralna banka Bosne i Hercegovine-Izvještaj o DSI u 2020. godini

Bosna i Hercegovina obiluje raznolikim autohtonim izvorima energije:⁷⁸

1. Osnovni izvor primarne energije u BiH je ugalj (crni ugalj i lignit) s procjenjenim rezervama od 10×10^9 tona
2. Vodeni potencijal koji iznosi 6 000 MW s ikorištenošću od samo 35%
3. Prema opsežnim istraživanjima i analizama, postoji značajan potencijal energije vjetra
4. Izvori sirovina za proizvodnju energije iz bio-mase vrlo su povoljni, uključujući oko 1,5 miliona m³ šumskih ostataka i ostatak drvne industrije (drvni otpad, piljevina, iver i otpad od tehničkog drveta, itd.).
5. Mogućnosti za eksploriranje geo-termalne i solarne energije dostupne su u velikoj mjeri, ali još uvijek nisu istražene i iskorištene
6. Preliminarna istraživanja nafte i plina ukazuju na postojanje perspektivnih ležišta na velikom broju različitih lokacija u BiH (rezerve se procjenjuju na oko 50 miliona tona nafte).

2.1. Strane direktnе investicije u sektor energetike

Sektor energetike u Bosni i Hercegovini je u poslednjih nekoliko godina u povećanom fokusu stranih investitora i međunarodnih finansijskih institucija koje su zainteresovane za realizaciju velikih energetskih projekata. Određeni broj projekata se realizuje od strane direktnih stranih investitora, koji dobijaju koncesije za izgradnju postrojenja, dok neke projekte realizuju Elektroprivrede kroz kredite međunarodnih finansijskih institucija. Određeni broj velikih energetskih projekata je već u fazi realizacije ili su najavljeni, a posebno treba istaći projekat koji je već završen – izgradnju termoelektrane Stanari britanske kompanije EFT Group. Ova termoelektrana je primjer da je realizacija ovako velikog energetskog projekta moguća u BiH, a značajan partner u realizaciji su bili kineski partneri. Pozitivan aspekt priliva stranih direktnih

⁷⁸ Agencija za unapređenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini; FIPA.
http://www.fipa.gov.ba/ataktivni_sektori/energetika/default.aspx?id=59&langTag=hr-HR (pristup 21.07.2021.)

investicija u energetski sektor BiH je priliv modernih tehnologija koje omogućavaju postizanje boljih rezultata i manje štetnih uticaja na okolinu.

3. Energetski resursi Bosne i Hercegovine

3.1. Ugalj

Bosna i Hercegovina raspolaže sa velikim rezervama niskokaloričnog mrkog uglja i lignita koji predstavljaju osnovu energetske budućnosti BiH. Prema procjenama, rezerve uglja mogu obazbjediti proizvodnju električne i toplotne energije iz uglja u narednih 50 godina. U proizvodnji električne energije u BiH u 2018. godini, termolelektrane na ugalj ostvaruju udio od 63% ukupne proizvodnje. Udio proizvodnje iz termoelektrana dolazi i do procenta od 75 % u slabijim hidrološkim godinama.

Rudarstvo u Bosni i Hercegovini ima dugu tradiciju, a najveći stepen razvoja je dostiglo 80-ih godina prošlog vijeka. Ratna dejstva dovela su smanjenje proizvodnje, pa su samo rudnici u Gacku i Ugljeviku uspjeli dostići predratni nivo proizvodnje. U Bosni i Hercegovini trenutno radi četrnaest rudnika.

U Federaciji BiH radi 10 rudnika koji eksplatišu mrki uglj i lignit. Rudnici mrkog uglja su: Banovići, Đurđevik, Kakanj, Breza, Zenica, Bila i Sanski Most, a rudnici lignita su Kreka, Livno i Gračanica. Rudnici uglja u FBiH rade prvenstveno za potrebe Elektroprivrede BiH, ali i za potrebe industrije, široke i opšte potrošnje i za izvoz.

Republika Srpska posjeduje rezerve mrkog uglja i lignita na sedam lokaliteta: Stanari, Ugljevik, Gacko, Miljevina, Lješljani, Kotor Varoš i Ramići. U Republici Srpskoj ugalj se trenutno eksplatiše na 4 lokacije – Gacko (lignite), Ugljevik (mrki ugalj), Stanari (lignite) i Miljevina (mrki ugalj). U Republici Srpskoj je u rudarstvo počeo ulaziti i privatni sektor, tako je rudnik u Stanarima u koncesiju dobila kompanija EFT Group, rudnik Miljevina kompanija Pavgord Foča, a dio rudnika u Ugljeviku kompanija Comsar Energy.⁷⁹

⁷⁹ Komisija za koncesije Republike Srpske; Registr koncesija https://koncesije-rs.org/registar_koncesija/ (pristup 17.05.2021)

Pored ovih najznačajnijih basena, postoje i druge lokacije sa manjim rezervama, ali se one većim dijelom ne iskorištavaju zbog manjeg kapaciteta ili nepovoljnih eksploatacijskih uslova. Razlog za korišćenje uglja kao izvora energije je njegova rasprostranjenost i dovoljne rezerve zadovoljavajućeg kvaliteta.

Potencijalni rudnici u BiH su:

- Površinski kop „Kongora“ za TE Duvno (FBiH);
- Površinski kop „Kotezi“ za TE Bugojno (FBiH);
- Kamengradski ugljeni basen (FBiH);

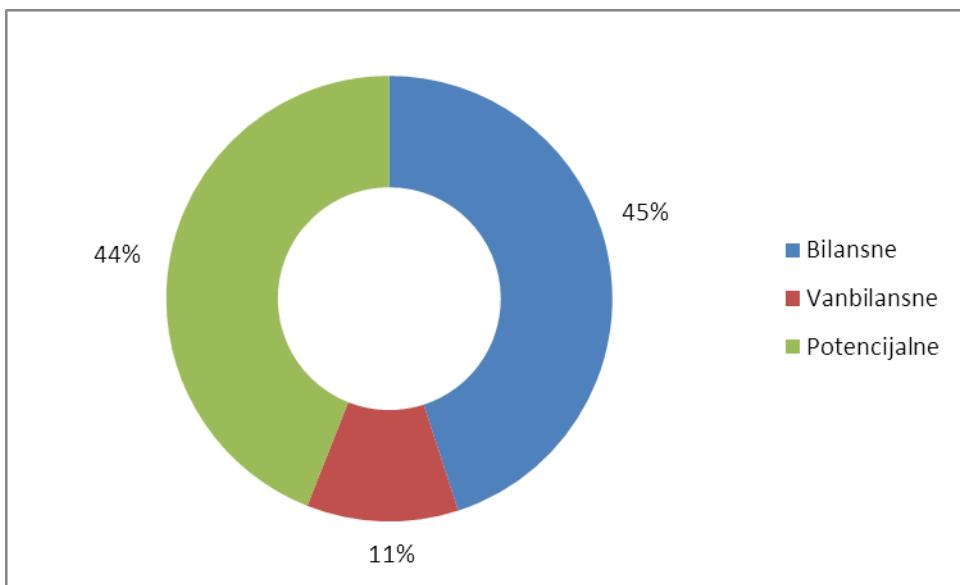
Geološke rezerve uglja u BiH iznose oko 5.76 milijardi tona, od čega je bilansnih 2.625 milijardi tona, vanbilansnih 627 miliona tona, a potencijalne rezerve uglja su 2.511 milijardi tona.

Bilansne rezerve uglja	2,625,126,000 t
Vanbilansne rezerve uglja	627,094,000 t
Potencijalne rezerve uglja	2,510,973,000 t
UKUPNO	5,763,193,000 t

Izvor: Studija energetskog sektora BiH

Tabela 4a. Rezeve uglja u BiH

3.1.1 Rezerve uglja u BiH



Izvor: Studija energetskog sektora BiH

Tabela broj 4b. Rezarve uglja u BiH

Proizvodnja uglja u Bosni i Hercegovini u 2021. godini iznosi 12 831 484 tone, od čega je proizvedeno 6 767 736 tona lignita i 6 063 748 tona mrkog uglja. U potrošnji u energetskom sektoru lignit učestvuje sa 48,2%, mrki ugalj sa 42%, a kameni ugalj sa 9,8%. U finalnoj potrošnji koja u 2021. godini iznosi 827 018 tona uglja, mrki ugalj učestvuje sa 56,5%, lignit 26,1%, a kameni ugalj sa 17,4%. U finalnoj potrošnji uglja domaćinstava su zastupljena sa 30,1%, industrija sa 51,4% i svi ostali potrošači sa 18,5%. Proizvodnja koksa u Bosni i Hercegovini u 2021. godini iznosi 960 865 tona, od čega je izvezeno 446 096 tone. U energetskom sektoru potrošeno je 522 603 tona koksa⁸⁰

U Bosni i Hercegovini trenutno postoji pet termoelektrana koje koriste domaće rezerve uglja za proizvodnju električne energije: TE Gacko, TE Tuzla, TE Ugljevik, TE Kakanj, te TE Stanari koja je otvorena krajem 2016. godine.

⁸⁰ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine

https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopstenja/2022/ENE_04_2021_Y1_1_BS.pdf (pristup 12.04.2022.)

Termoelektrane	Instalisana snaga (MW)	Raspoloživa snaga (MW)
Tuzla	715	635
G3	100	85
G4	200	182
G5	200	180
G6	215	188
Kakanj	450	398
G5	110	100
G6	110	90
G7	230	208
Gacko	300	276
Ugljevik	300	250
Stanari	300	300

Tabela broj 5. Termoelektrane u BiH

Termoelektrana Tuzla se snabdijeva ugljem iz RU Kreka, Banovići i Đurđevik, Termoelektrana Kakanj iz rudnika Kakanj, Breza i Zenica i u manjoj mjeri iz rudnika u Bili, Gračanici i Livnu.

U Federaciji BiH u planu je realizacija projekata izgradnje novih energetskih objekta na ugalj: novi blokovi u postojećim termoelektranama Tuzla G7 (450 MW), Završena je i revidirana investicijska i okolinska dokumentacija, aktivnosti koje su trenutno u toku su: Izbor projektnog partnera i zatvaranje konstrukcije finansiranja, rješavanje imovinsko-pravnih odnosa, izrada projekata koji proizilaze iz dobivenih dozvola i saglasnosti, izrada izvedbenih projekata za pripremne radove, te predstojeće aktivnosti Obezbjedenje preostalih dozvola i saglasnosti: izvođenje pripremnih radova na lokaciji, donošenje Odluke o izgradnji, ugovaranje izgradnje Bloka 7. kao i termoelektrane Kakanj G8 (300 MW), te izgradnju rudnika i termoelektrane Banovići (350 MW) i termoelektrane Bugojno (300 MW).

Najavljena je i izgradnja Termoelektrane Kamengrad kod Sanskog Mosta. Kineski investitori koji su zainteresovani za gradnju ove termoelektrane odlučili su se značajno promjeniti njene tehničke karakteristike pa je i vrijednost samog projekta skočila sa 1,2 milijarde na 1,5 milijardi KM. Prvobitni plan investitora je bio da se izgrade 2 bloka jačine po 215 MW, ali su se u „China Energy Group“ predomislili i odlučili da snaga blokova bude po 350 MW.

U Republici Srpskoj je krajem 2016. godine puštena u rad termoelektrana Stanari kod Doboja (300 MW), a u planu je izgradnja nove termoelektrane u Ugljeviku.

Ograničavajući faktori razvoja sektora uglja, kako u BiH tako i u svijetu, su negativni uticaji tehnologija za vađenje i sagorijevanje uglja na okolinu. Obavezno je usavršavanje tehnologija i načina sagorijevanja uglja, prečišćavanje produkata sagorijevanja, te rekultivacija degradiranih površina nastalih eksploatacijom.

Rudnici u Bosni i Hercegovini imaju određene probleme u poslovanju, a da bi se ti problemi riješili potrebno je podići nivo proizvodnje uglja u podzemnoj eksploataciji i izvršiti reorganizaciju i modernizaciju rudnika. U narednom periodu su planirana velika ulaganja entiteta, prije svega Federacije BiH, u revitalizaciju rudnika.

3.2. *Energija vodotoka*

Glavni obnovljivi izvor energije u Bosni i Hercegovini je energija vode. Bosna i Hercegovina je izuzetno bogata hidroenergetskim potencijalom, a rijeka Drina je najznačajniji neiskorišteni hidropotencijal u Evropi kako zbog samog hidropotencijala tako i zbog blizine velikih zapadnih tržišta enerijom. Na rijekama u Bosni i Hercegovini izgrađene su hidroelektrane koje već dugi niz godina proizvode električnu energiju, a u planu je izgradnja novih postrojenja, kako bi se veliki hidropotencijal iskoristio u potpunosti. Ukupni hidropotencijal raspoloživ za energetsko korištenje iznosi preko 5,000 MW, a do sada je izgrađeno hidro-energetskih objekata instalisane snage 2,725 MW, što je oko 50% mogućeg potencijala.

Ukupan tehnički iskoristivi hidroenergetski potencijal Republike Srpske iznosi oko 3,200 MW instalisane snage i 9,500 GWh/god prosječne godišnje proizvodnje električne energije. Ukupna

trenutna raspoloživa snaga hidroelektrana (uključujući i male HE) je 736 MW uz očekivanu godišnju proizvodnju 2,420 GWh.

Trenutno na teritoriji Republike Srpske postoje četiri hidroelektrane – HE Višegrad, HE Trebinje I, HE Trebinje II i HE Bočac, te 17 malih hidroelektrana. HE Dubrovnik se nalazi na teritoriji Hrvatske i koristi vode iz sliva Trebišnjice, a proizvodnja ove hidroelektrane se trenutno dijeli u odnosu 50:50 između Elektroprivrede RS i Hrvatske Elektroprivrede.

U Federaciji BiH trenutno postoji deset hidroelektrana: HE Čapljina, HE Rama, HE Jablanica, HE Grabovica, HE Salakovac, HE Mostar, HE Mostarsko blato, HE Jajce I, HE Jajce II i HE Peć-Mlini. Pored toga, postoji i određeni broj malih hidroelektrana

Hidroelektrane	Snaga agregata (MW)	Ukupna instalisana snaga (MW)
Trebinje I	3 x 60	180
Trebinje II	16	16
Dubrovnik (BiH + Hr)	2 x 108	216
Čapljina	2 x 215	430
Rama	2 x 80	160
Jablanica	6 x 30	180
Grabovica	2 x 57,5	115
Salakovac	3 x 70	210
Mostar	3 x 24	72
Mostarsko blato	2 x 30	60
Peć-Mlini	2 x 15	30
Jajce I	2 x 30	60
Jajce II	3 x 10	30
Bočac	2 x 55	110
Višegrad	3 x 105	315

Tabela broj 6. Hidroelektrane u BiH

Izvor: Agencija za unapređenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini – FIPA, Analiza sektora energetike za 2019. godinu (odgovor na službeni upit; 23.03.2021.godine)

Zbog hidropotencijala koji BiH posjeduje, u planu je izgradnja i novih hidroelektrana kao što su HE Buk Bijela, HE Mrsovo, HE Ulog, HE Dabar, HE Dubrovnik II, HE Vranduk i HE Ustikolina. Pojedine hidroelektrane su u fazi izgradnje, tako da će one bitno doprinijeti energetskog stabilnosti.

Prema podacima DERK-a⁸¹, kako je tokom 2017. godine hidrološka situacija bila izrazito loša i predstavlja najmanju zabilježenu količinu u posljednih 20 godina, u 2018.godini je došlo do porasta proizvodnje u hidroelektranama koji je iznosio 64,4 %, odnosno 2.469 GWh, te je proizvedeno 6.300 GWh. U 2018. godini dominantnu ulogu su imale male hidroelektrane koje su proizvele(469,39 GWh odnosno 94,2%).

Od 2020. do 2025. godine ističe radni vijek postojećih termoelektrana, pa je potrebna njihova revitalizacija i produženje radnog vijeka za dodatnih 15 godina ili postepeno gašenje uz kontinuiranu izgradnju novih kapaciteta. Potrebno je izvršiti revitalizacije postojećih hidroelektrana, prvenstveno elektromontaških postrojenja i građevinskih objekata.

Poslednjih godina postoji interes domaćih i stranih investitora za izgradnju malih hidroelektrana u BiH. Male hidroelektrane spadaju u kategoriju obnovljivih izvora i garantuju povrat uloženih sredstava u kraćem periodu.

3.3. *Sirova nafta*

Značaj nafte i nafnih derivata, kao jednog od ključnih energenata, na ukupan privredni i društveni razvoj Bosne i Hercegovine je veliki. Na osnovu dosadašnjih ispitivanja, utvrđene su potencijalne geološke rezerve nafte koje se procjenjuju na oko 50 miliona tona. Navedeni resursi su vrlo malo ili potpuno neiskorišteni, što je najčešće posljedica nedostatka finansijskih sredstava, jer su potrebna značajna sredstva za ispitivanje potencijala, a kasnije i za eksploraciju domaćih nalazišta sirove nafte. Da bi podmirila vlastite potrebe, Bosna i Hercegovina i pored

⁸¹ Drzavna regulatorna komisija za električnu energiju.

svojih potencijalnih naftnih nalazišta, uvozi velike količine naftnih derivata, tako da je oko 90% tržišta uvezena nafta, najčešće iz zemalja okruženja i Ruske Federacije.

BiH raspolaže značajnim prerađivačkim kapacitetima sirove nafte savremenih tehnoloških mogućnosti, kao i dugogodišnjim iskustvom u preradi nafte i naftnih derivata. Na području RS nalaze se Rafinerija nafte Bosanski Brod i Rafinerija ulja Modriča. Rafinerija nafte AD Bosanski Brod, Rafinerija ulja Modriča i distributivna mreža Petrol Banja Luka su privatizovane 2007. godine.

Ruska državna kompanija Zarubezhneft, otkupila je 80% udjela vlasništva Rafinerije nafte AD Bosanski Brod, 75.6% Rafinerije ulja Modriča, te 80% udjela u Petrolu Banja Luka. BiH je uvoznik sirove nafte i naftnih derivata koje se prerađuju u Rafineriji nafte Bosanski Brod, osim dijela količina koje se proizvode u rafinerijama.

Glavni cilj razvoja naftnog sektora u Bosni i Hercegovini je smanjenje energetske zavisnosti kroz eksploataciju domaćih rezervi nafte i prirodnog gasa. Dosadašnja geološka istraživanja ukazuju na postojanje rezervi nafte čija bi eksploatacija bila ekonomski opravdana. Postoji interes međunarodnih naftnih kompanija za geološka istraživanja nafte u BiH, te se nadamo da će u budućem periodu rezerve koje oni pronađu biti dovoljne za komercijalnu eksploataciju.

Značajnije rezerve sirove nafte u BiH, prema dosadašnjim istraživanjima, postoje na četiri lokacije:

- Posavina 1 – procjena rezervi iznosi 64.5 miliona barela;
- Posavina 2 – procjena rezervi iznosi 42.5 do 108.4 miliona barela;
- Tuzlanski basen - procjena rezervi iznosi 99.8 miliona barela;
- Loparski basen – procjena rezervi iznosi 83.2 miliona barela.

Prema procjeni ukupne rezerve za ove četiri lokacije su oko 355 miliona barela ili oko 50 miliona tona sirove nafte. U poslednjih nekoliko godina, intenzivirana su ispitivanja terena i istraživanja o rezervama sirove nafte, a dosadašnji rezultati su pozitivni.

Kompanija „Jadran-Naftagas“ kao zajedničko preduzeće NIS (Srbija) i Zarubežneft (Rusija) i Ministarstvo industrije, energetike i rудarstva RS su 2011. godine potpisali Ugovor o koncesiji za istraživanje i korištenje ugljovodonika (sirove nafte i gase) na teritoriji Republike Srpske.

Koncesija je dodjeljena na 28 godina – tri godine za istraživanja i 25 godina period za eksploataciju. Period istraživanja je produžen za još tri godine i do sada je uloženo preko 40 miliona dolara.

Vlada Federacije BiH je krajem 2012. godine potpisala Memorandum o razumijevanju sa holandskom kompanijom Shell oko istraživanja nafte u Bosni i Hercegovini. Međutim, krajem 2015. godine kompanija Shell je odustala od daljih geoloških istraživanja, prije svega zbog stalnog pada cijena nafte, iako je u ovaj projekat u Federaciji BiH namjeravala da uloži oko 700 miliona dolara. Prema istraživanju kompanije Shell, postoji opravdanost nastavka istraživanja nafte i gasa na teritoriji Bosne i Hercegovine. Tome u prilog govori i to da je kompanija Shell ponovo krajem 2017. godine iskazala interes da nastavi istraživanja nafte na teritoriji Federacije BiH. Ministarstvo energije, rudarstva i industrije Federacije BiH bi trebalo da raspiše javnu nabavku konsultantskih usluga u postupku provođenja javnog nadmetanja za dodjelu koncesije za istraživanje i eksploataciju nafte i gasa na teritoriji Federacije BiH. Nakon što se izabere konsultantska kompanija koja će zastupati interese Vlade FBiH, moći će se pregovarati sa zainteresovanim međunarodnim kompanijama za dobijanje koncesije za istraživanje i eksploataciju nafte i gasa u Federaciji BiH. Vlada Federacije BiH početkom 2020. godine, je objavila međunarodni tender za istraživanje i eksploataciju nafte u Federaciji BiH.

3.4. Prirodni gas

Prirodni gas je ekološki najmanje škodljiv energet, te je potrebno povećati njegov udio u primarnoj energiji u BiH. Prirodni gas ima najveći porast u primarnoj potrošnji energije u EU. On se kao energet počeo koristiti u pedesetim godinama prošlog vijeka, kao sekundarni energetska proizvod u eksploataciji naftnih ležišta, da bi veoma brzo postao jedan od široko primjenjenih izvora energije. Prirodni gas se prije svega koristi u industriji, ali i za potrebe grijanja i transporta.

Bosna i Hercegovina nema svojih vlastitih resursa prirodnog gasa, tako da se ukupno snabdijevanje zasniva na uvozu, prije svega ruskog gasa. Postoje procjene da će potrošnja prirodnog gasa u BiH iz godine u godinu biti sve veća, tako da se 2020. godine očekuje potrošnja

od 1.1 milijardu m³ gasa, a 2025. godine preko 1.5 milijardi m³ prirodnog gasa. Povećanje potrošnje gasa zahtijeva i proširenje postojećih transportnih kapaciteta, a u planu je i nastavak gasifikacije obređenih područja u Bosni i Hercegovini.

S obzirom da u BiH ne postoji prirodna plinska izvorišta, BiH se trenutno isključivo snabdijeva plinom koji se uvozi iz Rusije. BiH trenutno posjeduje samo jedan ulaz gase u državu, u Šepku kod Zvornika, gdje se gas doprema iz Srbije.

Samо mali dio BiH ima pristup plinskom snabdijevanju – plinovodi su sprovedeni na prostoru od Zvornika do Sarajeva, dok jedan krak plinovoda odlazi u pravcu Zenice (gdje se plin koristi isključivo u Željezari). Sveukupno, plinske cijevi su duge 194 km, imaju kapacitet oko 1 milijardu m³/godišnje, dok plinska potrošnja u BiH nije na nivou mogućih raspoloživih kapaciteta.

Prije nekoliko godina planirano je da jedan krak gasovoda Južni tok prolazi kroz Republiku Srpsku, ali se od izgradnje ovog gasovoda odustalo zbog problema usklađivanja zakonodavstva Rusije i Evropske unije. Nakon toga, spominjala se i izgradnja Jadransko-jonskog gasovoda, ali još uvijek nije definisano da li će BiH biti tranzitna zemlja ovog gasovoda.

Postoje planovi o proširenju plinskih postrojenja u BiH, izgradnji novih plinovoda za snabdijevanje sjeveroistočne BiH (Bijeljina i Brčko), dok bi druga planirana trasa plinovoda trebala da ide prema Banja Luci, Doboju i Tuzli.

Kompanija Gas-Res Banja Luka i Gazprom SPG Tehnologii iz Sankt Petersburga formirale su zajedničku kompaniju kako bi izgradili fabriku LNG-a u Zvorniku. Fabrika će biti izgrađena u Zvorniku jer je tamo gasovod i gas koji dolazi iz Rusije će se koristiti kao osnovna sirovina za fabriku. U ovoj fabrici će se proizvoditi ukapljeni gas LNG, a koji se od običnog gase razlikuje u tome što se LNG može transpotrovati bez gasovoda, tj. brodovima ili vozilima namjenjenim u tu svrhu. Gazprom će u Zvorniku ruski gas prerađivati u energet koji se potom može distribuisati bilo gdje u zemlji ili regionu, nezavisno od gasovoda. LNG je pročišćeni gas koji je rashlađivanjem pretvoren u tekuće stanje, radi lakšeg prevoza. Ukupna investicija se procjenjuje na 70 miliona eura, a ovo će biti prvo postrojenje te vrste u Bosni i Hercegovini. Gradnja fabrike tečnog gase u Zvorniku planirana je u 2020. godini, a gas koji dolazi iz Rusije će biti korišten kao osnovna sirovina za tu fabriku (planirani iznos investicije 25 miliona eura).

Generalni uvoznik gase u Bosnu i Hercegovinu je kompanija Energoinvest Sarajevo, a glavni distributer je BH-Gas Sarajevo. Transport gase kroz Republiku Srpsku obavljaju preduzeća „Gas

promet“ Pale i Sarajevo Gas Istočno Sarajevo, dok transport gasa kroz Federaciju BiH obavlja preduzeće BH Gas Sarajevo. Distribuciju krajnjim korisnicima na području Kantona Sarajevo vrši kompanija Sarajevo Gas Sarajevo, dok distribuciju na području opštine Visoko vrši Visoko Ekoenergija Visoko.

Gasni sistem u Republici Srpskoj:

- Magistralni gasovod granica Srbije – Zvornik u nadležnosti preduzeća „Gas Promet“ Pale;
- Magistralni gasovod Zvornik – Kladanj u nadležnosti i vlasništvu „Sarajevo Gas“ Istočno Sarajevo;
- Distributivna mreža u Zvorniku u nadležnosti „Zvornik stana“;
- Distributivna mreža u Istočnom Novom Sarajevu i Istočnoj Ilidži u nadležnosti „Sarajevo Gas“ Istočno Sarajevo.

Industrijski potrošači gasa u BiH su:

- Birač Zvornik,
- Željezara Ilijaš,
- IGM Visoko,
- TC Kakanj,
- Mittal Steel Zenica.

3.5. Energija biomase

Najveći potencijal i resurs biomase za proizvodnju energije u BiH je drvna masa šumskog porijekla (ogrijevno drvo, šumski ostatak) idrvni otpad iz drvne industrije. Veoma značajan energetski resurs su i ostaci iz poljoprivrede – biogas sa farmi, ostaci žitarica, otpad iz voćarstva i leguminoze i ostaci uljarica. Do sada je samo mala količina biomase bila korištena za proizvodnju energije i to uglavnom kao ogrevno drvo u domaćinstvima i pojedinim institucijama. Veća upotreba ovog oblika energije počela je sa primjenom energetske politike o energetskoj efikasnosti i prelaskom na savremenije i efikasnije oblike upotrebe biomase kroz pelet. U Bosni i Hercegovini postoji nekoliko postrojenja koja se bave ovakvim vidom dobijanja

energije, ali je u budućnosti potrebno uložiti veća sredstva u razvoj ovih oblika dobijanja energije.

Kompanija Milkos je sredinom 2017. godine dobila energetsku dozvolu za izgradnju prve elektrane na biopljin, koja će se nalaziti u okviru Farme Spreča. Ukupna proizvodna snaga će biti 600kW, a planira se izgradnja četiri bioplinska postrojenja snage po 150kW električne energije. Procijenjena vrijednost projekta je 10 miliona KM.

3.6. Geotermalna energija

U Bosni i Hercegovini do sada nije bilo značajnije primjene geotermalne energije u energetske svrhe, prije svega zato što je oblast geotermalne energije nedovoljno istražena. Nije istražena mogućnost proizvodnje električne energije iz geotermalnih izvora. Na osnovu poznatih studija, BiH ima potencijal geotermalne energije od 33 MWh. Danas se u BiH geotermalna energija najčešće koristi u banjama za grijanje i različite vrste tretmana, liječenje mineralnim vodama i muljem (u balneologiji), kao i za grijanje staklenika. Temperature vode na poznatim lokacijama su preniskе za proizvodnju električne energije, a za sada nisu pronađene lokacije sa temperaturom vode iznad 100°C. Sjeverni dio teritorije Republike Srpske ima velike potencijale u vidu geotermalne energije iz geotermalnih voda. Posebno je bogato područje Posavine, Semberije i Lijevče polja. Temperatura geotermalnih voda kreće se od 35 do 150 C.

3.7. Energija vjetra

Energija vjetra u Bosni i Hercegovini još uvijek nije dovoljno iskorištena, a potencijali vjetra u BiH su jako pogodni za izgradnju vjetroelektrana. Poslednjih nekoliko godina se veliki značaj pridaje energiji vjetra i mnogi projekti izgradnje vjetroelektrana su u fazi realizacije. Najperspektivnija područja u BiH za izgradnju vjetroelektrana su na prostoru od Kalinovika do Trebinja u Republici Srpskoj i područja Mostara i Tomislavgrada u Federaciji BiH. U martu 2018. godine puštena je u rad vjetroelektrana Mesihovina kod Tomislavgrada, koju je izgradila Elektroprivreda HZ HB. U BiH je u 2013. godini počela sa radom mala vjetroelektrana „Moštare I“, ukupne instalisane snage 30 kW, a u planu je izgradnja i nekoliko velikih vjetroelektrana u BiH, od kojih posebno treba istaći vjetroelektrane na Trusini, Podveležju, Vlašiću i VE Hrgud u opštini Berkovići.

Elektroprivreda BiH je 2020. godine dobila koncesiju za izgradnju vjetroelektrana na platou Vlašića. Projekt VE Vlašić obuhvaćen je “Listom investicijskih potencijala FBiH” koji je Vlada FBiH usvojila je 2016. godine. Vjetroelektrana je instalirane snage od 50 MW i uključivaće do 18 vjetroturbina. Očekivana proizvodnja iznosi oko 115 GWh godišnje. Pored Elektroprivrede BiH, još tri kompanije koje su dobile koncesiju za iskorištavanje energije vjetra na području planine Vlašić.

U fazi izgradnje je i vjetropark Trusina, kod Nevesinja, za koji je koncesiju dobila kompanija Eol prvi iz Nevesinja, a koja je u vlasništvu britanske kompanije Kermas. Izgradnja vjetroparka podrazumijeva postavljanje 17 vjetroturbina, ukupne instalirane snage 51 MW.

Vlada FBiH je 2020. godine je dala energetsku dozvolu društvu VE Ivovik d.o.o. Sarajevo, za izgradnju vjetroelektrane instalirane snage 84 MW (42x2 MW), planirane godišnje proizvodnje električne energije od 236 Gwh, čija je gradnja predviđena između Tomislavgrada i Livna.

Data je saglasnost za izgradnju VE Orlovača, instalirane snage 42,9 MW (13x3,3 MW), planirane godišnje proizvodnje od 99,06 Gwh, čija je gradnja planirana na lokalitetu Orlovača, opština Livno.

Lokacija	Kapacitet – procjena (MW)	Lokacija	Kapacitet – procjena (MW)
Mostar		Duvno	
Velika Vlajna	42	Ugrovača	40
Jastrebinka	20	Duvanjsko polje	50 – 90
Raška Gora	20	Livno	
Krešića Gaj	20	Borova glava	30
Jasenjani	20 – 30	Cincar	30 – 40
Podveležje	160 – 180	Bihać	
Pločno	20	2 lokacije	40 – 60
Bahtijevica	30	Planina Čvrsnica	
Stolac		Pločno	20
Hrgud	20	Čapljinica	
Dabarsko polje	20	Hrasno	20 – 30
Kupres		Nevesinje	
Debelo brdo	20 – 30	Morine	150
Zlo selo	20 – 30	Kruševljani	20 – 30
Šuica	20 – 30	Grebak	20 – 30
Ravanska vrata	20 – 30	Berkovići	
Filipovića polje	20	Gornja trusina	20
Glamoč	20 – 30	Trebinje	

Bosansko Grahovo		Popovo polje	50 – 60
Medeno polje	20 – 30	Planina Bjelašnica	20 - 50

Tabela broj. 7 Najznačajnije lokacije za izgradnju vjetroelektrana u BiH

Izvor: Agencija za unapređenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini – FIPA, Analiza sektora energetike za 2019. godinu (odgovor na službeni upit; 23.03.2021.godine)

3.8. *Energija sunca*

Bosna i Hercegovina pripada državama koje nisu iskoristile potencijale za proizvodnju energije iz solarnih sistema. Bosna i Hercegovina posjeduje značajne resurse energije sunčevog zračenja koji su iznad evropskog prosjeka. Ono što posebno odlikuje Hercegovinu je izuzetno povoljan sezonski raspored, što daje mogućnost za efikasno i dugoročno korišćenje energije sunca.

Prema analizama, Bosna i Hercegovina ima veliki potencijal korištenja energije sunca, posebno u Hercegovini. Bosna i Hercegovina ima u prosjeku godišnje 1,841 sunčanih sati, dok taj broj na jugu zemlje dostiže vrijednost i do 2,353 h/god.

Zbog skupe energetske tehnologije i dugog perioda isplativosti, korištenje energije sunca u BiH je bilo ograničeno na manji broj domaćinstava, te na pojedinim većim industrijskim objektima. Poslednjih godina, solarna tehnologija je značajno pojeftinila tako da sada imamo ekspanziju izgradnje fotonaponskih solarnih sistema posebno u Hercegovini koja predstavlja idealnu lokaciju za iskorištenje energije sunca.

Sredinom 2017. godine počela je sa radom solarna elektrana kompanije Pero d.o.o. Zenica. Solarni paneli su instalirani na krovu poslovne zgrade kompanije, a imaju ukupnu instaliranu snagu 119 kW. Planirana godišnja proizvodnja fotonaponske solarne elektrane SE PERO 1 je 139,000 kWh, a vrijednost investicije je 250.000 KM.

Investitor iz Češke, kompanija Praha d.o.o. Žepče je u opštini Žepče početkom 2016. godine otvorio solarnu elektranu u koju je investirao 250.000 eura. Takođe, početkom 2016. godine, privatna lica su u Tomislavgradu otvorila prvu solarnu elektranu na području ove opštine. Ovo je važan pokazatelj da solarna energija, uz određena ulaganja na početku investicionog ciklusa, može da bude veoma isplativa.

U februaru 2020.g. Predstavnici korporacije Investment Group Balkan“/Rusija, Kina i Litvanija, zajedno sa predstavnicima Agencije za unapređenje stranih investicija BiH(FIPA) u opštini Sokolac predstavljena ideja izgradnje solarnog parka koja bi se prostirala na 100 hektara (ha) zemljišta.

Interes za ulaganje u solarnu eneriju je iskazala Velika Britanija EFT grupacija , tako da je Vlada Republike Srpske u januaru 2020. godine donijela Odluku o pokretanju postupka dodjele koncesije 133 ha kod Bileće, a instalisana snaga ovog energetskog postrojenja bi bila 60 megavata, a procjenjena godišnja proizvodnja 84 gigavat časa.

4. Strane direktnе investicije u sektor energetike

Sektor energetike u Bosni i Hercegovini je u poslednjih nekoliko godina u povećanom fokusu stranih investitora i međunarodnih finansijskih institucija koje su zainteresovane za realizaciju velikih energetskih projekata. Određeni broj projekata se realizuje od strane direktnih stranih investitora, koji dobijaju koncesije za izgradnju postrojenja, dok neke projekte realizuju Elektroprivrede kroz kredite međunarodnih finansijskih institucija. Određeni broj velikih energetskih projekata je već u fazi realizacije ili su najavljeni, a posebno treba istaći projekat koji je već završen – izgradnju termoelektrane Stanari britanske kompanije EFT Group. Ova termoelektrana je primjer da je realizacija ovako velikog energetskog projekta moguća u BiH, a značajan partner u realizaciji su bili kineski partneri. Pozitivan aspekt priliva stranih direktnih investicija u energetski sektor BiH je prliv modernih tehnologija koje omogućavaju postizanje boljih rezultata i manje štetnih uticaja na okolinu.

4.1. Najznačajniji strani investitori u energetskom sektoru BiH:

- **EFT Group**, kompanija registrovana iz Velike Britanije, u septembru 2016. godine je otvorila novoizgrađenu Termoelektranu Stanari kod Doboja. Ova kompanija je u maju 2013. godine počela radove na izgradnji Termoelektrane Stanari kod Doboja, a izgradnja je obavljena po sistemu „ključ u ruke“ sa kineskom kompanijom Dongfang Electric Corporation. Ukupna

investicija u izgradnju TE Stanari i proširenje kapaciteta rudnika je oko 500 miliona eura, a EFT Group je dobila kredit Razvojne banke Kine u iznosu od 350 miliona eura, dok su ostala sredstva obezbijedili iz kredita komercijalnih banaka i vlastitih sredstava. TE Stanari ima instalisanu snagu 300 MW, a očekivana godišnja proizvodnja je 2 miliona MWh električne energije. U termoelektrani i rudniku posao je dobilo oko 900 radnika. Kompanija EFT Group je 2005. godine kupila Rudnik lignita Stanari, u koji je do jula 2012. godine uložila 63 miliona eura, prije svega u razvoj rudarsko – energetskog kompleksa. Kompanija EFT Group je krajem 2010. godine počela izgradnju infrastrukture za Hidroelektranu Ulog na rijeci Neretvi u opštini Kalinovik. HE Ulog je projektovana kao protočna hidroelektrana, kapaciteta 35 MW i očekivane godišnje proizvodnje 85 GWh električne energije. Ukupna vrijednost investicije je oko 70 miliona eura, a ona se takođe realizuje po principu „ključ u ruke“ sa kineskom kompanijom Sinohydro. Početak gradnje glavnog objekta je planiran u 2018. godini, a početak komercijalnog rada HE Ulog se očekuje u 2021. godini.

- **Ruska kompanija NefteGazInKor** kao kćerka firma ruske državne kompanije Zarubezhneft, je 2007. godine izvršila je privatizaciju Rafinerije nafte AD Bosanski Brod, Rafinerije ulja Modriča i distributivne mreže Petrol Banja Luka. Do kraja 2011. godine ruska kompanija je ukupno investirala 483.6 miliona eura, a u planu su i dalje investicije.

- **Messer Group** – Njemačka kompanija Messer je na tržište BiH je došla 1997. godine. Danas u BiH djeluju tri društva: Messer BH Gas u Sočkovcu, Messer Tehnoplín Sarajevo i Messer Mostar Plin Mostar. Ukupne investicije u Bosnu i Hercegovinu iznose preko 50 miliona eura, a kompanija zapošljava preko 100 radnika. U poslednjih nekoliko godina, otvorili su dvije fabrike u BiH, u Zenici i Sočkovcu, za proizvodnju kiseonika i CO₂.

- **Austrijska kompanija „Ki-Kelag GmbH International“** i slovenačka kćerka kompanija „Interenergo“ su sredinom 2012. godine pustili u rad malu hidroelektranu Novakovići, na rijeci Ugar u opštini Kneževi. Instalisana snaga je 4.9 MW, a ukupna godišnja proizvodnja 18 GWh električne energije. U avgustu 2015. godine, puštena je u rad i MHE Zapeće na rijeci Ugar, instalirane snage 4 MW i planirane godišnje proizvodnje oko 14 GWh. Isti investitori su u martu 2018. godine pustili su u rad i malu hidroelektranu Medna u opštini Ribnik. MHE Medna ima instalisanu snagu od 4.9 MW, očekivana godišnja proizvodnja je 21 GWh električne energije. Ukupne investicije u izgradnju tri male hidroelektrane su oko 70 miliona KM.

- **Hrvatsko-mađarski konzorcijum INA – MOL** ima u vlasništvu 67% dionica Energopetrola, jedne od vodećih kompanija za distribuciju nafte i naftnih derivata u Bosni i Hercegovini.
- **Krajem 2012. godine srbijanski NIS** (u vlasništvu ruskog Gazpromnjefta) je od austrijskog OMV-a kupio 28 benzinskih stanica u BiH. Nakon preuzimanja benzinskih stanica, NIS-Gazprom je rebrendirao sve benzinske stanice na teritoriji Bosne i Hercegovine.

Prema preliminarnim podacima Centralne banke BiH u okviru tokova DSI, sprocijenjenim zadržanim zaradama, za period januara - septembar 2019, direktne strane investicije su iznosile 861. miliona KM ili 440.3 miliona eura. Uz napomenu da su preliminarni podaci podložni naknadnim revizijama, strana ulaganja u periodu I – IX 2019. su veća za 29.0% u odnosu na isti period prethodne godine (u periodu I – IX 2018. bilo 667.4 miliona KM).

DSI	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Miliona KM	582.8	427.5	388.0	461.1	484.4	263.4	182.7	254.6	277.5	409.9
Indeks	72.7	73.4	90.8	118.8	105.1	54.4	69.3	139.4	109.0	147.7
(u odnosu na prethodnu godinu)										

Izvor: Centralna banka BiH, Tokovi DSI bez iznosa zadržanih zarada (decembar 2019)

Tabele broj 8. Iznosi DSI po godinama

Prema podacima Centralne banke u okviru Tokova DSI, nije striktno izdvojena djelatnost koja bi predstavljala energetski sektor u cjelini, pa se za priliv investicija u energetski sektor BiH koriste sledeće četiri djelatnosti: Proizvodnja koksa i rafiniranih naftnih proizvoda, Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija, Vađenje ugljena i lignita i Vađenje sirove nafte i prirodnog plina.

Pregled direktnih stranih investicija u energetskom sektoru pripremljen je na osnovu objavljenih podataka Centralne banke BiH:

Tokovi DSI	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Koks i rafiniranih naftnih proizvoda	2.6	-101.1	180.6	24.0	-52.0	-26.0	135.8	-
Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacijom	4.4	28.3	6.0	14.6	32.2	62.9	36.8	52.2
Ugalj i lignit	-	-	68.9	7.3	6.9	-	-	-
Nafta i plin	-	-	-	-	-	-	-	-
Sektor energetike	7.0	-72.8	255.5	45.9	-13.1	36.9	172.6	52.2
DSI ukupno	601.1	407.1	811.1	639.9	618.4	780.6	783.4	861.1
Energetike u DSI	1.2%	-	31.5%	7.2%-4.7%		2.2%	6.0%	

Izvor: Centralna banka BiH, privremeni podaci bez zadrženih zarada za period I-IX 2019

Tabela broj 9. DSI u BiH prema sektorima po godinama

Centralna banka BiH je u okviru Platnog bilansa BiH objavila i podatke o iznosu direktnih stranih investicija u 2019.godini. Kako vrijednosti iz platnog bilansa (stavka Neto stvorena finansijska pasiva ili neto stvorene finansijske obaveze) nisu dostupni po zemljama i djelatnostima, kao izvor za godišnje iznose DSI, koristimo podatke u okviru tokova direktnih stranih investicija. Do objave finalnih podataka o DSI za 2019.godinu, podatak iz platnog bilansa sa procjenjenim zadržanim zaradama – 898,6 miliona KM (459 miliona eura)– bez mogućnosti analiziranja DSI po zemljama i djelatnostima. U odnosu na petogodišnji prosjek godišnjih priliva DSI (period 2014-2018. godina) DSI prema podacima iz platnog bilansa su veće za 23,8%.

Učešće energetskog sektora u ukupnim investicijama u Bosni i Hercegovini je dosta promijenjivo u poslednjih nekoliko godina, koje se prate prema revidiranim podacima Centralne banke BiH. U 2012. godini je učešće investicija sektora energetike u ukupnim investicijama iznosilo svega 1.2%, dok su investicije u sektor energetike u 2013. godini bile negativne, tj. došlo je do povlačenja kapitala. Prema podacima Centralne banke BiH za 2014. godinu, evidentan je značajan porast investicija u sektor energetike. Učešće energetskog sektora u ukupnim investicijama za 2014. godinu je iznosilo 31.5%, što je prije svega posljedica velikog priliva investicija u okviru djelatnosti Proizvodnja koksa i rafiniranih naftnih proizvoda. U 2015.

godini energetski sektor je učestvovao sa 7.2% u ukupnim investicijama u BiH, dok je iznos investicija u energetski sektor u 2016. godini bio negativan. U 2017. godini, učešće energetskog sektora u ukupnim investicijama u BiH iznosilo 4.7%, dok je u 2018 godini, učešće energetskog sektora u ukupnim investicijama u BiH je iznosilo 2.2%. Po privremenim podatcima Centralne banke BiH, o DSI u periodu I-IX 2019, sa procjenjenim zadržanim zaradama, ulaganja u sektor energetike su bila 52.2 miliona KM odnosno 60.6% od ukupnih DSI po trenutno dostupnim i nekompletnim podatcima. Prema podatcima CB BiH za prva tri kvartala 2019. godine za djelatnosti: Vađenje ugljena i lignita, Vađenje sirove nafte i prirodnog plina, Proizvodnja koksa i rafiniranih naftnih proizvoda nisu registrovane promjene kapitala, dok je u djelatnosti Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija zabilježen je rast od 52.2 miliona KM, vlasnički udjeli u iznosu od 31.9, procjenjene zadržane zarade su iznosile 30.2 miliona KM, dok je ostali kapital imao negativnu vrijednost u iznosu od -9.9 miliona KM(moguće obaveze po osnovu dugovanja).

U 2018 godini ukupne investicije u BiH iznosile su 783.4 miliona KM. U okviru djelatnosti Proizvodnja koksa i rafiniranih naftnih proizvoda, zadržane zarade su imale negativnu vrijednost u iznosu od -15.0 miliona KM (moguće poslovanje sa gubitkom kompanija u ovoj djelatnosti), vlasnički udjeli su povećani 208.3 miliona KM, te ostali kapital koji je imao negativnu vrijednost u iznosu od -57.5 miliona KM. Vlasnički udjeli u okviru djelatnosti Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija povećani su 0.9 miliona KM, zadržane zarade 44.8 miliona KM, a ostali kapital je imao negativnu vrijednost u iznosu od -8.9 miliona KM(moguće obaveze po osnovu dugovanja).

U 2017 godini ukupne investicije u BiH iznosile su 780.6 miliona KM. U okviru djelatnosti Proizvodnja koksa i rafiniranih naftnih proizvoda, zadržane zarade su bile negativne -21.9 miliona KM ,vlasnički udjeli -2.9 miliona KM, te ostali kapital -1.2 miliona KM. Vlasnički udjeli u okviru djelatnosti Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija povećani su 2.8 miliona KM, ostali kapital 26.4 miliona KM, zadržane zarade 33.7 miliona KM.

U 2016. godini ukupne investicije u BiH su iznosile 618.4 miliona KM, ali je istovremeno registrovano povlačenje kapitala iz sektora energetike, što je prije svega posljedica negativnog iznosa zadržanih zarada. U okviru djelatnosti Proizvodnja koksa i rafiniranih naftnih proizvoda, vlasnički udjeli bez registrovanih promjena, zadržane zarade su bile negativne -55.0 milion KM, dok je iznos ostalog kapitala bio 3 miliona KM. Vlasnički udjeli u okviru djelatnosti Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija povećani su 11.4 miliona KM, ostali kapital 24.4 miliona KM, dok su zadržane zarade bile negativne i iznosile -3.6 miliona KM. Ukupan iznos registrovan za djelatnost Vađenje ugljena i lignita registrovan je u okviru zadržanih zarada (6.9 miliona KM).

U 2015. godini investicije u sektor energetike su iznosile 45.9 miliona KM, te su činile 7.2% ukupnih investicija u ovoj godini (639.9 miliona KM). U okviru djelatnosti Proizvodnja koksa i rafiniranih naftnih proizvoda, nije bilo povećanja vlasničkih udjela u 2015. godini, zadržane zarade su iznosile 0.5 miliona KM, dok je ostali kapital iznosio 23.4 miliona KM. U djelatnosti Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija vlasnički udjeli su povećani za 3.7 miliona KM, zadržane zarade nisu registrovane promjene, dok je ostali kapital iznosio 10.9 miliona KM. Vlasnički udjeli u okviru djelatnosti Vađenje ugljena i lignita povećani su za 0.6 miliona KM, zadržane zarade su iznosile 6.1 milion KM, dok je ostali kapital iznosio 0.6 miliona KM.

U 2014. godini investicije u sektor energetike su iznosile 255.5 miliona KM, te su činile više od četvrtine ukupnih investicija u toj godini. Djelatnost koja je imala najveći priliv investicija u ovoj godini je Proizvodnja koksa i rafiniranih naftnih proizvoda, gdje je iznos ostalog kapitala bio 211 miliona KM (moguća zaduženja), zadržane zarade su bile negativne (-30.4 miliona KM), dok u segmentu vlasničkih udjela nije bilo promjena.

U okviru djelatnosti Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija vlasnički udjeli su povećani za 14.8 miliona KM, ostali kapital za 6.5 miliona KM, dok su zadržane zarade bile negativne i iznosile su -15.2 miliona KM. Najznačajniji rast vlasničkih udjela registrovan je u okviru djelatnosti Vađenje ugljena i lignita gdje je registrovano 55.7 miliona KM investicija, zadržane zadare u ovoj djelatnosti su iznosile 6.5 miliona KM, a ostali kapital 6.7 miliona KM.

U 2013. godini je zabilježeno povlačenje kapitala u sektoru energetike, što je prije svega posljedica negativnih iznosa u djelatnosti Proizvodnja koksa i rafiniranih naftnih proizvoda. U ovoj djelatnosti zadržane zarade su smanjene za -53.3 miliona KM, a ostali kapital za -48.4 miliona KM. Vlasnički udjeli u ovoj djelatnosti su iznosili skromnih 0.6 miliona KM. Istovremeno, vlasnički udjeli u okviru djelatnosti Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija su imali pozitivne vrijednosti i iznosili su 15.2 miliona. U ovoj djelatnosti je zabilježen rast i ostalog kapitala u iznosu od 14.8 miliona KM, dok su zadržane zarade bile negativne -1.7 miliona KM.

U 2012. godini su ukupne investicije u sektoru energetike iznosile skromnih 7 miliona KM, što predstavlja 1.2% ukupnih investicija u BiH. U strukturi investicija u djelatnosti Proizvodnja koksa i rafiniranih naftnih proizvoda zabilježena je negativna vrijednost zadržanih zarada (-55.7 miliona KM), dok je ostali kapital iznosio 58.2 miliona KM. U djelatnosti Proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija zabilježen je rast vlasničkih udjela u iznosu od 15.3 miliona KM, dok su zadržane zarade (-5.3 miliona KM) i ostali kapital (-5.6 miliona KM) bili negativni.

Prema podacima Centralne Banke BiH, stanje ukupnih direktnih stranih ulaganja u Bosnu i Hercegovinu na dan 31.12.2018 je iznosilo 14,296.0 miliona KM. Od čega na djelatnost proizvodnja koksa i rafiniranih naftnih proizvoda odlazi 651.6 miliona KM, te na proizvodnju i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija 589.3 miliona KM. Iz navedenog se da primjetiti da energetski sektor zauzima 8,68% od stanja ukupnih stranih investicija u Bosnu i Hercegovinu.

U oblasti energetskog sektora, a prema podacima Centralne banke BiH zaključno sa 2018. godinom zemlje koje su najviše investirale u djelatnost proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija su: Velika Britanija (375,0 miliona KM), Slovenija (92,3), Austrija (27,4), Srbija(27,0), Hrvatska (17,0), Njemačka (14,4), Švajcerska (13,2), Češka (5,9), Danska (2,3), Holandija (2,1), Italija (2,1) i ostale zemlje sa (3,0 miliona KM).

4.2. Projekti sa početkom realizacije

U poslednjih nekoliko godina, u Bosni i Hercegovini se realizuju veliki energetski projekti koji će značajno uticati na ekonomiju države, a takođe će i doprinijeti rastu investicija i zapošljavanju. Jedan dio energetskih projekata se realizuje kroz davanje koncesije stranim investitorima, a drugi dio realizuju same Elektroprivrede. Elektroprivrede finansiraju projekte, jednim dijelom, iz vlastitih izvora sredstava ili uzimanjem kredita kod velikih međunarodnih institucija. BiH trenutno dobija više od polovine električne energije iz hidroelektrana, a ostalo dolazi od 5 elektrana na lignit. U planu je izgradnja još 4 ovakve elektrane – Tuzla 7, Ugljevik 3, Gacko 2 i Kamengrad. Osim Ugljevika 3, ostale su planirane sa kreditima i građevinskim kompanijama iz Kine.

- **Solarna elektrana Trebinje** instaliseane snage od 100 MW i prosječne godišnje proizvodnje od 147,7 GWh. Planirana ulaganja se kreću od 134,43 mil. KM.
- **VE „Hrgud“** u opštini Berkovići, MH „Elektroprivreda Republike Srpske“ MP a.d Trebinje je provela ispitivanja potencijala vjetra, na osnovu kojih je urađena studija opravdanosti izgradnje VE „Hrgud“ instaliseane snage 48 MW i prosječne godišnje proizvodnje oko 126 GWh. Planirana ulaganja za VE Hrgud iznose oko 64,28 miliona evra.⁸²
- **Fotonaponska elektrana „Divkovići 1“ „Divkovići 2“**, Tuzlanski kanton sa ukupnom procijenjenom instalisanom snagom od 56 MW.
- **Fotonaponska elektrana „Gračanica“**, Srednjobosanski kanton, općina Bugojno sa procijenjenom instalisanom snagom od cca 44 MW. Evropska banka za obnovu i razvoj je početkom novembra 2021. godine, odobrila je grant sredstva za izradu studija izvodljivosti.
- **Fotonaponska elektrana „Kreka“** -Tuzlanski kanton, opšina Lukavac
- **Fotonaponska elektrana „Podveležje“**, Hercegovačkoneretvanski kanton, Grad Mostar. Dobijena ukupna izlazna snaga od cca 43 MW

⁸² Elektroprivreda Republike Srpske – Razvojni projekti : <https://ers.ba/project-details/vjetroelektrana-project-latin/> (pristup: 14.06.2022)

- **Fotonaponska elektrana „Gornja Breza“** Zeničko-dobojski kanton, opština Breza. Evropska banka za obnovu i razvoj je početkom novembra 2021. godine, odobrila je grant sredstva za izradu studija izvodljivosti.
- **Fotonaponska elektrana „Bijele Vode“**, Zeničko-dobojski kanton, opšina Kakanj je kandidovan za tehničku pomoć i finansiranje prema investicionom fondu Green for Growth Fund.⁸³
- **Blok 7 u Termoelektrani „Tuzla“** – Izgradnja Bloka 7 je jedna od najvećih investicija čija je ukupna vrijednost 1.5 milijardi KM. Projektovana instalisana snaga je 450 MW i mogućom godišnjom proizvodnjom 2,756 GWh električne energije. U novembru 2017. godine, Vlada Federacije BiH je prihvatile izbor projektnog partnera Konzorcijum China Gezhouba Group Company Ltd CGGC i China Energy Engineering Group Guangdong Electric Power Design Institute Co Ltd GEDI za izgradnju Bloka 7.
- **Blok 8 u Termoelektrani „Kakanj“** – Projekat podrazumijeva izgradnju Bloka 8, zamjenskog kongeneracijskog bloka u krugu već postojeće TE, kao i povećanje kapaciteta rudnika, a ukupna vrijednost projekta je procjenjena na 1.2 milijarde KM. Ukupna instalisana snaga je 300 MW, sa mogućom godišnjom proizvodnjom od 1,755 GWh električne energije.
- **Termoelektrana „Banovići“** – Najava izgradnje Termoelektrane Banovići obuhvata izgradnju termoelektrane u okviru postojećeg rudnika u Banovićima. Rudnik mrkog uglja Banovići je početkom 2014. godine objavio javni poziv za pretkvalifikaciju za izbor strateškog partnera za finansiranje i izgradnju Termoelektrane Banovići snage 350 MW. Procjenjuje se da će investicija u ovo postrojenje iznositi oko 500 miliona eura. Sredinom 2017. godine potписан je ugovor o finansiranju 85% projekta izgradnje termoelektrane sa kineskom bankom ICBC, dok će ostalih 15% vrijednosti projekta biti finansirano od strane komercijalnih banaka u BiH.
- **Termoelektrana „Ugljevik 3“** – Izgradnju Termoelektrane Ugljevik 3 najavila je kompanija Comsar Energy, koja je u vlasništvu Rusa Rašida Serdarova. Termoelektrana će imati

⁸³ Elektroprivreda Bosne i Hercegovine- Godišnji izvještaj o poslovanju za 2021. godinu

instalisanu snagu od 600 MW (2x300 MW), a vrijednost ukupne investicije je oko 700 miliona eura.

- **Termoelektrana „Gacko 2“** – U decembru 2017. godine Vlada Republike Srpske je potpisala ugovor sa kineskim kompanijama China Machinery Engineering Corporation i Emerging Market Power Fund kojim se predviđa osnivanje zajedničke kompanije koja će raditi na izgradnji termoelektrane Gacko 2. Ukupna instalirana snaga TE Gacko 2 će biti oko 350 MW, ukupna investicija se procjenjuje na 500 – 600 miliona eura.
- **HE Vranduk** – Hidroelektrana Vranduk je veliki hidroenergatski projekat Elektroprivrede BiH koji se gradi na rijeci Bosni kod Zenice. Projektovana instalirana snaga objekta je 19.63 MW, a moguća godišnja proizvodnja je 102 GWh električne energije. Procjenjena vrijednost investicije je 142.9 miliona KM.
- **HE Una** – Elektroprivreda BiH planira rekonstrukciju postojećih kapaciteta HE Una Kostela, te izgradnju još jednog dijela hidroelektrane od 6.4 MW na lijevoj obali rijeke Une, čime bi se povećao kapacitet postrojenja na ukupno 13.7 MW, a povećala bi se i proizvodnja. Ukupna investicija se procjenjuje na oko 30 miliona KM.
- **HE Ustikolina** – Izgradnja HE Ustikolina je predviđena na rijeci Drini. Projektovana instalirana snaga je 60.5 MW, a moguća godišnja proizvodnja 237 GWh električne energije. Procjenjena vrijednost ove investicije je 270 miliona KM.
- **HE Janjići** – HE Janjići je planirana na rijeci Bosni kod Zenice. Vrijednost investicije je 30 miliona eura. Instalirana snaga ove hidroelektrane je 15.75 MW, a moguća godišnja proizvodnja 77.26 GWh električne energije.
- **HE Vrilo** – Elektroprivreda HZ HB Mostar ima u planu izgradnju hidroelektrane Vrilo snage 62 MW koja će proizvoditi oko 190 GWh električne energije godišnje a ukupna vrijednost ovog projekta je 120 miliona eura.

- **HE Krušev sa HE Zeleni vir** – Na rijeci Bioštici u opštini Olovo je predviđena izgradnja dvije hidroelektrane u nizu – HE Krušev 9.75 MW sa HE Zeleni vir 2.13 MW. Ukupna investicija se predviđa na oko 43 miliona eura.
- **Male hidroelektrane na Neretvici** – Na slivu Neretvice i njenih pritoka u opštini Konjic je planirana izgradnja 15 malih hidroelektrana. Ukupna instalisana snaga elektrana na Neretvici će biti 24.5 MW, a investicija je procjenjena na 103 miliona KM.
- **Vjetroelektrana Mesihovina** – U martu 2018. godine puštena je u rad prva vjetroelektrana u Bosni i Hercegovini Mesihovina koju je izgradila Elektroprivreda HZ HB. Vjetroelektrana Mesihovina kod Tomislavgrada ima 22 vjetroturbine, ukupne instalisane snage 50.6 MW, a očekivana godišnja proizvodnja je 165.17 GWh električne energije. Ukupna vrijednost izgradnje VE Mesihovina je 82 miliona eura.
- **Hidroelektrani (MHE) Dub** instalirane snage 9,4 MW počeo je sa radom 2018. godine.
- **Vjetroelektrana Jelovača** instalirane snage 36 MW u pogonu je od 2018. Godine.
 - **Hidroelektrana Ulog** – Kompanija EFT Group je krajem 2010. godine počela izgradnju infrastrukture za Hidroelektranu Ulog na rijeci Neretvi u opštini Kalinovik. HE Ulog je projektovana kao protočna hidroelektrana, kapaciteta 35 MW i očekivane godišnje proizvodnje 85 GWh električne energije. Ukupna vrijednost investicije je oko 70 miliona eura, a do sada je uloženo oko 25 miliona eura.
 - **Hidroelektrana Mrsovo** – Hidroelektrane Mrsovo na rijeci Lim je investicija kompanije „Comsar Energy Limited“ (Rusija). Instalisana snaga iznosi 36.8 MW, sa godišnjom proizvodnjom od 140.6 GWh električne energije. Investicija je procjenjena na oko 90 miliona eura.
 - **Hidroenergetski sistem gornja Drina** – Izgradnja Hidroenergetskog sistema gornja Drina obuhvata izgradnju četiri hidroelektrane na gornjem toku rijeke Drine: „Buk Bijela“, „Foča“, „Sutjeska“ i „Paunci“. Najznačajnija u sistemu je hidroelektrana Buk Bijela. Orientaciona investiciona vrijednost projekta je oko 460 miliona eura. Vlada Republike Srpske je dodijelila koncesiju na 50 godina za izgradnju i korištenje HE Buk

Bijela konzorcijumu koji su osnovali Elektroprivreda RS i preduzeće Hidroelektrane na Drini Višegrad. HE Buk Bijela bi trebala da ima instalisanu snagu 93.52 MW, a ukupna godišnja proizvodnja bi trebala biti 332 GWh električne energije. Ukupna vrijednost izgradnje HE Buk Bijela se procjenjuje na oko 400 miliona KM.

- **Hidroenergetski sistem srednja Drina** – Ovaj projekat podrazumijeva izgradnju tri hidroelektrane – Dubrava, Tegare i Rogačica na srednjem toku rijeke Drine. Ove hidroelektrane bi imale instalisanu snagu od oko 300 MW i godišnje bi proizvodnile 860 GWh električne energije. Ukupna vrijednost ovog projekta se procjenjuje na 800 miliona eura.
- **Hidroenergetski sistem donja Drina** – Krajem 2012. godine Vlada RS i kompanija „New Generation Power“ (SAD) potpisale su sporazum o istraživanju hidropotencijala donjeg sliva Drine, procjenjene investicione vrijednosti 1.3 milijarde eura. Sporazum predviđa potencijalnu mogućnost izgradnje četiri hidroelektrane na Drini instalisane snage 365 MW i godišnju proizvodnju 1,588 GWh električne energije.
- **Hidroelektrana Dubrovnik 2** – Krajem 2012. godine predstavnici elektroprivreda Republike Srpske i Hrvatske su potpisali Memorandum o razumijevanju kojim je definisana saradnja na projektu izgradnje hidroelektrane Dubrovnik 2. Hidroelektrana Dubrovnik 2 bi se gradila na području Hrvatske, instalisane snage 300 MW i proizvodila bi godišnje 300 GWh električne energije. Voda za ovu hidroelektranu bi se obezbjeđivala iz sliva rijeke Trebišnjice. Procijenjena vrijednost projekta je oko 170 miliona eura, a izgradnju će zajednički finansirati Republika Srpska i Hrvatska posredstvom zajedničke kompanije.
- **Gornji horizonti** – Projekat izgradnje sistema Gornji horizonti podrazumijeva izgradnju tri hidroelektrane – Dabar, Nevesinje i Bileća. Najznačajnija u cijelom sistemu je hidroelektrana Dabar, na rijeci Trebišnjici. HE Dabar će imati instalisanu snagu od 160 MW, a godišnje bi mogla proizvoditi oko 270 GWh električne energije. Preduzeće „Hidroelektrane na Trebišnjici“ je stopostotni vlasnik koncesionog preduzeća HE Dabar, čija izgradnja je u toku. Ukupna vrijednost izgradnje HE Dabar se procjenjuje na 352 miliona KM.
- **Hidroelektrana Bočac 2** – Na rijeci Vrbas u toku je izgradnja male hidroelektrane Bočac 2, koja će imati instalisanu snagu od 10 MW . Preduzeće „Hidroelektrane na Vrbasu“,

koje je investitor projekta, potpisalo je sa Vladom RS u maju 2014. godine ugovor o koncesiji, a ukupna vrijednost projekta se procjenjuje na 40 miliona KM.

- **Vjetropark Trusina** – Na planini Trusini, na teritoriji opštine Nevesinje, se gradi park sa 17 vjetrenjača, ukupnog kapaciteta 51 MW. Kompanija „Eol prvi“, koja je u većinskom vlasništvu britanske kompanije „Kermas“ je strateški partner za izgradnju a dobila je koncesiju Vlade RS na 30 godina. Ukupna investicija se procjenjuje na 120 miliona KM.
- **MHE Novakovići, Zapeće i Medna** - U junu 2012. godine na rijeci Ugar (Kneževi), otvorena je mala hidroelektrana Novakovići, instalisane snage 4.9 MW i 18 GWh godišnje proizvodnje. Investitor u ovu elektranu je Interenergo (Slovenija) i Ki-Kelag (Austrija). U avgustu 2015. godine puštena je u rad MHE Zapeće na rijeci Ugar, instalisane snage 4 MW i planirane godišnje proizvodnje oko 14 GWh. Ukupna vrijednost investicije u ove dvije male hidroelektrane je 29 miliona KM. U martu 2018. godine puštena je u rad i mala hidroelektrana Medna (Ribnik) instalisane snage 4.9 MW, očekivana godišnja proizvodnja je 21 GWh, dok se ukupna investicija procjenjuje na više od 20 miliona eura.
- **MHE Medoš** – Britanska kompanija „Mineco Limited“ je na javnom pozivu Ministarstva industrije, energetike i rudarstva RS, dobila koncesiju za izgradnju i korištenje MHE Medoš na rijeci Drinjači u opštini Zvornik. Instalirana snaga MHE Medoš će biti 3.97 MW, a procjenjena vrijednost godišnje proizvodnje iznosi 13.5 GWh. Procijenjena vrijednost ove investicije iznosi 7.5 miliona EUR.
- **Termoelektrana Bugojno** – Jedan od projekata čija je realizacija u narednom periodu moguća je otvaranje površinskog kopa Kotezi u Bugojnu i izgradnja termoelektrane. Termoelektrana bi imala ukupnu instaliranu snagu 300 MW, procijenjenu godišnju proizvodnju 1,755 GWh. Procijenjena vrijednost investicije je oko 1.3 milijardi KM.
- **Solarna elektrana Ljubinje** – Na području Ljubinja planirana je izgradnja najveće solarne elektrane u BiH. Instalirana snaga će iznositi 80 MW, a vrijednost investicije oko 72 miliona eura.⁸⁴

⁸⁴ Agencija za unapređenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini – FIPA, Analiza sektora energetike za 2019. godinu (odgovor na službeni upit; 23.03.2021.godine)

4.3 Najavljeni i realizovani projekti stranih investitora u sektor energetike u BiH

Prema podacima Agencije za promociju i unaprijeđenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini projekti koji su stavljeni u funkciju ili postoji ozbiljna zainteresovanost za gradnju su:

- Mini hidroelektrana Medna, instalisane snage 4.9 MW, na rijeci Sani u opštini Ribnik, puštena je u rad u martu 2018. godine. Investitor ovog projekta, vrijednog 40 miliona KM, je kompanija LSB Elektrane Banja Luka koja je u vlasništvu slovenačkog Interenerga, člana austrijske grupacije Kelag.
- U februaru 2019, potpisana je Sporazum o izgradnji vjetrolektrana na području USK, čime se uređuju odnosi između Vlade USK, odnosno Ministarstva privrede i budućeg koncesionara za vjetropark „Teočak“. Investitori su strani ulagač Ivicom Consulting iz Zagreba, te Vlada USK i Opština Bihać. Planirani iznos investicije je 120 miliona KM.
- U 2018. potpisana je ugovor za koncesiju dodijeljenu još 2015. godine za Izgradnju MHE Petrovići na Stupačnici, Olovo. Investitori su Jadranska ulaganja d.o.o. Zagreb (Hrvatska) Raiffeisen BiH, Sagena Investment Establishment, te Energonova d.d. Sarajevo, ZE-DO Kanton i Opština Olovo. Planirani iznos investicije je 4,5 miliona KM.
- Elgrad d.o.o. Jajce dobio je dozvolu (FERK⁸⁵ 2018.) za rad za proizvodnju električne energije u proizvodnom postrojenju koje koristi obnovljivi izvor energije –HE Kasumi, Opština Jajce. Investitori su Francuska (Societe Civile, GUSTAVE MAIRE) i BiH (Čehuć Ervin)
- U planu je izgradnja Vjetrolektrane Grebak d.o.o. Nevesinje. Izdata je suglasnost za koncesije (novembar 2018.g), pripreme su u toku. Investitori su „IMPRO-IMPEX“ d.o.o. Mostar te Njemački Erich Preisler Windparkverwaltung GmbH. Planirati iznos investicije je 65 miliona eura.
- Puštena je u rad MHE Jeleč kod Foče, stranog investitora Petrol (Slovenija). Iznos investicije je 6.250.000 Eura. Godišnja proizvodnja je od 14 do 18 GWh.

⁸⁵ Regulatorna komisija za energiju u Federaciji Bosne i Hercegovine

- Vlada Kantona Sarajevo je dala kompaniji Suzlon Wind Energy BH d. o. o. Sarajevo koncesiju za izgradnju Vjetroelektrane Ivan Sedlo (Hadžići) instalisane snage 25,2 MW. Planirani iznos investicije je 60 miliona KM.
- LSB Elektrane BL, puštena u rad MHE Medna na Sani, stranog investitora Interenerga, člana austrijskog Kelag-a. Vrijednost investicije je 40 miliona KM
- Izgradnja hidroelektrane EFT u Kalinoviku, investitora EFT Group iz Velike Britanije. Planirani iznos investicije je 75 miliona eura
- Enprode Engineering and Construction (Turska) finansira projekt izgradnje vjetroparka na Kamešnici (Livno-Tomislavgrad) . Predviđena snaga je 51 MW. Vrijednost planirane investicije je 1.6 milijardi eura.
- Rakurs (Rusija) je potpisao ugovor 2018. godine za istraživanja hidropotencijala donjeg toka rijeke Vrbas u cilju izrade studije opravdanosti za izgradnju hidroelektrana.
- TEBA (Kina) je iskazala interes za rudnik mrkog uglja Lješani, Lokalni partneri su Opština Novi Grad te koncesionar Privredni preporod Banjaluka.
- Capital Group (Turska) je registrovao kompaniju IFS Solar Ljubinje, te su pokrenuli inicijativu za dodjelu koncesije za izgradnju solarne elektrane u Ljubinju. Planirani iznos investicije je 150 miliona KM. Interes za isti projekat je izrazio i Schall Group (Austrija)
- Elektro-Ka d.o.o. Ptuj (Slovenija) je zainteresovan za proizvodnju solarne energije u Opštini Zavidovići.
- Lada Nar Ltd (Bugarska) je zainteresovana za proizvodnju solarne energije u BiH.
- CMEC (China machinery engineering corporation) je zainteresovana za izgradnju vjetroparka na lokacijama Galica i Vlašić.
- Rakurs iz Petersburga (Rusija) - iskazana zainteresovanost za ulaganje u druge hidroenergetske projekte nakon što je propao projekat izgradnje četiri hidrocentrale na Vrbanu.
- Petrol d.d.Ljubljana (Slovenija) nakon izgradnje male hidroelektrane Jeleč kod Foče, koja je puštena u rad u avgustu 2018.godine, iskazan je novi interes za nove projekte u oblasti energetike.
- AVIK (Kina) je zainteresovana za finansiranje i izvođenje radova na HE Buk Bijela, Foča i Paunci za koje je RS usmjerena da ih realizuje sa Vladom Srbije i tri hidroelektrane na rijeci Bistrici i Janjini u istočnom dijelu RS-a.

- Hrvatska/BiH, Brodograđevina industrija Split d.o.o iz Hrvatske 50% i Jure Krtalić 50%, prethodna saglasnost za VE PAKLINE 2 u Mostaru za proizvodnju, distribuciju i prodaju električne energije.
- VALALTA d.o.o. Rovinj/Hrvatska, Tomkup d.o.o Tomislavgrad, prethodna saglasnost za VE Baljci.
- C.E.M.P. d.o.o. , Donji Stupnik, Hrvatska/BiH, prethodna suglasnost za VE Gradina Tomislavgrad., a VE Gradina 2 d.o.o, Mate Dukić iz BiH.
- Sporazum o saradnji između Vlade RS i Interenergo Ltd. i KI-Kelag, Slovenija/Austrija da se izvrše istraživanja hidropotencijala i definišu mogućnosti gradnje objekta. Predstavnici kompanije izrazili su spremnost i da istraže mogućnost realizacije projekata u oblasti solarne energije i vjetroenergije (do sada uložili 85 miliona KM).
- Francuski investitor „Total“ je pokazao interes za istraživanje nafte u FBiH . Pored „Totala“ interes su pokazale i naftne kompanije „Key Petroleum“ iz Australije te „Spectrum“ iz Velike Britanije.
- U februaru 2020. Godine Vlada HNK je dodijelila koncesiju firmi Auto Startiz Mostara na period od 12 godina za djelatnosti proizvodnje, prenosa i distribucije električne energije za elektroenergetski objekat solarna fotonaponska elektrana instalisane snage 150 kW.⁸⁶

Prvi samit Energetike je održan u martu 2020. godine u Trebinju pod nazivom „Energetska budućnost Zapadnog Balkana“. Najvažniji zaključak samita je da se isključivo koriste potencijali iz obnovljivih izvora energije i da se to afirmiše.

Zaključci Samita Energetike su:

Energetska strategija i energetski klimatski planovi u regionu se moraju provoditi uz finansijsku pomoć EU.

⁸⁶ Agencija za promociju i unaprijeđenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini; Analiza sektora energetike za 2019. godinu – Godišnji izvještaj FIPA-e za 2019. godinu (Odgovor FIPA-e na službeni upit; 23.03.2021.godine)

Gradnja novih energetskih kapaciteta iz obnovljivih izvora energije koji bi se djelimično ili u potpunosti finansirali iz EU.

Liberalizacije tržišta električne energije u regionu jugoistočne Evrope radi uspostavljanja organizovanog tržišta električne energije.

Reforma sektora daljinskog grijanja u regiji - uspostaviti zajednički rad toplana, lokalnih samouprava i države na unifikaciji rada toplana. Ustanovljanje podsticajnih mehanizama za povećanje udjela obnovljivih izvora energije i energetske efikasnosti.

Hibridna energetska budućnost - potrebno je provesti decentralizaciju koja omogućava korisniku mreže da bude aktivni učesnik sistema i stvara potrebu za ubrzanom primjenom novih tehnologija i koncepata.

Razvoj potencijala obnovljivih izvora energije regionala i njihova integracija u elektroenergetski sistem.

Modeli, uslovi i prepreke za investiranje u sektor energetike govori o zelenoj energiji i investicionom bumu koji će doprinjeti jačanju domaće ekonomije⁸⁷

U godišnjem izvještaju Agencije za promociju stranih investicija za 2021. godinu, akcenat je stavljen na je važnost pravne legislative odnosno zakonskim okvirima neophodnim, da bi se što prije moglo doći do javno privatnog-partnerstva, ali i jačeg razvoja investicija na Zapadnom Balkanu.⁸⁸

⁸⁷ Prvi Samit Energetike (2020.) „Energetska budućnost Zapadnog Balkana“ , Trebinje

⁸⁸ Agencija za unapređenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini FIPA- Analiza sektora energetike za 2019. godinu – Godišnji izvještaj FIPA-e za 2019. godinu

IV ZAKLJUČAK

Zemlje u tranziciji kojim pripada i Bosna i Hercegovina opredjeljiju se na strane investicije u slijed nedostatka domaćeg kapitala. DSI ne treba shvatiti kao utopiju za domaću ekonomiju već kao nužno zlo savremene neoliberalne ekonomije.

Priliv stranih investicija je pozitivan za domaću privredu. Dosadašnja iskustva pokazuju da se uglavnom radilo o brownfield ulaganju odnosno o kupovini postojećih preduzeća, a znatno manje o uvozu nove tehnologije i greenfield investicijama. Veći dio priliva stranih investicija ostvaren je kroz privatizaciju, tako da nije ostvaren veći uticaj na privredni rast i izvoz. Strane investicije su uglavnom bile usmjerene na kupovinu preduzeća u primarnoj preradi (čelik, metali, nemetali, cement itd.), kao i investicije u trgovinu, bankarstvo, osiguravajuće kuće i druge tercijalne djelatnosti. Podatak da DSI nisu imale bitan uticaj na povećanje BDP-a u Bosni i Hercegovini pokazuje da se u tom smjeru moraju poduzeti ozbiljni koraci. Državi su potrebni veliki infrastrukturni projekti koji će pokrenuti cijelokupnu privredu i sve privredne sektore. Samo velike investicije mogu da zaustave odliv stanovništva kao najbitniji cilj održivog razvoja a sa druge strane da donesu nova znanja, iskustva, nove tehnologije, savremene menadzerske sisteme upravljanja i još mnogo benefita za državu i društvo.

Testiranjem glavne hipoteze pokazalo se da i pored značajnih energetskih potencijala, najavljenih velikih energetskih projekata nisu napravljeni biti pomaci u slijed političke nestabilnosti i nerješenih institucionalnih regulativa. Velika većina novih energetskih kapaciteta su objekti male energetske snage koji više štete prirodnoj sredini nego što donose koristi. Velike investicije traže političku stabilnost i vladavinu prava na dugi vremenski period. Ovakva politička situacija sigurno ne doprinosi privlačenju DSI niti izgradnji velikih infrastrukturnih projekata.

Potreba za energijom u Evropi raste. Svaka politička kriza kako u svijetu tako i u evropi odrazi se na nestašicu energenata (rat u Libiji, Siriji, Ukrajini...) Bosna i Hercegovina mora iskoristiti šansu u tom globalnom energetskom vakumu i iskoristiti svoje komparativne prednosti kada su energetski resursi u pitanju. Naši resursi moraju biti u službi naroda i države. Potražnja za resursima je veća iz dana u dan. Samo politička stabilnost, pravna država, uređena zakonska

regulativa mogu obezbjediti održivi razvoj ekonomije kroz poštovanje ekoloških , socijalnih i ekonomskih principa.

V LITERATURA

Osnovna literatura:

1. Arthur, W. Brian, (2002.) "How Growth Builds Upon Growth in High-Technology", Annual Sir Charles
2. Blomström, Magnus, and Sjöholm, Fredrik, (2015.) "Technology transfer and spillovers: Does local participation with multinationals matter?", European Economic Review.
3. Carter Lecture: Report 138, (2002.), Northern Ireland Economic Council, Belfast.
4. Dunning, J. H. (1988.) The eclectic paradigm of international production: a restatement and some possible extensions. Journal of International Business Studies, Basingstoke, Spring.
5. Dunning, J. (1992) , Multinational Enterprises and the Global Economy , Addison-Wesley Publishing Company.
6. Đukić, P.(2011.) Održivirazvoj – utopija ili šansa za Srbiju, Univerzitet u Beogradu, Tehnološki-metalurški fakultet, Beograd.
7. Ekholm, Karolina, et al., (2003.) "Export-Platform Foreign Direct Investment", NBER Working Paper 9517, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
8. Howard J. Shatz Anthony J. (2000.) Venables University of Oxford; Centre for Economic Policy Research (CEPR).
9. Helpman, Elhanan, (2006.) "Trade, FDI, and the Organization of Firms", NBER Working Paper12091, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
10. Hussen, A. (2004) , Principles of Environmental Economics, Routledge, New York.
11. Jovanović Gavrilović, P. (2008.) Međunarodno poslovno finansiranje“, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd.
12. Jovanović, S., Radukić, S., Petrović-Randelović, M., (2011) Teorijski i institucionalni okvir održivog razvoja, Niš.
13. Jovanović Gavrilović ,B. (2007.) "Serbia Facing the Challenge of Sustainable Development", u: G. Rikalović – S. Devetaković(eds.): Contemporary Challenges of Theory and Practice in Economics –Economic Policy and the Development of Serbia, Faculty of Economics of the University of Belgrade – Publishing Centre, Belgrade.

14. Jovanović Gavrilović, B. (2013.) Ekonomski razvoj sa ljudskim licem, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Beograd.
15. Kokić Arsić A., Milivojević J., Đorđević M., (2011.) Održivi razvoj regionalnih i konkurentnosti , Festival kvaliteta, Mašinski fakultet, Zbornik radova, Kragujevac.
16. Kovač O. (1994.) "Platni bilans i međunarodne finansije", Beograd, CESMECON.
17. Lipsey E. R. (2001.) "Foreign Direct Investment and Operation of Multinational Firms: Concept, History and Evidence", National Bureau of Economic Research Working Paper, No. 8665.
18. Lipsey, Robert E. (2002.) "Home and Host Country Effects of FDI", NBER Working Paper 9293, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
19. Marković , N. (2007.) "Preduzetništvo", Cekom-books, Novi Sad.
20. Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J., Behrens, W.W. (1972.) The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's project on the Predicament of Mankind, Earth Island, Universe Books, New York .
21. Mishan, (1976.) The Costs of Economic Growth, Stapples Press. London.
22. Popović, G. (2009.) Ekonomija Evropske unije, makroekonomski aspekti i zajedničke politike. Ekonomski fakultet u Banjoj Luci.
23. Spahić. E., (2021.) Politička ekonomija, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
24. Stojanović Jovanović Sandra, (2008.) Transnacionalizacija međunarodne trgovine, Beograd, Prometej.
25. Unković, M., (1980.) Međunarodno kretanje kapitala i položaj Jugoslavije, Beograd, Naučna knjiga.

Internet literatura:

1. Agencija za unapređenje stranih investicija u BiH-FIPA
http://www.fipa.gov.ba/attractivni_sektori/energetika/default.aspx?id=59&langTag=bs-BA
(posjećeno 21.11.2021.godine)
2. Agencija za unapređenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini

3. <http://www.fipa.gov.ba/informacije/statistike/investicije/default.aspx?id=180&langTag=en-US> (posjećeno 14.10.2020.)
4. Agencija za promociju i unapređenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini
http://www.fipa.gov.ba/ataktivni_sektori/energetika/default.aspx?id=59&langTag=hr-HR (posjećeno 21.07.2020.)
5. Agencija za unapređenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini
<http://www.fipa.gov.ba/informacije/statistike/investicije/default.aspx?id=180&langTag> (posjećeno 05.04.2021)
6. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine
https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopstenja/2022/ENE_04_2021_Y1_1_BS.pdf (pristup 12.04.2022.)
7. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment,
https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (pristup 11.04.2022.)
8. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment,
<http://www.unep.org/Documents.Multilingual> (pristup 05.03.2020)
9. Evropski zeleni plan – prilike i opasnosti za razvoj elektroenergetskog sektora BiH ,
<https://komorars.ba/evropski-zeleni-plan-prilike-i-opasnosti-za-razvoj-elektrou-energetskog-sektora-u-bih/> (pristup 25.09.2023.)
10. Elektroprivreda Republike Srpske – Razvojni projekti : <https://ers.ba/project-details/vjetroelektrana-project-latin/> (pristup: 14.06.2022)
11. Foreign Investors Council, <https://fic.ba/miovcic-bih-mora-razvijati-mala-i-srednja-preduzeca/> (pristup 25.09.2023.)
12. Komisija za koncesije Republike Srpske; Registar koncesija https://koncesije.rs.org/registar_koncesija/ (pristup 17.05.2021)
13. Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH; Okvirna energetska strategija BiH do 2035. godine,
http://www.mvteo.gov.ba/data/Home/Dokumenti/Energetika/Okvirna_energetska_strategija_Bosne_i_Hercegovine_do_2035._BIH_FINALNA.PDF (pristup 20.09.2023.godine)
14. London Sustainable Development Commission, http://www.lsx.org.uk/whysus/page_2760.aspx (pristup 21.02.2019)

15. Objective ang themes of the United Nations Conference on Sustainable Development, Report of the Secretary General, <https://sustainabledevelopment.un.org/rio20> (pristup 09.05.2022.).
16. Rio Deklaracija o životnoj sredini i razvoju 1992, <http://www.unep.org> (pristup 11.07.2020)
17. Strane direktne investicije: karakteristike, obrasci i - vdocuments.mx, <https://vdocuments.mx/strane-direktne-investicije-karakteristike-obrasci-i-62-mp-1-2008-strane.html>. (pristup 25.09.023.)
18. Strane direktne investicije kao faktor privrednog rasta, Yumpu, <https://www.yumpu.com/xx/document/view/38082504/strane-direktne-investicije-kao-faktor-privrednog-rasta-i-ekonomija>. (pristup 25.09.2023.)
19. United Nations Millennium Declaration, Values and Principles, Resolution adopted by the General Assembly, 8th September 2000, http://www.un.org/millennium/declaration/ares_552e.htm (posjećeno 19.12.2019)
20. United nations, Sustainable development
<https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/> (pristup 19.09.2023.)
21. Vijeće ministara BiH (2015.) Direkcija za ekonomsko planiranje <http://www.dep.gov.ba/naslovna/DEP%20Strateski%20okvir%20za%20BiH.pdf> (pristup 07.09.2023.godine)
22. Vladan Stankovic , Gordana Mrdak , Miloš Miljković, Centar za ekonomska i finansijska istraživanja ; http:// www.cefi.edu.rs/wp-content/uploads/2021/01/4.EKONOMSKO-PRAVNA ANALIZA MEĐUNARODNIH INVESTICIJA.pdf. (pristup 25.09.2023.)

Ostala literatura:

27. Agencija za unapređenje stranih investicija u BiH –FIPA (2021.) Analiza direktinih stranih investicija u Bosni i Hercegovini za 2020. i 2021. godinu, str.7.
28. Agencija za unapređenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini; Analiza sektora energetike za 2019. godinu – Godišnji izvještaj FIPA-e za 2019. godinu (Odgovor FIPA-e na službeni upit; 23.03.2021.godine)

29. Centralna banka Bosne i Hercegovine - Izvještaj o Direktnim stranim investicijama u 2020. godini
30. Centralne banke Bosne i Hercegovine ; Preliminarni izvještaj za 2020. Godinu
31. Elektroprivreda Bosne i Hercegovine- Godišnji izvještaj o poslovanju za 2021. godinu
32. Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH, Procjena održivog razvoja u BiH Izvještaj BiH za Svjetski samit o održivom razvoju (WSSD) Johanezburg 2002.godine
33. Parlamentarna skupština BiH (2006) , Komisija za koncesije BiH , Dokument o dodjeli koncesija u Bosni i Hercegovini
34. Strategija razvoja Bosne i Hercegovine ,Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2010.
35. Samit Energetike Trebinje 2020. godine „Energetska budućnost Zapadnog Balkana“
36. Zakon o koncesijama Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BiH broj 32/02, 56/04)
37. Zakon o koncesijama Federacije BiH (Službeni glasnik FBiH 40/02, 61/06)
38. Zakon o koncesijama Republike Srpske (Službeni glasnik RS broj 59/13, 16/18, 70/20)
39. UNCTAD, - World Investment Report (WIR) 1997. pp. 107.

VI BIOGRAFIJA

Goran Milić, rođen 05. februara 1986. godine u Foči. Osnovnu školu i gimnaziju završio u Foči. Na Fakultetu za kriminalistiku , kriminologiju i sigurnosne studije diplomirao 2010. godine na temi “Postupak kontrole rada organa uprave”. U toku 2015-2016 akademske godine upisuje Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, smjer politologija. Zaposlen u Opštini Foča.



FAKULTET
POLITIČKIH
NAUKA

Obrazac AR

Stranica 108 od
108

UNIVERZITET U SARAJEVU – FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
IZJAVA o autentičnosti radova

Odsjek za politologiju

Naziv odsjeka i/ili katedre: _____

Predmet: _____

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Goran Milić

Naslov rada: Strane investicije u energetski sektor kao faktor održivog razvoja privrede u Bosni i Hercegovini

Vrsta rada: Završni magistarski rad

Broj stranica: 107

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum

Potpis